

Institut za zgodovino
slovenskega gibanja
KNJIŽNICA

2622

from Bižanj 8/2 1912
1031

SLOVANSKI SPOMINI IN JUBILEJI

I. ZVEZEK

831

IZDALA MATICA SLOVENSKA
V LJUBLJANI 1911

SLOVANSKI
SPOMINI IN JUBILEJI

IZDAJE

MATICA SLOVENSKA

I. ZVEZEK

831

UREDIL DR. FR. ILEŠIČ

V LJUBLJANI, 1911

NATISNIL ANTON SLATNAR V KAMNIKU

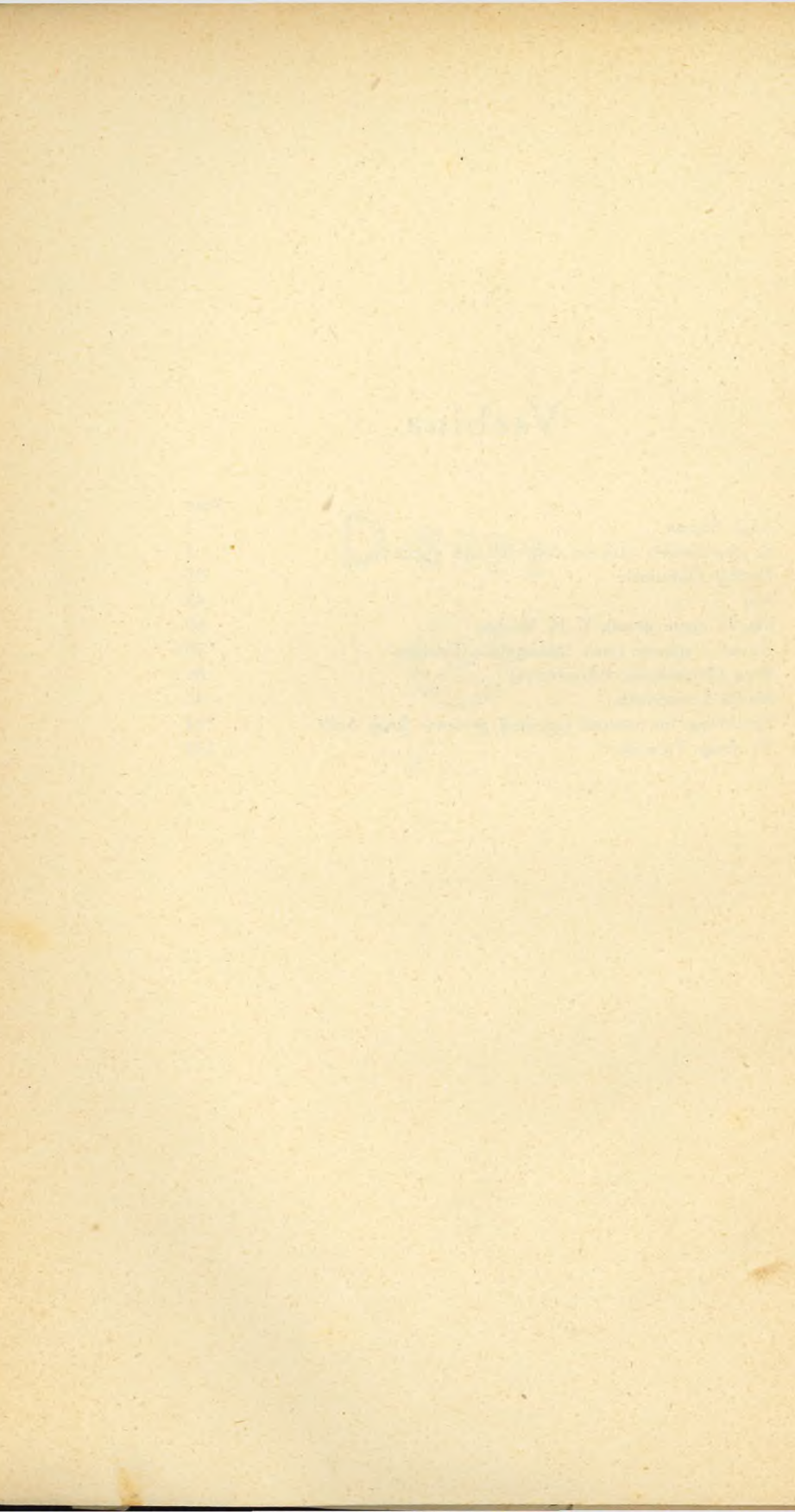
D' 2622

4. Juni 1949 / 1031

Vsebina.

	Stran
Josip Šuman	1
K stogodišnjici ruskoga čudovištnoga genija	9
Dositej Obradović	25
Maj	42
Maj in njega pesnik K. H. Mácha	62
Govor v spomin Leva Nikolajeviča Tolstega	70
Eliza Orzeszkowa (Orzeškova)	86
Marija Konopnicka	92
Zgodovinar in narodni vzgojitelj profesor Josip Apih	124
Dr. Josip Vošnjak	134

Josip Šuman.

Spisal M. PLETERŠNIK.

Leta 1908. je izgubila Matica Slovenska enega izmed svojih prvotnih ustanoviteljev, odličnega člana in bivšega mnogoletnega odbornika, dvornega svetnika Josipa Šumana. Naj mu bodo te vrstice posvečene v trajen spomin.

Rodil se je 11. februarja l. 1836. v Ročicah, ki spadajo pod župnijo Sv. Ane na Krembergu v prijaznih Slovenskih Goricah na Spodnjem Štajerskem. Tu je njegov oče Andrej kmetoval na precej obsežnem posestvu. Ko je Josip dovršil četrto leto domače ljudske šole, ga je oče zapeljal v Maribor, da je tam vstopil v tretji razred takratne normalne šole; naslednje leto, jeseni l. 1847. pa je prestopil mladi Šuman v mariborsko gimnazijo. Tu se je šolal izprva še po starem sistemu z dobrim uspehom, od l. 1849. dalje pa po novem. Bil je zdaj vsako leto odličnjak in je l. 1855. tudi zrelostno preizkušnjo prestal z izvrstnim uspehom. Jeseni istega leta je šel v Gradec na vseučilišče, kjer je poslušal predavanja o predmetih, ki spadajo v klasično filologijo in germanistiko. Na podlagi zrelostnega izpričevala in po zelo laskavem priporočilu ravnatelja mariborske gimnazije Herbeka mu je minister Thun podelil izvanredno podporo letnih 200 gold. za tekoče šolsko leto in mu jo je zagotovil tudi za naslednje. Ko se je pa jeseni l. 1856. hotel zopet vrniti v Gradec, je zbolel za hudo gastrično mrzlico, ki ga je mučila šest tednov. Ko je ozdravel, se ni več vrnil v Gradec, ampak je šel na Dunaj nadaljevat svoje študije. Toda že sredi novembra je začel zopet bolehati, tako da je bil primoran, zapustiti Dunaj ter se vrniti domov.

Ko se mu je doma zdravje popolnoma povrnilo, se je ob začetku drugega semestra l. 1857. zopet odpravil na Dunaj. Tu je poleg predmetov klasične filologije poslušal tudi predavanja Miklošičeva o slovanski filologiji. Ministrstvo mu je potrdilo že v prejšnjem letu mu zagotovljeno podelitev podpore in mu jo je v naslednjem letu pomnožilo na 300 gold. Vestno je porabil ves čas svojega bivanja na Dunaju v svojo izobrazbo. Izmed

njegovih vseučiliških učiteljev je imel zlasti glede znanstvene metode največ vpliva na njega znameniti profesor Bonitz. To se mu je poznalo pozneje zlasti prva leta njegovega učiteljevanja.

Ko je Šuman l. 1859. dovršil svoje vseučiliške študije, ga je graško namestništvo namestilo kot suplenta na mariborski gimnaziji in tam je poleg grščine v šestem in nemščine v petem razredu moral učiti tudi zemljepisje v prvem in zgodovino v drugem razredu.

Meseca maja l. 1860. se je oglasil k preizkušnji za gimnazijsko učiteljstvo ter jo je do srede julija tudi srečno dovršil. Na podlagi izpričevala, ki mu ga je bil ravnatelj Lang napisal o njegovem suplentovskem letu, je bil oproščen poizkusne lekcije in z odlokom z dne 19. septembra ga je ministrstvo imenovalo za pravega gimnazijskega učitelja na mariborski gimnaziji.

Šuman je bil živahnega temperamenta in to je za vsakega učitelja neprecenljiv dar. Eden njegovih bivših učencev opisuje njegovo nastopanje v šoli takole: „Vstopil je v razred živahno, dejal, ali bolje rečeno, vrgel klobuk na mizo, vzel kredo in precej začel razlagati; pisal je tako hitro in krepko na tablo, da se je kreda krhala. Poslušali smo ga pazljivo, ker je znal silno zanimivo razlagati svoj predmet. Med izpraševanjem ali prevajanjem je čestokrat vprašal: „Kako bi to po slovensko povedali?“ To je bilo za one čase nekaj posebnega.“*) Bil je kot učitelj strog in je imel svoje učence v strahu; toda bil je vsekdar dobrototen in isti njegov bivši učenec zatrjuje, da bi se bil težko kateri našel med njegovimi mariborskimi učenci, ki ga ne bi bil odkritosrčno ljubil in spoštoval in ga tudi pozneje ves čas ohranil v najprijetnejšem spominu.

Učil je tudi nekaj let telovadbo in med tem ukom primerno svojemu temperamentu veselo telovadil, korakal in skakal pred svojimi učenci.

Rad se je udeleževal dijaških majnikovih izletov in se o tej priliki prijazno razveseljeval z mladino.

Ob svojih skromnih dohodkih je še rad gmotno podpiral uboge slovenske dijake in marsikdo se ga tudi zaradi tega hvaležno spominja.

Kar se tiče socialnih razmer, je bila doba, ki jo je preživel v Mariboru, za Šumana gotovo najsrečnejša in najprijetnejša v njegovem življenju. Središče vsega slovenstva v Mariboru in okolici je bila takrat mariborska čitalnica, tik katere je imel Šuman nekaj let svoje stanovanje. V njej se je shajala slovenska družba iz mesta in pogostoma tudi iz okolice na prijateljske pomenke in različno zabavo. Takrat ni bilo strank med Slovenci,

*) Iz privatnega pisma g. žup. Z.

vse je bilo edino, vse v resnici navdušeno za slovenstvo. Šajala se je v čitalnici kakor posvetna tako tudi duhovna gospoda. Kolikokrat je prišel škof Slomšek tja in se je okoli njega zbral krog čitalničarjev na prijazen razgovor! Profesorja Šuman in Majciger pa sta kot odbornika najbolj skrbela za vse, česar je bilo v čitalnici treba. Prav pogostoma so se kar improvizirale zabave z govori, petjem in glasbo, ker so navadno bili pevci, med njimi tudi Šuman, in glasbeniki na razpolago. Ob napovedanih veselicah je Šumanova soba običajno služila za garderobo, on sam pa je sodeloval s predavanjem, petjem in včasih tudi na odru pri dramatskih predstavah. Udeležniki teh večerov se jih z veseljem spominjajo, zlasti onih, ob katerih je Šuman v raznih igrinah nastopal z gospodično, ki jo je pozneje srečen zakon družil ž njim do njegove smrti.

A ne samo pri veselicah, ampak tudi pri resnem delu za slovenski narod je pomagal Šuman. L. 1863. so se združili Šuman, Majciger, dr. Srnc in inženier Chocholovšek v odbor, ki je sestavil najprej začasen načrt pravil za literarno društvo „Matico Slovensko“. Ta pravila je odbor z vabilom k pristopu na sv. Matije dan razposlal štajerskim rodoljubom. Uspeh je bil ta, da je okoli 40 ustanovnikov obljubilo svoj pristop, in 8. marca je dr. Toman v ljubljanski čitalnici pri slavnosti, ki se je obhajala na tisočletni spomin slovanskih apostolov sv. Cirila in Metoda, zbranim gostom naznanil to veselo novico. Po mariborskem načrtu so se potem v Ljubljani sestavila stalna pravila in poslala vladi v potrdilo.

Ko se je Matica odločila, izdati sčasom popis vseh slovenskih dežel, in pričela z izdajo prevoda Erbenovih knjižic „Vojvodstvo Kranjsko“ in „Vojvodstvo Koroško“, se je brž več štajerskih rodoljubov združilo v ta namen, da spišejo tako, toda obširnejšo knjigo z naslovom „Slovenski Štajer“. V prvem zvezku te knjige, ki ga je izdala Matica l. 1868., je prvi del z naslovom „Zemljepisne razmere“ spisal Šuman.

Pa to ni bil njegov prvi spis, ki je prišel v javnost. Že l. 1866. je v IV. zv. „Citavnice“ tiskan njegov članek „Ravnopravnost in robstvo“. Pozneje je za listek „Slov. Naroda“ spisal članka „Obrazi Slovanstva“ in „Sosedni Slovanstva“.

Na gimnaziji se je Šuman, združen s svojimi slovenskimi tovariši, krepko boril za pravico slovenskega jezika in za olajšave slovenskim dijakom. Pri pouku latinščine in nemščine v nižjih razredih je pred slovenskimi dijaki pogosto rabil slovenščino kot pomočni učni jezik. Kako neustrašno se je boril za slovenščino, nam kaže posebno spomenica, l. 1870. poslana ministrstvu od štirih slovenskih profesorjev mariborskih. Šuman, Majciger, Pajk in katehet Žagar so se namreč združili v ta namen, da bi ministrstvu nasvetovali izpremembo glede gimnazijskega pouka za Slovence v Mariboru. Šuman je sestavil spo-

menico in vsi štirje omenjeni profesorji so jo podpisali. Doka-
zujejo v njej kvarljivost dosedanjega načina poučevanja ter pred-
lagajo, naj se ustanovi v Mariboru slovenska nižja gimnazija,
neodvisna od sedanje nemške, ter se izrekajo proti paralelnim
razredom kot polovičarski naredbi. Deželni šolski svet ni v seji,
ki se je takratni šolski nadzornik Wretschko ni udeležil, niti od-
svetoval niti priporočal tega predloga mariborskih profesorjev,
ampak je povsem prepustil odločbo ministrstvu. Tam pa je ležala
spomenica, dokler je ni Stremayr, ki je pod Auerspergom zopet
postal minister za uk in bogočastje, rešil s tem, da nima nič
proti predlogu, da ga celo v principu odobruje, da ga pa za-
radi troškov, ki bi jih povzročil, ne more izvesti.*)

V tej dobi se je Šuman zelo zanimal za narodno probujno
in politično življenje Slovencev. Hodil je na veselice, ki so se
izven Maribora prirejale z namenom, dramiti med prostim ljud-
stvom zaspano slovenstvo in buditi narodno zavest. To največ
ni bilo brez nevarnosti v tistih časih, ker so nemškutarji in
Nemci pogostoma napadali narodnjake, prihajajoče iz Maribora
na kmete. V nekem pismu, v katerem vabi Šuman dr. Vošnjaka
na veselico, ki jo je mariborska čitalnica nameravala prirediti
v Rušah, piše: „Da bi nam bilo samo za zabavo, bi tudi letos
lahko šli v Frauheim, kjer bi se nam gotovo najbolje godilo,
ali mi gremo dalje, da dramimo, in ta namen moraš pod-
pirati.“**)

Kadar so bile volitve, je imel Šuman politične govore na
shodih; tudi na oklicih, volilcem namenjenih, je bilo podpisano
njegovo ime; celo med kandidate za deželni zbor štajerski se
je na prigovarjanje prijateljev dal postaviti, tako l. 1867. za Ptuj.
Dasi je tu „boj bojeval brez upa zmage“, je vendar sam šel v
Ptuj in tam pred volilci za našprotnim kandidatom Waserjem
imel svoj kandidatski govor. Se precej mirno so ga poslušali,
le ko je govoril o Jugoslovanih in omenil bana Jelačića, so
mrmrali; a vendar so ga pustili, da je dovršil svoj govor. Toda
pri volitvi je dobil samo 12 glasov. Pobitega srca se je vrnil
v Maribor, kajti nekaj več glasov je vendar le pričakoval.***)
Leta 1871. so ga o volitvah za deželni zbor zopet postavili za
kandidata v mariborskem okraju poleg dr. Radeja. Ali zopet je
propadel, toda takrat častneje, z 89 glasovi proti 104.****)

Ko se je začelo bolj razvijati narodno in politično življenje,
je pa tudi začela giniti ona splošna, odkritosrčna navdušenost
za narodne ideale, ki rodi edinost med vsemi, kateri se pote-
gujejo za narodnost. Ko se je v Mariboru osnovalo „Tiskovno
društvo“, so pristopali rodoljubi brez razločka. Ko je pa začel

*) Slov. Nar. 1872, 7. marca.

**) Vošnjak, Spomini, I. 157.

***) Vošnjak, Spomini, I. 229.

****) Slov. Nar., 1871, št. 103.

organ tega društva neprijazno prijemati posamezne rodoljube, zlasti pa „zarad neopravičenega sumničenja, vrženega proti izkušnemu rodoljubu g. R. B.“ (t. j. Božidaru Raiču), je Šuman izstopil iz „Tiskovnega društva.“*)

V to življenje, ki je vkljub manjšim neugodnostim za Šumana srečno in povoljno teklo svojo pot, je kar nenadoma neprijazno posegla vladna oblast ter temeljito izpremenila vse njegove razmere.

Mariborskim nemškim poslancem Brandstetterju, Seidelu in Reuterju, posebno pa prvemu, so že dolgo bili odločno narodni profesorji mariborski trn v peti; zato so sklenili, vse poizkušati, da jih odpravijo iz Maribora. Ministra Auersperg in Stremayr pa sta bila na razpolago tem poslancem. Tako se je zgodilo, da je Šuman dobil meseca februarja l. 1872. dekret, s katerim ga je ministrstvo „iz službenih ozirov“ premestilo v Ried, majhno mestece tam gori na Gornjem Avstrijskem. Enaka usoda je zadela profesorja Pajka, ki bi imel iti v Novo Mesto na Kranjskem. Ta nepričakovana premestitev je razburila vse zavedne Slovence, zlasti štajerske. Prejemala sta imenovana dva profesorja od raznih strani izraze obžalovanja in sočutja zaradi krivice, ki se jima je zgodila. Slovenski deželni poslanci so vložili protest proti premestitvi omenjenih dveh profesorjev pri ministrstvu, pa brez uspeha. Dr. Vošnjak se je v interpelaciji obrnil do štajerskega namestnika Kübecka z vprašanjem, zakaj da sta bila profesorja Šuman in Pajk premeščena, a on je odgovoril, da iz službenih ozirov, da se profesorji ne nameščajo stalno za kak kraj, ampak da se mora vsak vdati, ako ga ministrstvo premesti. Celo deželni šolski svet štajerski ni odobral premestitve ter se je izrekel za to, da ostaneta imenovana dva profesorja na svojih mestih. A bilo je vse zastonj. Šuman sam seveda tudi ni držal križema rok, ampak se je branil, kolikor mu je bilo mogoče. Odposlal je najprej nekak „Promemoria“ ministrstvu, v katerem je dokazoval, da je ukazana premestitev za njega kazen, on pa da ni nič zagrešil. Ko je bilo njegovo mesto razpisano, je vložil prošnjo, da bi se mu iznova podelilo, ali prošnjo je ministrstvo odbilo. Prosil je potem enoletnega dopusta zaradi rodbinskih razmer in nekega znanstvenega posla, pa tudi ta prošnja je bila odbita. Edino to je bil uspeh vsega napora, da je ministrstvo dovolilo, naj ostane Šuman na svojem mestu do konca 2. semestra. Za program tega leta je še spisal: *Etymologische Tafeln nach Curtius u. Miklosich.*

Naposled se je Šuman obrnil s prošnjo do Nj. Veličanstva ter je v njej z moško pogumnostjo razložil, da je njegova premestitev proti pravici in zakonu, da je kazen, ki bi se smela izreči šele po disciplinarni preiskavi. Med drugim omenja v prošnji, da

*) Slov. Nar., 1871, št. 119.

mu je minister Stremayr osebno v Mariboru — gotovo o priliki, ko je bil tam pri otvoritvi vinorejske šole z ministrom Chlumeckim — povedal, da za disciplinarno postopanje proti njemu ni nikakršnega povoda, on da je premestitev ukrenil le, da bi povzdignil gimnazijo v Riedu. Prav dobro omenja potem Šuman v prošnji, kako bi ga v Riedu gimnazijsko učiteljstvo sprejelo, kako žaljeno bi se čutilo, če bi mu moral izjaviti, da ga je ministrstvo tja poslalo, češ, da tamošnja gimnazija ni na tej stopnji, na kateri bi morala biti, in on da ima nalogo, jo povzdigniti na višjo. Dalje je razlagal, da njegova narodnostna načela niso taka, da bi bila kazni vredna, in da so tudi tista načela, ki jih je izjavljal, ko je kandidiral za deželno poslanstvo l. 1871, prav načela vlade Nj. Veličanstva za Hohenwartovega ministrstva.

Posrečilo se je Šumanu po prijateljskih zvezah, doseči to, da je takratni krilni adjutant knez Lobkovic osebno in naravnost izročil cesarju prošnjo.

Pa tudi ta prošnja na videz ni imela uspeha, kajti vrnjena mu je bila po ravnateljstvu mariborske gimnazije vsled ministrskega dekreta z dne 14. sept., ki se sklicuje na ukaz z dne 26. februarja, to je, na oni ukaz, s katerim je bil Šuman premeščen v Ried. Vsled tega ga je ravnateljstvo odpustilo iz službe na mariborski gimnaziji in Šumanu ni preostajalo nič drugega, nego se pripraviti na pot v Ried.

Prošnja do cesarja pa vendar ni bila brez vsega uspeha. Z ministrskim dekretom z dne 3. oktobra je bil Šuman nenadoma imenovan za profesorja na akademični gimnaziji na Dunaju. Ni mu bilo torej treba iti v malo gornjeavstrijsko mestece, prišel je na gimnazijo, ki zavzema takorekoč prvo mesto med avstrijskimi gimnazijami, prišel je v glavno mesto Avstrije: to je bilo vsaj nekoliko zadostila za storjeno mu krivico. Toda iz domovine je le moral, iz domovine, v kateri in za katero je hotel živeti in delati. Na Dunaju je sicer tudi našel prijateljev — posebno prijateljstvo ga je vezalo z dr. Turnerjem — udeleževal se je veselje, ki so jih prirejali dunajski Slovenci, pri katerih se je njegova hčerka Bogomila dostikrat odlikovala kot izvrstna pianistinja, ali pogrešal je ljubo okrožje štajersko, pogrešal marljive, poslušne štajerske dijake, ki so mu v Mariboru delali veselje.

Zdaj se je Šuman poleg šolskega posla največ pečal z znanstvenimi študijami svoje stroke in s spisovanjem raznih knjig in manjših spisov. L. 1875. je objavil v „Vestniku“ razpravo: „Koren par-, pal- (pr-, pl-)“. L. 1877. so v „Zori“ bili priobčeni spisi: „Šafařikovo življenje in literarno delovanje“, „Človeški jezik in njegov razvitek“, „Jezikoslovstvo“, in pozneje l. 1882. v „Kresu“: „Mlajše mehčanje“.

V „Letopisu“ Matice Slovenske l. 1881. sta natisnjeni Šumanovi razpravi: „Starost Slovanov v Evropi“ in „Staroslovensko

vprašanje“, kjer razpravlja o imenu starega cerkvenega jezika slovanskega (staroslovenski, starobolgarski). V „Kresu“ l. 1882. pravi dr. Krek, presojujoč ta dva spisa, da sta v obče poučna, umestna in hvale vredna, dasi ostro kritikuje nekatere posameznosti. Za zbirko „Die Völker Oesterreich-Ungarns“, ki jo je izdajala knjigarna Prochaskova v Tešnju in na Dunaju, je priredil Šuman knjigo: „Die Slovenen“, ki je na svetlo prišla l. 1881. Pomagali so pri tem delu Fr. Fasching, ki je spisal pregled zgodovine slovenskih dežel, Fr. Hubad, ki je spisal oddelek o šegah in navadah Slovencev, in dr. Simonič, ki je podal pregled slovenskega slovstva. L. 1882. je izdala Matica Slovenska obširnejše delo Šumanovo z naslovom: „Slovenska slovnica po Miklošičevej primerjalnej“ in dve leti pozneje Mohorjeva tiskarna v Celovcu šolsko knjigo, naslovljeno: „Slovenska slovnica za srednje šole“, ki se je mnogo let rabila na gimnazijah. Tudi se je udeležil Šuman dela, izdanega po prestolonasledniku Rudolfu, v zvezku „Steiermark“ s spisom: „Die Sprache der Slovenen.“ V programu akademične gimnazije je priobčil razpravo: „Die Wurzel sparim Slavischen und in den verwandten Sprachen.“

Na Dunaju si je Šuman sčasom pridobil spoštovanje svojih kolegov, ljubezen svojih dijakov in naklonjenost višjih oblasti. To se je vse očitvidno pokazalo, ko ga je cesar z najvišjim odlokom z dne 7. dec. 1884 imenoval za ravnatelja ljubljanske gimnazije. Zlasti je ginljivo poslavljanje učencev od odhajajočega učitelja kazalo, kako mu je bila udana mladina.

Zdaj se je Šumanu izpolnila iskrena želja, da se je mogel vrniti med svoje rojake — Slovence. Ali vsakdo, kdor pozna srednješolske razmere, ve dobro, kako velik je razloček med profesorsko in ravnateljsko službo. Odgovornost je velika, zahteva se od ravnatelja obzirnost na vse strani. Razmere na ljubljanski gimnaziji so pa bile takrat še posebno težavne. V poslednjem letu njegove ravnateljske službe je štela 825 dijakov v 21 razredih, učiteljski zbor pa je imel 35 članov. Tako obširen zavod ravnati pač ni lahka stvar. Tudi je umevno, da v tej dobi Šumanu za literarno delo ni preostajalo časa; le dva krajša spisa filološke vsebine je priobčil v gimnazijskih programih.

Težavne ravnateljske službe je bil Šuman rešen leta 1890., ko je po upokojitvi deželnega šolskega nadzornika J. Smoleja postal temu naslednik. Za Šumanovega nadzorništva se je marsikaj izpremenilo v srednjem šolstvu kranjskem. Nižja gimnazija ljubljanska se je razvila v višjo, sedanjo drugo, gimnazija v Kranju je zopet oživela in ustanovila se je realka v Idriji. Področje se je torej nadzorniku izdatno pomnožilo, zlasti glede na to, da je tudi ljudsko šolstvo takrat še bilo podrejeno istemu nadzorniku. Tudi v tej službi je bilo Šumanu radi ozirov na višjo oblast treba dosti samozataje.

Po štiridesetletnem službovanju pa je prišel zanj čas počitka: L. 1900. meseca oktobra je stopil v stalni pokoj, odlikovan od cesarja s podelitvijo naslova dvornega svetnika.

V poslednjem času se je veliko pečal s slovansko etimologijo. Nekoliko v to stroko spadajočega gradiva je priobčenega v časopisu „Arhiv f. slav. Philologie“ XXIX. pod naslovom: „Étymologische Erklärungsversuche“, s pripomnjami Jagičevimi.

Bival je Šuman tudi upokojen v Ljubljani, rad se izprehajal po ljubljanski okolici in užival nje naravne krasote. O vročem poletju je hodil s svojo rodbino v gorske kraje na letovanje, proti jeseni tudi včasih na obrežje Jadranskega Morja. Tako je tudi jeseni l. 1908. bival s svojo soprogo in hčerjo v Dragi pri Lovrani. Kar ga tu 15. septembra zvečer dohiti nepričakovana, nagla smrt. Ta dan je še preživel kakor druge dneve, ni se čutil nič bolnega, le kašljal je nekoliko. Zvečer pa, ko je legel v posteljo, je ob kašljanju začel nenadoma bljuvati kri in čez nekoliko minut je ugasnilo njegovo življenje. Njegovo truplo je bilo prepeljano v Ljubljano in tu ob obilni udeležbi iz vseh krogov meščanstva in uradništva slovesno spremljeno na pokopališče pri Sv. Križu k večnemu počitku.

Šumana je v vseh njegovih življenjskih razmerah najbolj označevala dobrotà, blagost, obzirnost proti vsem, s katerimi je bil v dotiki. Če je šlo po njegovi volji, ni mogel in ni hotel škodovati nikomur. Uvaževal je rad mnenje drugih; ž njim je bilo prijetno razpravljati katerikoli predmet, ker je mirno poslušal nasprotno mnenje in mirno ugovarjal, če ni bil prepričan. Pri vsem tem pa je, kolikor je bilo le mogoče, hodil po poti, ki jo je on spoznal za pravo; zato je bilo dostikrat zamere, zlasti navzgor; nameni njegovi pa so bili vsekdar čisti in plemeniti.

K stogodišnjici ruskoga čudoviš- tnoga genija.*)

(1809—1909)

STJEPAN RADIĆ.

Za genijalne ljude obično se govori, da su čudaci; i to im je dakako više prigovor, nego pohvala. Život i rad ponajvećega ruskoga književnika Gogolja takodjer je davao i daje povoda ruskoj kritici, da Gogolja nazove čudakom. No taj naziv nije možda za nikoga tako nesgodan, kao za pisca „Revizora“ i „Mrtvih duša“. To je najjasnije spoznao danas valjda najznamenitiji i najdublji ruski kritičar A. S. Merežkovskij, kad je u nedavnoj svojoj studiji o Gogolju kazao i dokazao, da Gogolj**) nije čudak nego — čudovište.

U tom je Gogolj u istinu pravi sin Rusije; jer i Rusija je sama po sebi i po svom narodu danas najveće čudovište na svijetu. Zato Rusije ne razumiju zapadni Evropljani, koji u njoj traže Evropu, a još ju slabije shvaćaju Japanci, koji misle, da je to Azija. Nismo je do sada pojмили ni mi, Slaveni izvan Rusije, sudeći ju jednom po zapadnima uzorima, drugiput po iztočnim primjerima. Ne razumiju se ni sami Rusi upravo zato, što golemi dio ruske inteligencije nije ruski, nego je ili površno, tek izvana evropski, ili je od ruskoga karaktera razvio samo najlošije njegove strane, neizmjernu pasivnost i duh absolutne negacije.

Prema tomu nije nikakovo čudo, što je stogodišnjica Gogoljeva prošla baš u samoj Rusiji dosta turobno i ukočeno. I sama moskovska proslava, s otkrićem Gogoljeva spomenika izgledala je više kao puka vrema i metež znatizeljnika, negoli kao poklonstvo velikomu geniju. U ostalom, što je najglavnije, današnja Rusija nije mogla proslaviti Gogolja onime, čime se

*) Kratak jezikovni tolmač na koncu tega spisa.

**) A. S. Merežkovskij: Gogolj, Tvorčestvo, žiznj (život) i religija, Petrograd 1909; izdanje „Panteona“ str. 231. za 1 rubalj.

književni velikani jedino i slave: nije mogla pokazati, da je Gogoljeva satira i svekoliko njegovo djelovanje u obće ikoliko pomoglo Rusiji, ruskoj državi, ruskomu narodu, ili, kako to modernije zvuči „ruskomu društvu“. Mnogobrojni prigodni novinski članci i svečanostni govori mogli su samo konstatovati, da je Gogolj otac i tvorac ruskoga realizma, da je učitelj i Dostojevskomu i Tolstomu, a po nekima dapače i takim piscima, kakav je obožavatelj bosonogih skitalica, Gorkij.

I već si s nekom neopisivom težinom na duši bio gotov pomisliti: Dakle to je sve; otac i tvorac realistične književnosti, koja je u praksi dovela do toga, da ovaj čas Rusiju predstavljaju i prvu rieč u njoj vode ili službeni ili neslužbeni krvnici, a reformatorâ da ili nema, ili su bez upliva. I dalje hoćeš da se upitaš: Zar je to sve, što je Gogolj učitelj Tolstomu, koji se poput svoga učitelja u ostalom sam odrekao svih svojih književno-umjetničkih djela, da u svojoj osamljenosti snuje i smišlja takve osnove za rješavanje društvenih pitanja, koje su u Rusiji djelovale i još djeluju strahovitije, nego li bombe, što ih u podzemnim prostorijama prave kemičari nihilističkih tajnih organizacija? No u to ti dopadne ruku spomenuta studija Merežkovskoga o Gogolju. Ti već od prije znaš, kako je Merežkovskij duboko i svestrano shvatio Dostojevskoga i Tolstoga, pa zato i posegneš za tom njegovom knjigom s grozničavom željom, da pravo spoznaš i vidiš, što je Gogolj. A baš si netom pročitao „Revizora“ i „Mrtve duše“, te sad možeš sigurnije koracati po neprohodnom putu, kojim te vodi Merežkovskij. I što dalje ideš, to jasnije vidiš, da taj put nije samo neprohodan, nego i inače strahovit. I da nemaš tako vještoga vodje, vratio bi se, ili bi zašao na stranputicu. Ovako sretno dodješ do kraja, i na koncu uzdahneš i oddahneš. Uzdahneš i nad Gogoljem i nad Rusijom, a odlane ti, jer si ugledao svjetlo, koje će u istinu Rusiji dati pravi i novi život, koje je i nama, Slovencima i Hrvatima povratilo narodnu dušu, a bilo bi nas već izvelo i na široko polje naše slobode, da smo mu ostali vjerni.

I. Glavna misao Gogoljeva života i rada.

Za ljetošnje (1909) stogodišnje proslave koješta se je izitalo kao glavna Gogoljeva misao. Merežkovskij, kao pravi kritičar, tražio je i našao tu misao, kako je i naravski, u Gogoljevoj korespondenciji, napose u njegovom pismu Ševyrevu iz Napulja 1847. Tu Gogolj priznaje: „Već odavna radim samo na tom, kako bi se poslie mojih diela čovjek do volje nasmijao nad vragom“. Što je Gogolju vrag, saznajemo iz njegovoga dopisivanja s prijateljima (XVIII. 3.), gdje kaže: „O meni su mnogo govorili, pretresajući za mene i ovo i ono, no glavne moje crte nisu

označili. Tu glavnu strunu čuo je samo Puškin. On mi je vazda govorio, da još ni u jednoga pisca nije bilo takvoga dara, da tako jasno pokaže pokvarenost života, da umije tako snažno ocrtati pokvarenost pokvarenoga čovjeka, da svačije oko u velikom vidi svu tu maljušnost, koja se inače ne opaža. Eto glavnoga moga svojstva, što ga samo ja imam, i kojega kao da nema kod drugih pisaca.“

I sada na ovo Merežkovskij dodaje: „Svatko vidi zlo, kad se u veliko narušuju moralni zakoni, u riedkim i neobičnim zločinstvima, u potresnim, tragičnim prizorima; Gogolj je prvi ugledao nevidljivo i najstrašnije, vječno zlo, ne u tragediji, nego u odsutnosti svake tragičnosti, ne u jakosti, nego u nemoći, ne u bezumnim skrajnostima, nego u prepametnoj sredini, ne u oštini i dubini, nego u tuposti i u sploštenosti, u pokvarenosti svih čovječjih čuvstava i misli, ne u najvećem, nego u najmanjem. Gogolj je učinio za moralnu izmjeru isto, što Leibnitz za matematiku — odkrio je, da tako kažemo, diferencijalnu moralnu izmjeru, neizmjereno veliko značenje neizmjereno malih veličina dobra i zla. Gogolj je prvi shvatio, da vrug i jest najmanja sićušnost, koja se samo radi naše maljušnosti čini velikom, — da je najveća slabost, koja se samo radi naše nemoći pričinja jakošću“. (Str. 4—5.)

I tu Merežkovskij kao vazda zove za svjedoka samoga Gogolja, citujući doslovce, kako on shvaća vruga, kad piše: „Ja svaku stvar zovem pravim imenom, t. j., vrugu velim vrug, a ne dajem mu prekrasnoga kostima poput Byrona i znam, da vrug hodi u fraku... Udrite to marše, (vruga) po gubici i neka vas ništa ne buni. On je sav iz praznih rieči i iz naduvenosti. On je kao mali činovnik, koji se je uputio u grad tobože na izragu. Svima zamaže oči, natjera ih u strah; razviče se. Ako se samo malo poplašiš i korakneš natrag, eto ti od njega junaka. No čim navališ na njega, podvine repinu. Mi sami iz njega pravimo velikana; a zapravo Bog bi znao, što je. Poslovice nisu utaman, a poslovica veli: Hvalio se vrug, kako će cilim svietom zavladati, a Bog mu nije dao vlasti ni nad svinjom.“

No uza sve to u nepojmljivoj nelogičnosti Gogolj se cijeli život boji toga vruga, u strahu pred njim sažiže drugi svezak „Mrtvih duša“, dapače u strahu i u tjeskobi pred njim mori se gladom in napokon se sam gladom ubije...

Smatrajući svojom glavnom zadaćom, da izvrgne smiehu i ruglu maljušno, sićušno dnevno zlo, utjelovljeno sad više, sad manje u svakom čovjeku, Gogolj je došao dotle, da je u svojim junacima, n. pr. u svom Hlestakovu i u svom Čičikovu vidio samoga živoga vruga, dapače se je tjeskobno pobojavao, da je taj živi vrug i u njem samom i u njegovom izpovjedniku, koji ga je gnjavio i davio svojim asketizmom, dok nije od njega postigao, da sam spali sve svoje rukopise. Gogolj se je jednako zgražao

i pred ukočenošću stare Rusije i pred površnim, bezumnim napredkom Rusije nove, pa zato Gogolj u „Razpletu Revizora“ i veli, da komedija nije dovršena, da s pojavom oružnika i s viešću, da ide pravi revizor, komedija istom počima. I Merežkovskij govoreći o tom, pita: „Zar zbilja okamenjeli ruski grad, okovan egipatskom tamom' bez željeznih lanaca, zar je to sva stara i današnja Rusija; a Hlestakov, leteći nekamo k vragu, zar je to Rusija nova?“ (str. 34.). I prije, nego na to pitanje odgovori, Merežkovskij podaje majstorsku karakteriku Hlestakova i Čičikova, glavnih junaka „Revizora“ i „Mrtvih duša“.

„U Hlestakova prevladava načelo gibanja, napredka; u Čičikova načelo ravnovesja, ustaljenosti. Snaga je Hlestakova u pjesničkom poletu, u opojnosti; snaga Čičikova u razumnom zadovoljstvu, u trieznosti; u Hlestakova vidimo neobičnu lahkoću, u Čičikova neobičnu ozbiljnost i temeljitost misli. Hlestakov je sanjar, Čičikov pregalac. Hlestakovu je svaka želja zbiljom; Čičikovu sve zbiljsko željom. Hlestakov je idealist, Čičikov realist. Hlestakov liberalac, Čičikov konservativac. Hlestakov je ‚pozizija‘, a Čičikov ‚istina‘ savremenoga ruskoga života.“

„No ne gledeći na svu tu očitu oprečnost, njihovo je tajno bivstvo jedno te isto. Oni su dva pola jedne te iste sile; oni su blizanci, djeca ruskoga srednjega staleža i ruskoga XIX. vieka, najsrednjega, najburžoaznijega iz svih vjekova; bivstvo je obadvojici vječna sredina, ni k ovomu, ni k onomu suhu, podpuno ništavilo. Hlestakov tvrdi to, što nije, Čičikov to, što jest, obojica u jednakoj pokvarenosti . . . Za konservativnom temeljitošću jednoga sakriva se isto takva ‚himera‘, praznina, ništetnost, kao i za liberalnom ‚lahkoćom misli‘ drugoga. To nisu dva oprečna kraja i načela, to nisu dvie bezumne, no ipak poštene skrajnosti, nego su to dvie nepoštene, jerbo prepametne, sredine, dvie jednake ploštine i dva istovjetna ništavila našega vieka . . . Babilonski toranj socijalne demokracije nije ništa drugo, nego carstvo svesvjetskoga i vječnoga Čičikova . . . Čičikov, piše Gogolj, mnogo se je starao za svoje potomstvo. Ostaviti nješto ženi i djeci, što ih je kanio imati, da posluži domovini eto, zašto je htio nješto steći. Bog mi je svjedok, ja sam svagda htio imati ženu, izvršiti svoju dužnost kao čovjek i državljanin, da poslie zbilja zaslužim uvaženje sudržavljana i svojih predpostavljenih. Čičikov je u najvećem, u smrtnom strahu ne za sebe, nego za svoj budući rod, za svoju obitelj . . . Umrieti bez djece bijaše mu isto, kao ne živjeti, jerbo svaki čovječji život samo je ‚mjhurić na vodi‘; mjhurić pukne, čovjek umre i ništa ne ostane osim pare. Čovječji život ima smisla samo u obitelji, u rodu, u narodu, u državi, u čovječanstvu, kao i život polipa, pčele, mrava samo u polipnjaku, u ulištu, u mravinjaku. S tom bezsviestnom metafizikom Čičikova složio bi se svaki ‚žutokožni pozitivista‘, učenik Konfucijev i svaki ‚bjeloptutni Kitajac‘, učenik

Comtov: Tu se skrajnji zapad slaže sa skrajnjim iztokom, Atlantski ocean s Tihim . . .“ (str. 36.—37., 39., 45., 52—53). I kad je Merežkovskij ovako zašao u samu jezgru stvari, zarezao je na koncu još dublje i prisposodobivši rieči Čičikova k riečima Kristovim, odgovara na pitanje, što ga je bio postavio. A kad je na to odgovorio, onda riečima samoga Gogolja karakterizuje čitavo njegovo književno stvaranje. Čujmo dakle jedno i drugo:

„Sakupljajte svoje blago na nebesima . . . Što vriedi čovjeku, da sav svjet steče, a dušu svoju izgubi. Tako govori Krist, a vrag, to je Čičikov, veli na to: Mrtve duše . . . to je prah, prosto prah. Više vriedi kakva krpa u tvornici papira od pokojne čovječje duše. Ta to je prosto mašta. To je stvar, na koju da pljuneš.“ (58—59.)

I Merežkovskij dalje pita: Komu mi, djeca pozitivnoga vieka, vjerujemo više, Kristu ili Čičikovu? . . . Nije li naša jedina iskrena rieč nad svakim mrtvim tielom ono, što je kazao Sobačevič: „Mrtvim tielom ne možeš ni plota poduprieti.“ Stari Grci, Židovi i Egipćani zgrozili bi se nad bezbožnim pozitivizmom, koji je izražen u toj kršćanskoj poslovi . . . Ne samo prostdušna vlastelinka (Korobočka), nego ni mi, možda isto tako prostodušni čitatelji, niti ne sumnjamo, kako smo u taj čas (kad poričemo dušu) blizu djavolu, ne onomu staromu iz priče, koji ima „duže rogove od volovskih“, nego novomu, pravomu vragu, i koliko je taj djavo strašniji i tajinstveniji, hodeći po svietu „bez krinke u svojoj pravoj slici, u fraku“. (59—60.)

Nova, današnja Rusija je prema tomu bliža vragu, nego je bila stara. I to vragu pravomu, živomu, u čovječjoj spodobi.

I sam je Gogolj to osjećao, dapače je to jasno spoznao, što se vidi iz ove njegove bilježke:

„Kad sam počeo čitati Puškinu prve glave iz Mrtvih duša, to je Puškin, koji se je vazda smijao kod moga čitanja, . . . postajao pomalo sve to tmurniji i na koncu se sasvim natmurio. Kad sam dovršio čitati, reče tjeskobnim glasom: Bože, kako je tužna naša Rusija! Tu sam ja pojmio, nastavlja Gogolj, kako tmina može biti prikazana čovjeku u groznoj slici . . . Citatelje je preplašilo, što se kod mene redaju junaci, jedan gori od drugoga, što nema ni jednoga radostnoga pojava, te ubogi čitatelj ne može nigdje odpočinuti ni odahnuti i kad cielu knjigu pročita, onda mu se čini, kao da je izašao iz kakovoga zadušljivoga podruma.“ (str. 61.)

Drugim svezkom svojih „Mrtvih duša“ Gogolj je to htio popraviti. Nije uspio. Ali je i tim drugim svezkom, a još više svojim „Listovima k prijateljima“ pokazao, da mu je glavna, i može se reći jedina svrha bila, riešiti pitanje, u kakovom odnošaju stoji kršćanin prema svietu.

U svojoj mladosti, pa i u muževno doba bijaše Gogolj veseljak, a i pravi gizdelin. Nosio se je strogo po modi, a znao bi još onako u košulji iz postelje poskočiti i zazplesati živo, maloruski. No istodobno s tim — da tako kažemo — svjetovnim karakterom bio je u Gogolja još i drugi karakter, čisto duhovni, koji je na koncu prešao u takav asketizam, da je Gogolj zapravo od gladi umro. No uzprkos tomu asketizmu, ili možda baš radi njega Gogolj postajao sve to neveseliji, dok nije pao u takav očaj, od kojega te sva duša zazebe. Ta njegva duševna promjena već se jako vidi u njegovoj „Perepiski“ (korespondenciji), koja je proti njemu podigla svu Rusiju, a na koncu je i sam Gogolj ustao proti sebi pod uplivom svoga iz-povjednika, monaha Matije.

Toga monaha majstorski prikazuje Merežkovskij kao utjevljenje asketskoga kršćanstva, koje sasvim poriče ovaj svijet i drži, da se Bogu ne može drugčije služiti, nego da čovjek u sebi sasvim ubije put.

„Po čitavom svom bivstvu O. Matija ne samo da nema ništa genijalnoga, što bi te porazilo, nego ništa izglednoga, osobita, dapače gotovo ništa ličnoga, ništa svoga. No upravo u tom, što nije imao ništa ličnoga, i jest njegova glavna snaga, tajna njegove vlasti. O. Matija za Gogolja nije čovjek, nego samo svećenik . . . najčišći predstavnik najčišćega pravoslavlja; u svakom slučaju O. Matija nije pravoslavlja tumačio, niti ga ukrašivao na svoj način prema svojoj ličnosti; kao kroz sasvim prozirno staklo, tako je kroz ličnost ili točnije bezličnost O. Matije moći zagledati samu dubinu pravoga, historijskoga i narodnoga kršćanstva: Takvo je ono bilo, takovo i jest, ne u riječima, nego na djelu, jerbo taj seoski pop bijaše prije svega čovjek čina . . . Drugi govore o tom, što valja raditi; O. Matija činjaše to, o čem govoraše i ništa od sebe ne dodaje: što je primio od crkve, na tom i stoji; on nije poput drugih, koji su bolje „moderni i prosviećeni“, u ničem ne popušta, ništa ne omekšava, ne pravi lukavih kompromisa s lukavim duhom vremena . . .

Otac Matija sav je jedinstven; Gogolj je sav razdvojen. Kako se tvrdi hrastovi klin upilji u razkoljeno drvo, tako se je jedinstvenost O. Matije urezala u razdvojeno bivstvo Gogoljevo i do kraja ga razkolila. Proniknuvši u asketski život velikih crkvenih otaca Ivana Zlatoustoga, Bazilija, Izaka, Jefrema, Sirina, Ivana Ljestvičnika, Gogolj je imao prilike, prokontrolovati O. Matiju i uvjeriti se o potpunom njegovom skladu s tim stupovima crkve, na kojima se ona i do danas zidje kao na svom duboko sakritom podzemnom, no ipak jedinstvenom tvrdom temelju.

Što je zapravo glavna misao O. Matije, njegova polazna točka? To je glavna misao svega osamljenoga pustinjačtva,

svoga „crnoga“ kršćanstva. To je i misao samoga Gogolja. Živjeti u Bogu, znači živjeti izvan tiela; sve to znači beztjelesnost; put znači grieh; duh se stavlja u opreku puti kao jedno apsolutno bivstvo drugomu, isto tako apsolutnomu, kao načelo božansko proti načelu djavolskomu, kao vječno dobro vječnomu zlu . . . Od tuda zaključak: Ne ljubite svieta, ni toga, što je u svietu; tko ljubi sviet, u tom nema ljubavi k Otcu . . . sviet je negacija Boga; Bog negacija svieta; . . . to što je bilo samo jednim iz dvaju načela, jednim iz dvaju polova u Kristovom nauku, to ovdje postaje jedinim načelom, koje sve guta i drugo načelo poriče . . .“ (str. 190—193.)

„Kad je o. Matija izrekao na konac svoj grozni, no zapravo za sebe logički neizbježivi zahtjev, da Gogolj „ostavi ime književnika i da podje u samostan“, uzprotivio mu se Gogolj tako, da je taj prigovor, uzprkos svemu izvanjskomu poštovanju bio za O. Matiju kao oštri nož u srdce.“ (Str. 196.—197.)

„Gogolj je tvrdio (u tom svom prigovoru), da se u svietu ne da uteći od svieta. Ako je to tako, onda ili je kršćanstvo nemoguće, ili ono nimalo ne traži, da od svieta utečemo u smislu, kako to zahtievaše O. Matija. Sviet sav je ogrezao u zlu — to je jedno, nepatvoreno načelo kršćanstva; no evo i drugoga isto tako nepatvorenoga kršćanstva: Bog je tako ljubio sviet, te je sina svoga jedinorodjenoga žrtvovao zanj. Bog ne može ljubiti zla; dakle osim svieta, koji je sav u zlu, ili kako bi kazao Gogolj, koji ide k vragu, ima i drugi sviet, koji ide k Bogu . . . Ima griješne puti, no ima i puti svete, inače rieč ne bi postala tielom . . . O. Matija prekršio je zapovjed apoštolsku:

Ne ugasujte duha! . . .

Glas O. Matije bio je za Gogolja glas crkve, glasom svoga kršćanstva, samoga Krista. Njemu preostajашe dvoje: ili živjeti izvan crkve kao odmetnik, ili ne živjeti. Gogolj je izabrao ovo drugo. (201.—202.)

Prvi tjedan korizme, noćju od ponedjeljka na utorak, devet dana prije svoje smrti, Gogolj zapovjedi svomeu dečku, da otvori ciev na peći i da peć naloži. Pokupio je sve svoje rukopise i bacio ih u vatru. Spalio je sve, što je napisao, uz ostalo i čitav malone dogotovljen drugi svezak „Mrtvih duša“. Nije ostalo ništa, dapače ni jednoga komadića na nečisto, pripominje Homjakov. Dečko, gledeći kako rukopisi gore, prigovaraše mu: Zašto to radite? Možda će vam to još trebati! No Gogolj ne slušaše. A kad je gotovo sve izgorjelo, dugo je sjedio, zamislivši se, zatim je zaplakao, kazao k sebi pozvati grofa Tolstoga, pokazao mu, gdje rukopisi dogorievaju, i rekao: Eto, što sam načinio! Htio sam spaliti nekoje stvari, što sam ih odavna odredio za vatru, a ja sam spalio sve. Kako je vrag jak! Eto, do čega me je doveo!

Prije nego se u Gogolja javila misao, da spali rukopise, ostavio je oporuku, da poslije njegove smrti grof Tolstoj sve njegove rukopise preda metropolitu Filaretu: Neka on na njih metne svoju ruku. Što mu se bude činilo nepotrebnim, neka nemilosrdno prekrži.

Eto, glavno pitanje, s kojim se Gogolj obraćao k crkvi: Htio je, da nauči, kako bi odielio potrebnog od nepotrebnoga, sveto od griješnoga, božansko od vražjega . . . No jao, na to pitanje ne bi znao odgovoriti Gogolju ne samo metropolita Filaret, nego i svekoliko historijsko kršćanstvo od Ivana Ljestvičnika do O. Matije; ono bi učinilo jedno od dvojega: ili bi uklanjajući se ravnomu odgovoru, izdajući samo sebe, kako se zaista i prečesto izdavalo, pristalo samo na slučajne kompromise, na lukava pogadjanja s lukavim duhom vremena, kojih Gogolj nije mogao, ni htio primiti i koja kršćanstvo čine iz crnoga ne bielim, nego samo sivim. (209.—211.)

U tome, što se Gogolj sam umrtvio, velika je njegova žrtva za sve nas, za rusko društvo, za rusku crkvu. Ali mi nismo primili, ni pojмили te žrtve. U našem pokretu napried, u našem „progresu“, ne zaustavljajući se i dapače ne obazirući se, mi smo prekoračili preko te žrtve, preko mrtvoga tiela Gogoljeva . . . U ustalom to je razumljivo, a donekle se daje i izpričati i oprostiti ovo ponašanje ruskoga društva prema Gogoljevu kršćanstvu: Ta tu se je branio sav život, sva put ovoga svieta nehotice i bezsvjestno od najvećega trapljenja, od samoubojstva, od prokletstva O. Matije. Daleko je manje razumljiv odnošaj crkve prema Gogolju, ako je tu u obće bio kakav odnošaj, jer pravo govoreći, crkva nije Gogolja ni primila, ni odbacila, ona ga prosto nije zamietila, t. j., nije zamietila možda najvažnije pojave, što se sbila u posljednja dva stoljeća njezina obstanka.

Povodom Gogoljeve „perepiske“ rekao je metropolit Filaret: Premda je Gogolj u mnogom bio u bludnji, valja se radovati njegovomu kršćanskomu smjeru. Saznavši za zadnju njegovu bolest i za njegov tvrdoglavi post, Filaret je proplakao i s bolju izrekao misao, da je na Gogolja trebalo inače djelovati: da ga je trebalo uvjeravati, kako spasenje nije u postu, nego u poslušnosti.

No ako je trebalo djelovati, zašto Filaret nije djelovao? Ta mi svi znamo, da se Gogolj obraćao Filaretu za pomoć. Ta gdje je bio pastir, kad je vuk proždirao ovcu? I što znače rieči, da spas nije u postu, nego u poslušnosti? Spaljenje rukopisa i Gogoljev post, zar to nije nastalo od prekomjerne poslušnosti O. Matije, od poslušnosti do smrti? Kakve veće poslušnosti treba? Da li je sam Filaret znao, čemu se raduje povodom „Perepiske“ i nad čime plače povodom Gogoljeve smrti. . . .

Grigorij, episkop kalužski, kazao je za Gogolja: E, ostavite, kakav je to bogoslovac! To je prosto brbljavac, koji je sašao s pravoga puta.

I tako nisu se samo svjetovni ljudi prema Gogoljevu kršćanstvu poneli ili s Čičikovskom odmjerenošću ili s Hlestakovom lahkoumnošću.

U Gogoljevoj osobi čitavo rusko „svjetlo“, svekolika ruska prosvjeta obratila se k crkvi s pitanjem, od kojega ovisi ne samo budućnost te prosvjete, nego i svega kršćanstva. Crkva je na to pitanje odgovorila tek prokletstvom, suzama i porugom.

Pred svojim odlazkom iz Jerusolima pisao je Gogolj O. Matiji: Recite mi, zašto se meni mjesto toga, da se molim za oprostjenje svih svojih prijašnjih grieha, hoće moliti za spasenje ruske zemlje. Zašto — pita Merežkovskij prema koncu svoje študije — sada, poslie pol stoljeća tako nam se hoće, da se za spasenje Rusije pred prijestoljem Gospodnjim pomoli ne pravedni O. Matija, ne Filaret, koji se liepo uklanjaše, ni bogoslovac Grigorij, nego griehni, nepopustljivi, neumjereni Gogolj, i to, da se pomoli novom molitvom za naše spasenje. Zašto čovjek vjeruje, da će ta molitva biti uslišana prije, nego ikoja druga?“ (224—230.)

Zato, odgovorit ćemo mi, jer Gogolj nije samo veliki genijalni pisac; jerbo nije samo iskreni čovjekoljub i neobični rodoljub, nego glavno i gotovo jedino zato, jerbo je on predteča, ili kako sam kaže, žrtva onoga kršćanstva, koje će se oživotvoriti istom poslie ove strahovite borbe, što traje već blizu dva tisućljeća, koja se mora završiti time, da kršćanstvo bude svuda u životu i sav naš život u kršćanstvu, da kršćanstvo ne bude ni crno, ni sivo, ni blijedo, ni krvavo, nego svjetlo i puno onoga životnoga veselja, za koje je Bog i stvorio dušu čovječju.

I eto, takvo novo, svjetlo kršćanstvo bila je glavna misao Gogoljeva života i rada.

2. Što je Gogolj u svojim „Mrtvim dušama“.

Gogolj je svoje „Mrtve duše“ nazvao poema, dakle epos, pjesan. I jest to takav epos, u kojem se vjerno odražava čitava golema Rusija, sav taj posebni slavenski sviet. A odražava se tako, da se sam Puškin, koji je bio vanredno vesele čudi, uozbiljio, slušajući „Mrtve duše“ do kraja i da je, kako smo već čuli, teško uzdahnuo, veleći: „Kako je tužna naša Rusija!“

Bio si je toga podpuno sviestan i Gogolj, pa zato i piše na početku sedme glave prvoga diela „Mrtvih duša“:

Sretna li pisca, koji se osim karaktera dosadnih, odvratnih, što te iznenadjuju strašnom svojom zbiljom, približuje i značajevima, u kojima se javlja visoko dostojanstvo čovjeka. . . . Dvo-

struko je zavidna njegova prekrasna sudbina: On je usred njih kao u rodnoj obitelji; a istodobno se daleko i gromko raznese njegova slava. . . . Već samo njegovo ime napunja drhtajima mlada, vatrena srdca; u susret mu bliešte suze u svim očima. . . . No nije takav udio i druga je sudbina pisca, koji se je drznuo iznieti sve, što nam je svaki čas pred očima i čega ne vidi ravnodušni pogled, sav strahoviti glib sitnica, koji te mora potresti i koji je naš život zapleo, svu dubinu hladnih, razdrobljenih, svakdašnjih značajeva, kojima vrvi naš zemaljski, često gorki i dosadni put, pisca, koji se je krepkom snagom neumoljivoga klesara osmjelio izrezati te značajeve izbočeno i jasno, na oči svemu narodu. Ne će taj pokupiti narodnoga pljeska, ne će vidjeti zahvalnih suza i jednodušnoga zanosa duša, kojima je zatalasao; njemu u susret ne će poletjeti šesnaestgodišnja djevojka, kojoj se zavrtjela glava i koja se oduševila kao junakinja; . . . ne će napokon taj izbjeći savremenomu sudu, licemjerno bezčustvenomu savremenomu sudu, koji će nazvati njegove omiljele tvorbe ništetnima i niskima, koji će mu odrediti prezreni kut u nizu književnika, što vriedjaju čovječanstvo i pripisat će njemu svojstva prikazanih junaka, oduzeti mu i srce i dušu i božanski plamen talenta. . . . trnovit je njegov put i gorko će taj osjetiti svoju osamljenost . . .*

I na vlas se tako izpunilo. Gogolj nije tek osamljen i gotovo prezren i poružen umro, nego i sada, pol stoljeća poslie njegove smrti, Rusija ga najvećim dielom slavi licemjerno i hladno, a i onaj spomenik, koji mi je u Moskvi podignut, načiniše tako, da je Gogolj kao gonjena zvjerka sav zguren i poništen, osamljen na stalku, a njegovi junaci kao lovci progonjene zvjerke cere se i krevetje svuda naokolo izpod njega. Pol stoljeća nije do duše mnogo u životu naroda, ali je strašno, kad osjetiš i vidiš, da ni današnja Rusija ne će u Gogolju priznati velikana, koji ju je bičem svojim izšibao zato, da se već jednom prene iz pospanosti i nereda, nego voli u njem gledati pukoga komedijaša, ili čak nesretnoga ludjaka. Tomu se nije ni čuditi; jer čim bi ruska inteligencija barem u znatnom dielu Gogolja pravo shvatila, ona bi s užasom opazila, da je u Rusiji danas isto onako, kako je bilo i u Gogoljevo doba, da su dapače nekoje društvene nespodobe još strahovitije, još nakaznije.

Ali evo, što je za nas najvažnije: Premda Gogolj nije bio po svojoj narodnoj sviesti Slaven, premda u svim svojim djelima tek nekoliko puta spominje samo slavensko ime, premda je tadašnje ruske slavenofile izprvice slabo poznavao, a kasnije se od njih posvema odvratio, te je u jednu ruku pao u robstvo

* Ilustrovannaja gogoljevskaja biblioteka A. B. Panabridina. Poema Po-
hoždenie Čičikova ili Mertvija duši. Tom pervoj. S ilustracijami. Moskva. 1902.
str. 429; ovdje str. 222—224.

„crnomu“ kršćanstvu, a u drugu ruku plitkoj i čisto izvanjskoj kulturi talijanskoj, ipak je kao pravi ruski genij ujedno time i genij slavenski, te sve one strahote, što ih iznosi o ruskoj pokvarenosti i pospanosti, vriede podpuno i bez iznimke i za društveni život ostalih Slavena, naročito za život naše inteligencije. I zato je Gogolj najveći slavenski socijalni pisac, takav sociolog, kojega bi morao u tančine poznavati svaki naš javni radnik, svaki naš iskreni rodoljub, koji u istinu ozbiljno želi i radi na tom, da mi Slaveni ne budemo samo materijal za tudje državne tvorbe i niemo podnožje za tudje kulturne stečevine.

U čitavoj polovici prvoga diela „Mrtvih duša“ nema Gogolj nikakvih refleksija, kojima bi nas naumnice upozorivao na tamne strane ruskoga života. Tu čitatelj treba da sam prosudjuje i izvodi zaključke iz onoga, što mu književnik podaje u nenadkriljivoj životnoj zbilji. Što dalje, to više sam pisac upozoruje na ono, radi čega piše, bilo direktno, bilo indirektno, na usta svojih junaka, u prvom redu Čičikova.

Tako već ondje, gdje Čičikov pregledava popis kupljenih mrtvih duša uz majstorsku karakteristiku svih tih pokojnika, upušta se Čičikov i u obširnije razmatranje. Poslušajmo barem jedno:

„Maksim Teljatnikov, čičmar. He, čičmar! Pijan kao čičmar, veli poslovica. Poznam ja tebe, dragane; ako hoćeš, izpriopiedit ću tvoju historiju. Učio si se kod Niemca, koji vas je sve skupa hranio, tukao vas remenom po ledjima za netočnost i nije vas puštao na ulicu, da vragujete, a ti si bio pravo čudo, a ne čičmar i Niemac te se nije mogao dosta nahvaliti, razgovarajući sa ženom ili s kamaradom. A kako se svršilo tvoje šegrtovanje? Rekao si si: A, sad ću ja početi za sebe, ali ne poput Niemca, koji se iz kopjejke podiže, nego ću najedanput obogatiti. I gle, odkupivši se skupo od svoga vlastelina, otvorio si dućančić, preuzeo svu silu naručaba i stao raditi. Dobio si negdje po ništa nagnjile kože i zaslužio na svakoj čizmi dvostruko, no za dva tjedna izpucaše tvoje čizme i tebe strahovito izružiše. I opustio je tvoj dućančić, a ti, ajde u birtiju i valjaj se po ulicama sve sam sebi govoreći: Ne, zlo je na svijetu! Ne da se živjeti Rusu; svuda mu smetaju Niemci.“ (Mrtve duše I, 228—229).

Ali čujmo, kako je Gogolj majstorski ulovio onu slavensku crtu, koju je ljetopisac u kratko zabilježio riečima: Zemlja je naša prostrana, no reda je u njoj malo. Dodjite i vladajte nad nama! Gogolj naime opisuje, kako je na grad N. djelovala viest, da Čičikov kupuje mrtve duše. Sastadoše se i činovnici na vieće, da prosude, što bi to moglo biti i tko bi to mogao biti taj Čičikov.

„U vieću, koje se taj put sabralo, silno se opažao nedostatak one naprosto potrebne stvari, koju narod zove zdravom pameću. Mi u obće kao da nismo stvoreni za reprezentativne

sjednice. Na svim našim sborovima, počevši od seljačke občinske skupštine pa do svih mogućih učenjačkih i drugih odborskih sjednica, ako u njima nema čovjeka, koji sve vodi, nastaje baš pravi metež. Dapače je teško i reći, zašto je to; vidi se, da smo već takav narod, te polaze za rukom samo takvi sastanci, koji su za to, da zajedno pijemo ili jedemo . . . Mi najedanput, kao da je puhnuo vjetar, osnujemo dobrotvorno društvo, ili društvo za poticanje toga ili onoga. Prekrasna svrha, a ipak iz svega ništa. Možda je to zato, što se mi zadovoljamo najedanput već samim početkom i odmah mislimo, da je time sve gotovo. Osnovavši primjerice kakvo dobrotvorno društvo za sirotinju i žrtvovavši znatne svote, mi odmah, da proslavimo takav hvalevriedan čin, priredjujemo gostbu prvim dostojanstvenicima grada, naravski za polovicu svih sakupljenih prinosa; za drugu polovicu iznajmljuje se odmah prekrasan stan za odbor s ogrjevom i s vratarima; poslie svega toga preostaje za siromahe tek pet rubalja, a i tu nisu svi odbornici medju se složni, komu da se podieli ta podpora i svaki gura napred kakvu svoju kumu . . .“ (Mrtve duše I., 338—339.)

Sjetimo se sada podpune nemoći slavenske većine u monarkiji u ovih četrdeset godina ustavnoga života i spomenimo se bilo djačkih, bilo političkih, bilo drugih skupština i sjednica, na kojima smo često tjedne, pa i mjesece viećali ob ovoj ili onoj rezoluciji, a kad je rezolucija izašla, mjesto, da smo istom započeli s poslom, sve je zamrlo, kao da ništa nije ni bilo, ili kao da je posao već od kraja gotov. To je došlo tako daleko, te smo unapred uvjereni, da za onu stvar, koju želimo pokopati, treba samo izabrati odbor i to što mnogobrojniji.

No odmah evo još jedne naše osebuje slavenske crte, koju je u kratko moći nazvati vlast tmine i koju Gogolj ovako prikazuje:

„Čudni su ljudi ta gospoda činovnici, a za njima i sva ostala zvanja: Ta dobro su znali, da je Nozdrev lažac; da njemu nije moći vjerovati niti jedne rieči baš u nikakoj stvari, pa ipak su se obratili k njemu. I onda si pomoz: U Boga ne vjeruje, ali vjeruje, da će za stalno umrieti, akô se počese medju nosom; niti se ne obazre na književno djelo, jasno kao sunce, a prodahnuto harmonijom i visokom mudrošću jednostavnosti, nego se baci baš na to, što negdje kakav drznik izmota, izplete, prelomi i izvrne i baš se mu to sviđi, te stane vikati: Eto, taj u istinu poznaje tajne srca . . .“ (Mrtve duše I. str. 354.—355.)

Tko da se tu ne sjeti žalostne i strašne uloge, koju u životu nas malih Slavena, a napose nas Hrvata, znade igrati kakav tuđinski spletkar uzprkos tomu, što i mi već imamo priznate svoje narodne velikane i vodje, svoje Gaje, Jelačiće, Strossmayere . . .

Čitajmo dalje i naći ćemo savjete, što ih je Čičikovu davao njegov otac i što ih, može se reći, daju svuda slavenski roditelji djeci svojoj, pa nam se zato to i pozna i u inteligenciji i u narodu. Domovina nam je bogata, narod siromašan, neobično smo daroviti, a neobično nenaobraženi . . .

„Pazi Pavle — govoraše Čičikovu otac, uči se, ne budali, i ne vraguj, a nada sve ugadjaj učiteljima i poglavarima. Ako budeš ugadjao svomu poglavaru, to ćeš napredovati i sve ćeš preteći, makar u nauci ne budeš ni uspievao i makar ti Bog nije dao talenta. S drugovima ne imaj posla: Oni te ne će dobru naučiti; a družiš-li se već s njima, odaberi si bogatije, da ti mogu u potrebi biti koristni. Ne gosti i ne časti nikoga, nego se ponašaj tako, da tebe goste, a više od svega čuvaj i skupljaj koppejku . . . Drug ili prijatelj u biedi će te prvi prevariti ili izdati, a koppejka ne će . . . Sve ćeš na svietu novcem učiniti, svuda ćeš se novcem protući.“ (M. d. I. 388.)

I da je otac Čičikova znao njemački, za stalno bi bio završio onom židovskonjemačkom rečenicom, koja svojim otrovnim dahom znade u odlučni čas biti jača od svega našega narodnoga duha. To je ona: Geld regiert die Welt.

I one naše pospanosti, kojoj se nikada ne žuri, i one lahkomunosti, koja se nikada ne uozbilji, dotaknuo se Gogolj, a onda kao sam sa sobom govori:

„Još će me okriviti tako zvani rodoljubi, koji mirno sjede po kutovima i bave se posve drugim poslovima, kupe si novčinu i brinu se za se na račun drugih; no čim se što god dogodi, po njihovu sudu uvrjedljivo za domovinu, pojavi li se kakva knjiga, u kojoj je negdje izrečena gorka istina — izlete iz svih kutova kao pauci . . . i podignu najedanput viku: Pa zar je to liepo, iznositi sve na javu i govoriti o tom na sva usta? Zar sve to, što je to tu opisano, zar to nije naše? I što će na to reći tudjinci? . . . No nije to rodoljublje, . . . što je uzrokom, da te tako okrivljuju; drugi je tomu razlog . . . Vi se bojite oštro uperenoga pogleda, vi ste sami u strahu na išta duboko pogledati, vi volite po svem preletjeti bez misli. Vi ćete se dapače od srдца nasmijati nad Čičikovim; možda ćete čak pohvaliti pisca, veleći: I pak je koješto sgodno zamietio; mora, da je veseljak. I poslie tih rieči s dvostrukim ponosom okrenut ćete se sami k sebi, samodopadni smiešak zatitrat će na vašem licu i vi ćete dodati: Pa da, valja priznati, ima prećudnih i presmiešnih ljudi u nekim krajevima, a uz to su to i prilično veliki podlaci. A tko će od vas . . . sam sebi dati teško pitanje: A nije li i u meni koji komadić Čičikova?“ (M. d. 422.—425.)

Ali uza sve to, što si je Gogolj bio podpuno sviestan, da njegove „Mrtve duše“ imadu biti ono zrcalo, u kojem će se sva Rusija ogledati, da se onda umije na čistom vrelu istine i da pokroči putem k pravomu napredku — uza svu tu jasnu sviest,

da je svaki pravi pisac ujedno veliki reformator i vodja u svom narodu, Gogolj se uzkolebao jedno radi svoga vjerskoga shvaćanja, a drugo iz želje, da pokaže, kako on ipak ne vidi crno, dotično kako u Rusiji nije tobože tako zlo, da bi nad njom morao zaplakati. I pod tim dvostrukim neodoljivim dojmom Gogolj već prema koncu prvoga diela „M. D.“ nagoviešta:

„No . . . možda će se još u ovoj istoj pripovjesti oglasiti strune, kojih nisam do sada dirnuo, možda će se prikazati goleme bogatstvo ruskoga duha, pojaviti se čovjek, nadaren božanskim vrlinama, ili vanredno rusko djevojče, kakvoga ne ćeš naći na čitavom svijetu sa svom divnom krasotom ženske duše, sva iz velikodušnih težnja i požrtvovnosti. I pred tim izbranicima pokazat će se mrtvim svi krepostni ljudi drugih plemena, kao što je mrtva knjiga pred živom riečju. Pokazat će se ruski pokret i vidjet će se, kako je u slavensku prirodu duboko zaronilo, što je po prirodi drugih naroda samo površinom preletjelo . . . „(M. D. I. 384.) I Gogolj je zbilja čitav drugi dio „Mrtvih duša“* napisao očito zato, da pokaže rusku veličinu i slavensku dubljinu. Ali tu odmah vidiš, da je sve to izhitreno, nategnuto i prisiljeno. Tu ti je neobičan pedagog, ali na žalost, ne samo što mu se ne spominje mjesto i ime, nego se od njegove vanredno blagoslovne djelatnosti ne vidi u Rusiji nigdje nikakvoga traga. Tu je vanredna ruska djevojka, kći jednoga staroga taštoga generala, ali mi ju tek jednom vidimo, kako ju je preplašio neprirodni smieh njezina otca, a inače samo od autora saznajemo, kako je dobra i velikodušna, no djela njezinih nigdje ne susrećemo. Tu je vanredan gospodar, ali jedno, to je tudjinac, porietlom Talijan, što li, a drugo, i kod njega je sve to preodviše neprirodno. Napokon, da više ne duljimo, slika nam Gogolj i neobičnaga upravnika, nepodmitljivoga general-gubernatora, nekoga kneza, ali i tome je morao istom pamet osoliti, ili točnije savjest probuditi jedan prosti trgovac, pa i ono, što se na savjet onoga trgovca događa, spada više u priču, nego li u život. I tako nas baš drugi dio „M. d.“ uvjerava, da je prvi dio „M. d.“ pravo zrcalo za Rusiju i za sve ostale Slavene i da je Gogolj zaista nenadkriljivi klesar, koji je i najtajnije misli i najskrovitije osjećaje znao onako vjerno i slikovito prikazati. I zato je Gogolj otac ruskoga realizma.

Gogolj hoće biti, pa i jest rodoljub takav, kakvi su Rusi još i danas, ako nisu kosmopoliti, rodoljub, kakvi smo i mi ostali Slaveni, koliko nismo u tudjinskoj službi. Gogolj naime sav zanešen kliče:

„Rusijo, Rusijo! Iz svoje divne, prekrasne daljine vidim tebe i samo tebe. Siromašna si, razbacana i negostoljubiva; neće

* Ista biblioteka: naklada kao kod I. diela; ista godina — 1902. — Str. 209.

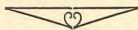
razveseliti i uplašiti pogleda drzka prirodna čudesa, ovjenčana drzkim čudesima umjetnosti . . . U tebi je sve otkriveno, pusto i ravno . . . No kakva to nepojmljiva, tajna sila privlači k tebi! Zašto mi u ušima zuji i zašto se glasno ori tvoja tjeskobna . . . pjesma. Što je u njoj, u toj pjesmi? Što dozivlje i za čim rida, zašto te hvata za srce . . . I ja još tu sav u čudu nepomično stojim, . . . a misao mi je onemila pred tvojim prostranstvom. Što proriče taj nepregledni prostor. Nema li se ovdje u tebi roditi bezkrajna misao, kad si i ti sama bez kraja? Nema li se tu pojaviti junak, kad ima mjesta, gdje će se razmahnuti i prošetati? I strašno me obuhvaća golemo tvoje prostranstvo, strašnom se silom odrazuje u mojoj dubini; neprirodnom vlašću zasjaše moje oči. Uf, kako sieva, kako je vanredna i kako je nepoznata te zemlje daljina! Rusijo! . . .“ (M. D. 371.—380.)

Eto, tu je onakav Gogolj, kakvoga hoće imati ruski službeni i neslužbeni rodoljubi. Tu je Gogolj, kakav se svidja najviše i nama, koji znamo, da je mala Fenicija dala svijetu prvu veliku trgovinu, mala Grčka prvu veliku umjetnost, mala Židovska prvu svjetsku religiju i mala Hrvatska prvoga realnoga Sve-slavena, Križanića i prvoga ozbiljnoga Jugoslavena, Gaja. To sve znamo, u svem tom vidimo nepobjedivu snagu duha, a ipak u prah padamo pred golemim prostorom zemlje . . .

Tolmač nekaterih besed te razprave.

Takodjer = takisto, tudi. — *Golem* = velikanski. — *Loš* = slab. — *Dapače* = celó. — *Dakle* = torej. — *Zar je to?* = Ali . . . ? — *Poput* = po poti, na način. — *Praviti* = delati. — *Netom* = ravnokar. — *Odlane* = odleže. — *Napose* = posebe. — *Gdje* = kje (r). — *Vazda* = vedno. — *Sićušnost* = malenkostnost. — *Pričinja se* = zdi se. — *Marše* (marha) = žival. — *Tobože* = baje. — *Utaman* = zaman, brez pomena. — *Sažiže* = sežiga. — *Ukočen* = okorel. — *Pregalac* = trudenik. — *Zbilja* = resničnost. — *Blizanci* = dvojčki. — *Jer(bo)* = ker. — *Osim* = razen. — *Mašta* = domišljija. — *Poričem* = tajim. — *Kod mene* = pri meni. — *Gori* = hujši. — *Uzprkos* = kljubu. — *Očaj* = obup. — *Put* = polt. — *Lično* = osebno. — *Zamietiti* = zapaziti. — *Tà* = saj. — *Tek* = samo. — *Iznieti* = iznesti. — *Glib* = blato. — *Talas* = val. — *Poružen* = osramočen (grd). — *Ceriti, krevetiti se* = kremžiti se. — *Osjetiti* = čutiti. — *Prenuti se* = dvigniti se. — *Ludjak* = bedak. — *Užas* = grozota. — *Čižmar* = črevljar. — *Šegrt* = obrtniški vajenec. — *Dučan* = prodajalna. — *Birtija* = krčma. — *Vieće* = svet, zbor. — *Rečenica* = stavek. — *Uvriedljiv* = žaljiv. — *Gorak* = bridek. — *Čak* = celo. — *Sgodno* = prilično, primerno. — *Titrati* = tresti. — *Uz to* = poleg tega. — *Tašt (tešč)* = nečimuren. — *U ušima zuji* = v ušesih brni. — *Ridati* = tuliti. — *Svidja se* = ugaja.

Dr. FR. ILEŠIČ:

Dositej Obradović,

prosvetitelj srbskega naroda (1742 ali 1743—1811).*

„Kako ćemo jedan s drugim prebivati, ako jedan drugoga ne poznamo . . .“

Iz kulturne prošlosti srbskega naroda poznamo Slovenci najbolj Vuka Štefanovića Karadžića, nabiratelja narodnih pesmi, in Petra Petrovića Njegoša, pesnika „Gorskega Venca“, črnogorskega vladiko. Oba spadata v prvo polovico 19. stoletja.

Prej nego Vuk in Njegoš je živel in deloval Dositej Obradović — Dositej je njegovo samostansko ime, krščen je bil za Dimitrija — umrl je baš pred 100 leti (1811).

Po dobi in literarnem delu lahko vzporejamo pesnika Njegoša s Prešernom (1847 Njegošev „Gorski venec“, Prešernove „Poezije“), Vuka s Kopitarjem (delata v prijateljskem edinstvu za narodni, t. j., živi današnji jezik in za narodno pesem), Obradovića pa je deti v čase našega Pohlina in Vodnika, v dobo jožefinske „prosvetljenosti“.

Obradović je prosvetitelj srbskega naroda, sam prosvetljenec jožefinskih časov, kakor je bil med Slovenci škof Herber-

* Za pričujoči spis sem rabil sledečo literaturo: „Život i priklučenija Dimitrija Obradovića narečenoga u kaludjerstvu Dositeja, njim istim spisat i izdat, I., II. (U Beogradu 1893, Srpska Knjiž. Zadruga. — „Domaća pisma Dositija Obradovića (Beograd-Zagreb 1899, Srpska Knjiž. Zadr.). — „Basne Dositeja Obradovića I., II. (Beograd, 1895, 1896. Srpska Knjiž. Zadr.) — Ostojić Tihomir, Dositej Obradović u Hopovu (Knjige Matice Srpske, Novi Sad, 1907). — Ostojić T., Srpska književnost od velike sedbe do Dos. Obradovića (Karlovci, 1905). — Gavrilović Andr., Dositije u Srbiji 1807—1811 (Beograd, 1902, Izdanje književne zadužbine I. M. Kolarca). — Gavrilović Andr., Beogradska velika škola 1808 - 1813 (Beograd, 1902, Izdanje Čupičeve zadužbine). — Ostojić T., Osnivanje novosadske gimnazije (Novi Sad, 1910). — Skerlić Jovan, Srpska književnost u XVIII. veku (Beograd, Srpska kralj. Akademija 1909). — Nekateri novejši prigodni članki. — Po Medakovićeви izdaji Obradovićeвиh del (Zemun, 1850) so poročale o Obradoviću „Novice“ 1853, str. 2., 6.

stein, ki je Vodnika poslal „duše past“, ali nadškof Brigido, kakor je bil med Hrvati zagrebški škof Vrhovac ali pred njim Reljković.

Ob letošnji stoletnici njegove smrti se ga hvaležno spominja srbski narod. Slovenci ne smemo in ne maramo stati ob strani, ko gre za hrvatsko ali srbsko kulturno slavje; zakaj z eno zemljo nas je zvezala zgodovina. Zato je „Matica Slovenska“ sklenila, Obradoviću posvetiti spominski spis.

Na tri dele se mi deli življenje Obradovićevo: Tamiški Banat na južnem Ogrskem in Fruška Gora v Sremu, to je pozorišče njegove mladosti. Moža ga vidi srednja Evropa (Dunaj, Lipsko, Pariz, London, Trst itd.). V starih letih deluje v pravkar osvobojeni Srbiji (Belgradu). Tri stopnje opazamo tudi v njegovem notranjem razvoju: Mladost njegova pripada pravoslavni cerkvi, moška doba zapadnoevropski praktični filozofiji, starost pa kulturnopolitičnemu delu.

Oris njegovega življenja.

Mladost. Pravoslavna cerkev.

„Mesto rojstva mojega je bila varoš Čakovo v Banatu tamišvarskem,“ tako začena Obradović sam svoj „Život“. Oče mu je bil strojar in trgovec, a je umrl rano; tudi mater je dečko izgubil rano. „V devetem ali desetem letu brez otca, brez matere, brez rodne sestre, sem začel sam sebe smatrati za tujca in prišleca celo v rojstnem kraju in moje srce mi je začelo kakor prerokovati, da bom stranstvoval.“ Ako je čul imenovati Varadin, Budim-Pešto, mu je srce kar letelo tja . . .

V čakovski šoli se je učil iz „bukvarja“ čitati in je čital cerkveno-pobožne knjige, kakor: časoslov, psalter in „katehis, to jest, pravoslavnoje izpovedanje“. Takrat se je naučil tudi rumunski. Zakaj „u Čakovcu sva deca srpska znadu vlaški“.

Cerkveno-pravoslavno čtivo, ki mu je bilo očitno edina snov učenja, je vnelo fantazijo nadarjenega dečka na vso moč. Zamislil se je živo v životopise cerkvenih očetov, puščavnikov in menihov („kaludjerov“).

Razmišljajoč, kaj so trpeli mučeniki, je težko obžaloval, da tudi sedaj ne mučijo kristjanov, da bi se dal na mah za zakon (= vero) izpeči. Zelel je, se nameriti na kakega puščavnika, da bi z njim odšel v egiptovske in arabske pustinje, „kjer ni stopinje živega človeka“. „Po moji tedanji pameti“, je pisal dobrih 20 let pozneje, „bi bil Banat mnogo srečnejši, ako bi bil poln pustinjakov mesto sel, varoši in mest.“ Včasi je s kom šel v Sendjuradj, v Partoš in Bezdin, v samostane ne daleč od Čakova, da bi našel kako „peštero“ (votlino), a se je vrnil, ker

je videl, da so menihi tam jedli in pili kakor drugi ljudje, dočim so njemu po glavi blodile pustinje in pustinjaki. Stric-vzgojitelj ga je odvrčal od takih misli, češ: Besede evangeljske, naj se odreče svetu, rodu in roditeljem, kdor hoče Bogu ugoditi, so sicer istinite, a on (dečko) še jih ne more prav razumeti v svoji detinjski pameti. Dimitrij pa je stricu odgovarjal z zgledi, kakor s sv. Antonijem, Jeftinijem, Pahomijem, Onifrijem in 1000 drugimi in s sv. Savo srbskim. Stric je vzdihoval: „E moj sinko, sedaj vidim, bolje bi bilo, da nisi čital knjig. Kdor se dandanes zakaludjeri (= pomeniši), zakaludjeri se ali iz neznanja ali da mu je laže živeti,“ in je govoril: „Prava svetost je, da mlajši sluša starejšega, da se deca ne odrečejo svojim roditeljem kakor tudi roditelji ne svoji deci in da človek živi pravično in pošteno v svoji hiši ob svojem trudu in ob svoji muki s svojo ženo in deco, ne želeč ničesar tujega.“ A v Dimitrijevi glavi take besede niso našle mesta, zakaj polna je bila „neprehodnih puščav in votlin“.

Par dni po tem razgovoru je hotel pobegniti z nekim igumanom*, ker je čul od njega, da je na Turškem mnogo planin, votlin in pustinj. „Blažena zemlja turška“, je viknil takrat, „kjer so take pustinje, ki jih ljudje ne skrunijo s svojimi grehi!“ Došel je z njim do Sengjurgja; tam ju je stric že ujel in mu tako onemogočil „posvetitev“ na Turškem. „Neizrečena dobrota,“ piše Obradović, „očetovska milost in ljubav, vse to je bilo tedaj pred mojim pomračenim umom kakor stvari tega sveta, ki vlečejo človeka od Boga.“ Misel, da bi se kdaj oženil, je odbijal v oni dobi, češ: „Očuvaj, Bože, bolje je stokrat, da me kaka divja levica ali medvedica s svojimi kremplji raztrga na sto komadov, nego da me zagrlji najlepša srbska hči v svojem nedolžnem, čistem deviškem naročju.“

Zgled nekega pobožnjaka, Grka, ki je v mrazu in vročini, v blatu in dežju zvesteje in raneje in pozneje nego sami popi v cerkvi prepeval liturgične molitve, mu je dal pobudo, da se je pri nekem grškem učitelju v Čakovu začel učiti grški.

Da bi mu hlepenje po tujem svetu izbil iz glave in mu dal okusiti tuji kruh, ga je stric dal v Tamišvar k nekemu odejarju (izdelovalatelju odej) in trgovcu v uk. Dimitrij je ostal pri njem poldrugo leto in hodil z njim po sejmiš banatskih. Na sejmiš v Tamišvaru je čul govoriti nemški in vojake italijanski. To je budilo v njem željo, se učiti teh jezikov; obenem pa je ginilo v njem veselje do starih „prologov in poučenj“, ker ga tovariši niso poslušali, če jim je rakladal kaj takega, ampak so se rajši šalili z nemškimi in rumunskimi dekleti. Videl je pa tudi kaludjere, kako so se brigali za stvari tega sveta, šteli novce, pazarili ter se z dobrimi konji vozili ali jahali.

* Iguman == opat.

Že je začel pozabljati svoje prejšnje namere, kar pride nekega dne iz Srema v Tamišvar klobučar-pomočnik, Todor. Ta je Dimitriju pripovedoval o Fruški Gori v Sremu, o množini tamošnjih samostanov (manastirov) in menihov, o dolinah in votlinah, kjer se človek lahko skrije in more postati puščavnik-čudotvorec. Samoljubje je sedaj reklo: Posvetiti se je sicer težko, a čudotvorstvo je lepa plača za trud. In pobegnil je s tovarišem na tihem od svojega gospodarja. Bil je takrat v 14. letu.

Šla sta preko Karlovec v Fruško Goro in Obradović je vstopil v samostan Hopovo (31. jul. 1757). Obradović je pri svojem igumanu našel zbornike, časoslove, psaltirje, trebnike itd., a zavzela ga je zlasti „strašno velika knjiga“, „Žitije svetih“ — diven užitek! Postil se je in svetil. Po tri dni ni nič jedel, dokler mu niso odpovedale noge in mu strašne bolečine niso prijele želodca. Skrival se je v podstrešju in se priklanjal z glavo do poda, dokler se mu ni zavrtelo v možganih. Po selih se je že razglasilo, da je Dositej svetec in da dela čuda.

Tovariši so se mu smejali; izpočetka je mislil, da se smejejo, ker mu zavidajo in se sami ne morejo posvetiti. A polagoma se je njegovim očem odpirala istina. Videl je, kako žive samostanci. Dobil je pa v samostanu poleg pobožnih knjig tudi „graždanske rosijske istoričeske knjige“, torej posvetno čtivo, in čul latinski jezik, ki se mu je zdel kakor „sirensko petje“. Mnogo je mislil na rusko carico Katarino II., o kateri se je toliko govorilo, in na Kijev in na Moskvo. Bližal se je čas, ko je opuščal posvetitev in si zaželel prosvetitve. Želja po učenju ga je gnala iz samostana.

Tedaj se je namenil neki drug samostanski dijakon, skrivaj oditi k svojemu rodu in tega je poprosil Dositej, naj ga vzame s seboj „v Hrvatsko in odtod, kar Bog da“, in šla sta novembra 1760 preko Oseka proti Pakracu.

Črez Petrinjo je prišel v Zagreb. Gospodar, pri katerem si je najel sobo, ga je opozoril na „vlaški kolegij“ v Zagrebu, kjer bi se mogel latinski naučiti. A ker je predstojnik tega kolegija — bila je unijatska bogoslovnica — rekel, da mora postati unijat, je Dositej odšel v svojih — kakor je pozneje govoril — strašnih predsodkih. „Oni isti mladeniči, moji vrstniki, ki sem jih malo prej gledal z neizrečeno radostjo, ker so mi tako mili bratje in sorodniki, se mi zde, ko čujem, da so unijati, drugačni in strašni neprijatelji, ki žele in zahtevajo mojo pogibel.“

Iz Zagreba, kjer se je naučil latinski, ni vedel kam. Na Nemško ni našel voditelja. Svetovalo se mu je (v Petrinji), naj gre za učitelja, da si kaj zasluži in potem lahko pojde v Rusijo; opozorjen je bil na Dalmacijo, odkoder so baje pisali svečeniki po „magistre“.

Pokazali so mu „veliko cesto“ preko Velebita in kretal je preko planine proti Liki in Krbavi. „Pomlad, krasota — čar! Vse pevajoče, da odmevajo gore in doline! Da se nisem še tu pa tam plašil pastirskih psov, bi se mi zdelo, kakor da jašem na Pegazu, Belerofontovem konju!“

V Dalmaciji je začel učiti deco v Kneževem Polju, „pri cerkvi Sv. Georgija baš pred mestom Kninom v cerkvenem domu“. Pravoslavnim svečenikom, ljudem brez naobrazbe, a tudi brez vsake zlobe, „pravim svetcem“, ki pa niti ne znajo, niti ne mislijo, da so, je učil deco čitati, pisati in „nekaterim je predaval in tolmačil tudi katihisis, kakor je mogel“. Vsak mu je za svoje dete nekaj plačeval in kadar je kateri dovedel dete, mu je prinesel dve merici pšenice in dve meri masla in velik sirec. Pri enem je moral obedovati, pri drugem je moral večerjati. Pozneje je učil v Kosovu pri Abramcu Šimiću (1765).

Ta Šimić je med svojimi knjigami imel Ivana Zlatoustega „Besede na dejanja apostolska“.

Šimićeva hči Jelena je poprosila Obradovića, da ji iz Zlatoustega napiše kaj „prostosrbski“. Da bi ji olajšal umevanje, je prevedene komade razvrstil tako, da se je vsak oddelek začeljal z drugo črko. Ta prvi spis Obradovićeve so si od Jelene tudi drugi izposojali ter si ga prepisovali in tako se je ta spis kmalu po vsej Dalmaciji razširal kot „Dositeove bukvice“. To je Obradovića vnelo, da je sklenil, o prvi priliki tiskati kako knjigo v srbskem jeziku, kakor ga govore ljudje. „Bukvic“ samih ni mogel dati natisniti, ker ni bilo primerne tiskarne.

Po 2letnem delovanju v Golubiću in Kosovu se je odpravil v Spljet in tu se je vkrcal za Krf, iz Krfa se je peljal v Morejo in dalje proti Sveti Gori.

Tu je prišel v srbski samostan Hilendar in ostal tu skozi jesen in zimo. Potem se je odpeljal v Smirno, kjer je pohajal grško veliko šolo in ostal 3 leta (do l. 1768.); ugajal mu je tu zlasti profesor menih Jerotej, „meniških zlouporab, laži in prosjačenja in izmišljenih ikon in moči, za novce čudotvorjenja zaklet neprijatelj in koritelj“. Tu se je do dobra naučil grščine.

Ko se je bližala rusko-turška vojna in je zanj kot „Moskovita“ v turškem mestu postajalo nevarno, se je po morju vrnil in si pri tem ogledal Albanijo. Zdaj se je naučil tudi albanski.

Iz Albanije je preko Krfa krenil v Benetke, odtod pa v Dalmacijo (vedel je, da je bilo v Zadru mnogo Srbov oficirjev in trgovcev), iz Dalmacije preko Trsta na Dunaj (1771), kjer je ostal do 1776, učil jezike in se učil jezikov, užival „redut, komedije, opere italijanske, muziko, carske biblioteke itd.“

Ker še vedno ni imel nade, priti na Nemško, se je l. 1779. vrnil v Trst. Tu mu ponudijo gospodje Vojinovići in drugi trgovci službo učiteljsko. Zahteval je 500 fl na leto, a pogajanja so se raz-

bila. Prišel je takrat v Trst ruski arhimandrit Varlaam, namenjen v Italijo. Ta ga je povabil s seboj na pot, da bi ga učil italijanski. Ferrara, Bologna, Florencija, Pistoja, Luka, Piza, Livorno. Tu se je — arhimandrit ga je lepo nagradil — vkrcal za na Chios, misleč, da pojde v Carigrad in si bo tam dobro služil z jeziki. Ladja, ki ji je bil kapitan Dubrovčan, je pristala na Korsiki in v Mesini in po 21dnevni vožnji prišla v Chios.

Radi kuge, ki je razsajala v Carigradu, je moral delj časa ostati na Kiju. Stopil je tu v zvezo z učitelji obeh tamošnjih grških šol (po leti so učitelji predavali v svojih sadovnikih, katerih eden je bil blizu mesta) ter učil jezike.

Iz Carigrada je pred kugo moral pobegniti v Črno Morje. Odtod se je peljal po Donavi navzgor do Galaca. V Moldaviji je učil nečake rumunskega škofa. „Na jesen idejo trgovci v Lipsko, a jaz imam blizu 300 dukatov! Evo torej oni zaželjeni čas za Nemčijo in dalje!“

Moška doba. Zapadnoevropska filozofija.

Na Nemško je prišel preko Levova in Vratislave, in sicer v Lipsko in v Halle. „Tu se je preoblekel v posvetne grešne haljine“, se vpisal na univerzo (1782) in poslušal filozofijo, estetiko in prirodno teologijo pri takrat glasovitem filozofu Eberhardu. Na tem sedišču „muz in vseh božanskih znanosti“ se mu je vsiljevala primera „s prekrasno, a bedno barbarsko Albanijo, z deželami, čim dražjimi in milejšimi, tem bolj pomilovanja vrednimi, s Srbijo, z Bosno in Hercegovino.“ „Vzdihal sem in često preliv bridke solze, sam s seboj govoreč: „Kdaj bodo v onih prekrasnih deželah taka učilišča? Kdaj se bo tudi ona mladež napolnjevala s takimi nauki? Milijski naroda! Jadni Turki čakajo, da bi kaj čuli od dervihev, a bedni in udručeni (?) kristjani od menihov. Toda kaj jim bodo ti-le rekli, ko pa pod nebom ne znajo ničesar nego: Daj miloščino, daj vse, karkoli imaš, a ti umiraj od gladu in mrzi in proklinjaj vse ljudi na svetu, ki niso tvoje vere in zakona.“

Preko Lipskega, kjer je slušal fiziko, je šel na Francosko in ostal v Parizu 3 tedne. „Zdi se mi, da sem tu prvokrat v svojem življenju, zroč na (one) knjige, obžaloval, da nimam denarja.“ Iz Pariza je krenil v London (dec. 1784), čez pol leta pa preko Hamburga in Hanovra v Lipsko (1785). Nato mu je bilo 2 leti prekrasno na Dunaju, v „tem carstvujočem mestu“. L. 1788. pa je potoval čez Poljsko v Belo Rusijo in Liflandijo, a se je še istega leta vrnil v Lipsko, kjer je izdal svoje „Basni“, na to pa na Dunaj, kjer se je laže vzdrževal, učeč tuje jezike v znanih srbskih hišah.

Med Srbi, ki so takrat živeli na Dunaju, je imenovati književnika Mihajla Maksimovića, tiskarja Štefana Novakovića, zlasti

pa generala Sečujca. Hiša tega generala je bila odprta vsem dunajskim Srbom in tu se je Obradović prijetno sestajal s srbsko gospodo, zlasti s svečeniki in oficirji.

L. 1796. je Novaković prodal svojo tiskarno peštanskemu vseučilišču. Odsle Obradovića ni več veselilo biti na Dunaju. „Basen“ in „Sobranija pravoučitelnih veštej“ se je prodalo tako malo, da je Obradović do l. 1799. komaj plačal vezavo. Takrat so bili — bilo je to redko v njegovem življenju — zanj hipi, ko je bil duševno in telesno potr — pa naj bi še pisal slavensrbske ode v slavo neke visoke srbske osebe!

Kar mu pride poziv iz Trsta od uglednih srbskih trgovcev, da bi prišel v Trst in jim učil deco! In ugodil je pozivu brez odlaganja in brez pogajanja (1802).

Takrat se je začela srbska vstaja, upor proti Turkom. Bilo je treba denarja. „Praviteljstvujući sovjet srpski“ je iz Smedereva poslal svojega člana Abrama Lukića k veliki, ugledni in bogati občini srbski v Trstu. Obradović je sam dal polovico svojega imetka — 400 fl — in se je pobrigal, da bi se nabralo čim največ. In res je poslanstvo Karagjorgiji izročilo 12.750 fl — to je bil znak rodoljubja in bogastva tržaških Srbov.

Starost. Kulturno-politično delo.

Dasi mu je življenje v Trstu bilo prijetno in je zabrisalo neugodne dunajske spomine, se je vendar bavil z mislijo, da bi s Solarićem šel v kak miren srbski kraj in tam ustanovil višjo šolo in z njo tiskarno.

L. 1805. je Obradović prišel preko Ljubljane v „Toplice v okolici mesta Karlovca“* na lečenje. Vrnil se je sicer v Trst, a sedaj je začel misliti na to, da bi v osvobojeni Srbiji otvoril višjo šolo. Ostavil je Trst dne 13. junija 1806. „Mlajši ljudje so okrožili starega prijatelja na večer pred tem dnevom, da se ga nagledajo in da si čim najbolje zapomnijo njegov lik in da se naslušajo njegovega umnega govora ter da se tem bolje spominjajo njegovih misli — ne bodo ga nikoli več videli. Ta večer v srbski gostilnici v Trstu („v predgradskom jednom vertiću“) je nalikoval tajnemu večeru: bilo je tam dvanajst učencev.“

Potoval je zopet preko Ljubljane. Iz Siska je poročal v Trst: „Ko Vam opišem, kako sem s Kranjci dosem potoval, boste imeli čemu se smejati in se čuditi.“

L. 1807. so Srbi zavladali tudi v Belgradu ter s tem dobili središče svoji upravi. In tega leta, dne 6. avgusta je prišel Dositaj v Belgrad. Belgrad ga je sprejel z grmljavino topov. Prihajal je na dan Gospodovega Preobraženja in preobrazil je zemljo.

* Ker je 30. junija pisal iz Siska, je bil najbrž v Topuskem.

V Belgradu se je otvorila takrat (1808) vélika šola, ki je trajala do 1813, nekaka srednja šola, kjer pa so se učile tudi juridične stroke.* Za upravitelja šole je bil določen Obradović.

Pri otvoritvi je izpregovoril kot rektor naučno besedo ter dejal: „Bog izbavlja zemljo našo in ljubljeno očetnjavo suženjstva turškega; a mi si moramo prizadevati, da rešimo dušo suženjstva duševnega, t. j., neznanja in umne slepote...“ Na to je prečital članek „O primernem spoštovanju znanosti“ iz svojega rokopisa za drugo knjigo „Sobranja“.

Med prvimi učenci te šole vidimo Vuka Karadžića.

Obradović je sicer postal svétnik, a je moral živeti jako umerjeno, ker do l. 1811. niti Karagjorgje niti njegovi svétniki niso imeli plače iz narodne blagajne, nego se jim je dajala hrana in nekoliko novcev.

Početkom l. 1810. je Karagjorgje dal Obradoviću, ki ga je hrabil l. 1809. v težki vojni konstelaciji, hišo s prostranim vrtom.

Na to plemenito pažnjo je Dositej odgovoril s plemenitim činom: Popravil je hišo, v „Svetu“ iznesel predlog, da naj se ustanovi bogoslovna šola, šola za svečenike in učitelje, ter je za to šolo odstopil svojo hišo. „Svet“ sprejme njegov predlog in mu naroči, naj oskrbi še učitelje za šolo. Obradović je imel svojo šolo. Na njo je za prvega profesorja iz Trsta pozval svojega znanca Vićentija Ratića in šola je bila otvorena septembra l. 1810. (trajala do 1813.)

Spričo takega ponašanja ni čuda, da ga je ob koncu življenja doletela visoka čast: ko je početkom l. 1811. bilo ustrojenih 5 ministrstev, je postal Obradović minister prosvete, prvi Srb v tej časti. („Popečitelj Prosvetljenija Narodnja“.)

A malo časa je zavzemal to mesto. Dne 28. marca je umrl „izmučeni srbski Sokrates in Anaharsis“. Pokopan je ob vratih sedanje sabornice. Dandanes ima kamenito grobnico z napisom, ki si ga je l. 1789. napravil sam: „Tu ležijo njegove srbske kosti. Ljubil je svoj rod. Večen mu spomin!“

Malo pred svojo smrtjo se je dogovarjal s prijateljem Arso Teodorovićem o novem izslikavanju cerkve sabornice, a je že naprej zahteval, da treba pred vsem naslikati srbske kralje in srbske svetnike.

Obradović, prosvetljenec. Njegov narod.

Iz dečka in mladeniča, ki je hotel izginiti v puščavniških pečinah ali vsaj v samostanskih zidinah, je postal mož, ves posveten. Iz fantastičnega sanjarja in čuvstvenika se je razvil oboževalec uma in prosvete, najizobraženejši Srb svoje dobe. Iz meniha jožefinec. Iz samostanca potnik, prava evropska skitalica.

* „Nemački jezik, razume se, bejaše jedan od najvažnijih.“

Obradović pomeni temeljit razvoj bogato obdarovanega človeka. V vsaki fazi svojega razvoja pa je iz mišljenja izvajal posledice. „Radi česa slepo držati kako stvar,“ je dejal, „kadar se že pozna, da je brez razloga in slepa?“

S tega svojega stališča je ostro napadal cerkev in njene glasitelje.

„Arhiereji božji, svečeniki posvetni, ki čitate svete evangelje, vpijte, vpijte narodu — vaša je to dolžnost, zato ste otcí in pastirji. Ne izdajajte čistega Kristovega učenja! Blagi Spasitelj se ni na nič srdil tako, krotko božje Jagnje se ni na nič gnevalo tako, kakor na praznoverje, na licemerje in na lažljivo in potvorjeno svetost. Ne bojte se naroda; milejši boste, dražji in častnejši narodu, ko mu otvorite oči uma in ga prosvetite . . . O cerkveni predstojniki, ne skrivajte evangeljske istine!“

Gređoč iz Hopova preko Slavonije in Hrvatske, je opažal, da „onih dobrih ljudi, ki se radujejo, videti koga od daleč, ki govori v istem jeziku“, nič tako ne razdeljuje in odtujaše, kakor cerkev grška in latinska. „Cerkev! ki bi bila dolžna, jih bolj prisvajati in ediniti v ljubavi in dobroti. Ne bi li bila skrajnje koristna stvar, dobrim ljudem o tem otvoriti oči in jim reči, da morejo biti i ene i druge cerkve in se vendar kumiti, prijateljsiti, vpoštovati in ljubiti!“

Najbolj je grmel Dositej proti samostanom, menihom. „Človek bi rajši videl Tatarina nego kaludjera“, je dejal, „zakaj kakor hitro je kdo kaludjer, mora biti — prosjak.“

„Teško onemu, ki se popi in kaludjeri, da mu je laže živeti . . ., da se pogaja za konje in da se opija.“

„Ne velim ti: Ne popi se! Ne smem ti reči: Popi se! To ti je moj dobri svet: čakaj 30. leta, pa boš potem sam znal, kaj je bolje.“ „Pred 30. letom naj se — za glavo — nikdo ne kaludjeri!“ A ko bo toliko star, naj se zopet ne nagli; „naj še jih počaka deset.“ Tako je mogel najbolje govoriti on, ki je sam izkusil kaludjerstvo mladih let; „kdorkoli se opari in ne pove družbi, da juha žge, ni dober za družbo.“

Nikakor se ni ujemał s samostanskimi nazori o zakonu.

Videl je poročeno žensko z otroki, ki jo je bil mož ostavil in ji odšel Bog ve kam. Dositej jo je vprašal, zakaj se zopet ne poroči. Odgovori mu, da cerkev ne pripušča. Nato on: „O ljudje, kolikorkoli vas je na svetu, dokdaj se bodo kaki zakoni pustinjakov in menihov smatrali za cerkev?“ Neki drugi ženski je umrl drugi in tretji mož, dasi je bila jako zdrava in mlada. On: „To je vse zaman: post in molitve ne rodijo dece nego časten in svet zakon, ker tako hoče Bog in tako mora biti v veke vekov in ne drugače.“

Vprašali bi se tu, kaj mu je dalo tako radikalne nazore. Na to je odgovoriti: Pred vsem to, kar je videl in čul v mladih

letih o vseh mnogoštevilnih kaludjerih, „Jeruzalemcih, Sinajcih, Svetogorcih“ itd.

Nekoč je slučajno čul razgovor škofa Georgija Popovića v neki privatni hiši o cerkvenem nabožnem življenju. Škof je na pr. trdil*: „Apostol Pavel uči javno, da škof, prezbiter in dijakon mora biti oženjen, in dodaje temu vzrok, govoreč: „Kdor ni sposoben, upravljati svoj dom in famulijo, kako bode vreden, upravljati cerkev in narod?“ Po pravem cerkvenem nauku škof ne more biti menih. V ženi, v ženskih očeh in grudih ni videl zla. „Komu smo po Bogu več hvaležnosti dolžni nego ženskim grudim? Zakon je sveta in velika tajna.“ Oznanja veselje za načelo življenja; „nič ni hujšega nego nevesel in namrgoden človek.“ Željo po bogastvu smatra za zakon trgovskega sveta, a seveda „blažen oni bogatec, ki more reči s pravičnim Jobom: „Bil sem slepcu oko, hromcu noga, siroti in vdovi sem bil otec.“ Mnogi arhieriji si mislijo, da so tem boljši kristjani, čim več ljudi proklinjajo. „Pomnite mojo besedo: „Malo časa bo minilo in srbski arhieriji bodo jedli meso, kakor ga jedo grški, in nikdo se temu ne bo čudil niti se pohujševal. Karkoli je običaj uvedel, to bo običaj iztrebil.“ Hudo je kritiziral propalost meništva. „Tako mi Krista Spasitelja, sramota celega srbskega roda! Ljudje zdravi, celi, ne slepi, ne hromi, ne pohabljeni, imajoč prekrasne grunte, s katerimi bi mnoge familije mogle v obilju živeti, davek carju plačujoč, dečico svojo hraneč in ubogim pomagajoč. Kaludjeri sami brez prošnje ne morejo živeti; kdor je kaludjer, mora biti prosjak. Podirajo, zidajo, delajo, pospravljajo; za vse to morajo prositi...“ „Narod v svoji prostoti misli, ako ne bo med njimi kaludjerov, ne bo vere in zakona. Kaj pravijo? Moliyo Boga za nas. E, bratje, težko onemu, kdor hoče, da za njega drug moli Boga!... Sorazgovarjatelj Malenica pravi: „Lete (kaludjeri) eden za drugim kakor gavrani, pa sve preiščejo, kjer je kdo umrl; niti na onem svetu ne more duša od njih v miru ostati. Mora od njih pasport vzeti, ako misli pred Boga iti...“

Za njegov preobrat pa je bilo važno tudi takratno stanje samostana, kamor je prišel, oziroma vseh samostanov fruškogorskih.

Kot 14leten deček je prišel v samostan (manastir) Hopovo. Manastir Hopovo leži na južnem podnožju Fruške Gore v ozki dolini, ki se spušča proti Irigu.

Lepa lega in okolica tega samostana se je Dositiju za vse življenje vtisnila v spomin.

Poleg Hopova so v Fruški Gori še ti-le samostani: Vrdnik, Jazak, Bešenovo, Šišatovac, Kuveždin, Dirša, Pribina Glava, Hopovo, Krušedol, Remeta, Grgeteg, Rakovac, Beočin (Fenek?).

* Ta pogovor nam je opisal več nego 20 let pozneje. Umevno je, da je škofove besede mogel po tolikem času podati le v glavnih potezah.

Fruškogorski samostani so bili osnovani koncem 15. veka in dalje v 16. stoletju. Osnovali so jih kaludjeri, ki so došli z juga, bežeč pred Turki. Njih zveze s Sv. Goro, zlasti s Hilendarom so bile v 17. veku dosti žive.

Za generalne vizitacije 1753 je bilo v Fruški Gori 202 kaludjerov; bili so to menihi karlovske metropole, iz Srbije, Bosne in Hercegovine, Bolgarske, Stare Srbije in Macedonije, a bili so tudi iz Črne gore in Dalmacije.

Vstopiti so mogli že dečki z 10. letom in še mlajši.

Dositij je prišel v Hopovo v dobi, ko je metropolit Pavel Nenadović reformoval fruškogorske samostane. Generalna vizitacija l. 1753. je pokazala toliko nereda, da je Nenadović moral energično poseči vmes, a je pri tem zadel ob odpor menihov. Šlo je zlasti za takozvano „občežitje“ oziroma za „osobščino“.

Proti samostanskim pravilom so fruškogorski menihi živeli po „svoji volji“ z „osobščino“, t. j., z osebnim imetkom. Imel je vsak svoje vinograde, „skite“, t. j., poljske pristave, vinske hrame in kleti kakor drugi privatniki. Niso jedli skupaj, nego vsak v svoji celici. Za gospodarstvo je vsak imel svoje konje, kola, sedla in slugo.

Razuzdanost in neznanje sta zavladaš širom Fruške Gore; monastirske zgradbe so bile zanemarjene. V nekih samostanih ni bilo najti samostanskih pravil — založili so jih!*

Nenadović je nekoč samostancem ostro govoril, češ: „Sram nas bodi, da radi imetka hodimo na sodbo v županije, na magistrature, h knezom in drugim posvetnim ljudem,“ ter proklel tistega, ki bi se odsle ne držal reda.

V takih razmerah je moralo globoko srce Dositijevo čutiti težko razočaranje.

To je bil negativen razlog, ki ga je gnal iz samostana; pozitivna sila pa je bila njegova knjigoljubnost. Ta ga je svoj čas vlekla v samostan, ta ga je pa sedaj tudi spravila iz njega in ga tirala iz pravoslavja v zapadno Evropo.

Posvetne knjige, ki so izhajale takrat v zapadni Evropi, so v večini ustrezale „filozofom na tronu“, cesarju Jožefu II., carici Katarini in Frideriku Velikemu.

In res je pisal Obradović na večer svojega življenja (1811): „Ako je bilo kaj dostojnega v mojih načrtih, je vse to pripisati onim srečnim okolnostim in oni veliki, edini duši blaženega Jožefa II.“ —

* * *

* Karakteristiko nekaterih hopovskih kaludjerov čitamo v Ostojićevi knjigi, „Dositij Obradović u Hopovu“, str. 326. sl.

Kakor Jožef II., vzor prosvetljencev, je tudi Obradović svoje delo stavil v službo napredka. Obradović je pri tem mislil vedno in povsod na svoj narod. Ta njegov narod mu biva v Črni Gori, v Srbiji od Hercegovine do Banata, v Bosni in Dalmaciji, v Hrvatski, v Slavoniji, v Sremu in Bački, a za svoj narod ne smatra le pravoslavnikov. „Kdo ne ve,“ vpraša Obradović,* „da prebivalci črnogorski, dalmatinski, hercegovski, bosenski, srbi-janski, hrvatski (razen „mužekov“ = kajkavcev v Zagorju), slavonski, sremski, baški in banatski (razen Vlahov) govore isti jezik? Govoreč o narodih, ki živijo v teh kraljestvih in provincijah, umevam kakor pristaše grške cerkve, tako tudi pristaše latinske, ne izključujoč niti Turkov, Bosnjakov in Hercegovcev, zakaj verski zakon in vera se more menjati, a rod in jezik nikdar.“ Stal je torej na stališču narodnega edinstva hrvatsko-srbskega, dasi je naravno mogel bolj misliti na iztočni, torej pravoslavni del tega naroda, ker je bil tam rojen in ker je ta del bolj poznal.

Seveda si je to naziranje pridobil šele, ko je verstvo zamenil s filozofsko človekoljubnostjo. V Zagreb je prišel še kot „pravoslavlen“ mladenič in čutil tu „unijatski“ pritisk. Z „dialektom horvatskim“, t. j. kajkavskim se je spoznal tu; začel se je učiti latinščine po slovnica, ki so imele „izjasnjenja“ v tem jeziku.

Bival je dolgo časa v Trstu in potoval (pač večkrat) preko Kranjske; toda če se ne oziramo na „smešne dogodbe“, ki jih je doživel s „Kranjci“, ko je potoval l. 1806. v Srbijo, ni v njegovih spisih najti globljšega uvaževanja tega „kranjskega“ elementa. Naravno! Srbi so bili v Trstu, v Zadru, na Dunaju in drugod trgovci (veletržci), generali itd. Takih zastopnikov Slovinci v oni dobi nismo imeli in naša zemlja se je potnika dojemala kakor nemška zemlja.

O svojem srbskem narodu in imenu pa govori z veliko ljubeznijo in s ponosom.

V onem pomembnem razgovoru tamišvarskem, kjer je srbski škof razvijal svoje liberalne nazore zlasti o samostanstvu, čujemo te-le besede enega izmed družabnikov: „Ne čudim se, če (samostanci) prosjačijo pri drugih narodih, a čudim se srbskemu sinu, kako more sebe tako ponižati in se brez vsake nevolje narediti za prosjaka.“

In ko poroča Dositej o onem arhierieju, pravi: „Njegovo govorjenje je bilo povsem slično modrovanju srca njegovega: prosto, neponarejeno, z eno besedo, duša, srce in govorjenje pravo srbsko.“

In zopet: „Brez vsakega pristrastja za svoj rod moram reči, da izmed vseh narodov, ki sem jih poznaval, ni milosti-

* „Izbor poučnih sastava“, str. 108. in 109. (Po „Pregledu“, sarajevski smotri, 1911, str. 21. Prim. tudi „Savremenik“ 1911, str. 213, kjer pa je izpuščeno „krome muža“).

vejšega (ljubeznivejšega) roda nad srbskim, zlasti do sorodstva. Od Hercegovine do Banata, v Bosni, v Hrvatski, v Slavoniji in v Srbiji so narodi povsem milostivi (prijazni, gostoljubni). „Vobče je karakter slaveno-srbskega naroda čist, moški in herojski . . .“

„Znal sem in znam, da so moji Srbi krasne in mile duše in lepa srca . . .“

O „blagorodni srbski krvi“ govori Obradović, o „ljubeznivem srbskem narodu“, o svojem „poštenem in slavnem srbskem rodu“.

Literarno delo.

Vzrok zaostalosti tega svojega ljubljenelega srbskega naroda je Obradović videl pred vsem v nedostatku izobraževalnih sredstev. „Dokler nima kak narod v svojem maternem jeziku knjig,“ je zatrjeval Dositej, „je prisiljen, ležati v temi uma in v barbarstvu“.*

In je šel in je pisal sam knjige.

Prvi in vnanji povod za literarno delo pa mu je dalo, kakor smo videli gori, poučevanje Jelene Simičeve v Dalmaciji. Nastale so „Dositeove bukvice“, ki so v rokopisu izpolnjevale svojo nalogo.** Bili so to prevodi iz grškega, cerkvenega očeta in govornika Ivana Zlatoustega.

Zanimanje za Zlatoustega je ginilo, ko je prišel v severno-zapadno Evropo; na njega mesto je stopila onodobna nemška filozofija (Wolf). „Bukvice“ so bile pozabljene.

Ko je študiral v Halli na vseučilišču, je zvedel, da je v Lipskem cirilska tiskarna, in se odločil (1783), tiskati knjigo „Soveti zdravega razuma“ — ekletiko iz onodobno veljavnih praktičnih filozofskih nauk, kakor so jih popularizirali na pr. Eberhart, Sulzer in Zolikoffer (Morebiti je poznal Obradović tudi Basedowa, Garweja, Platnerja, Petensa in Fedra). Pa tudi tej tiskarna v Lipskem na kredit ni hotela tiskati, a denarja ni bilo.

Čakajoč na pomoč, je začel spisovati svojo avtobiografijo: „Život i priključenija“ ter še istega leta (1783) tiskati na svoje stroške prvi del. Take avtobiografije so bile v oni dobi prav v navadi. (Prim. Stillinga!)

Izdajajoč svoj „Život“, je hotel ljubljeni mladini dati „povod in zgled, da bi na svoj jezik prevajala, sestavljala in v tisku

* Od početka 18. stoletja pa do Dositejeve prve knjige (1783) je bilo tiskanih okoli 90 knjig za Srbe.

** Prim. slični nastanek Kopitarjeve slovnice. Izraz „Bukvice“ je tu tolmačiti z imenom „abecede“, in to si razlagam z akrostihom, ki je iz bizantinske moralizujuče književnosti prešel tudi v cerkvenoslovansko. Prim. Kotnik Fr. dr., Programm des Staatsoberg. in Klagenfurt 1910, str. 22 in Tih. Ostojić, Srpska knjiž. itd., str. 36.

kaj izdajala“, da bi se „pobrigala za matere svoje in sestre, za soproge in hčere, prevajajoč jim izbrane knjige učenih narodov“. Zlat bo čas, ko bodo srbske hčere in soproge čitale Pamela, Telemaha, povesti Marmontelove in druge tem podobne knjige na svojem prostem dijalektu.“ To se mu je zdelo tem važnejše, ker je znanost „blizu sijala kakor nebeško solnce“.

Svojo autobiografijo je tiskal le v 300 komadih. Ob njej so se odločno delili duhovi. Protivniki so jo devali v nič, prijatelji pa so šteli zlate za njo.

To je ono delo, kjer izstopa Dositej z ostro kritiko onodobnih srbskih cerkvenokulturnih razmer. Čita se kakor „Dichtung und Wahrheit“ ter kaže realistiko „Izpovedi“.

L. 1788. je izdal „Ezopove i pročih (drugih) raznih basnotvorcev basne“. Tudi ta knjiga je pravi znak svojega 18. st. letja. Bila je to doba racionalistične, čisto umstvene vzgoje. „Fabula docet“ je dominiral. Gellert, Glein in Lessing so pisali basni. To je delovalo tudi v prvi preporodni književnosti slovanski. Poljak Krasicki (1735—1801) se je odlikoval v svojih basnih, istotako Rus Koljcov in Čeha Puchmajer in Zahradnik. Basnotvorec je bil tudi Slovenec Leopold Volkmer (1741—1816) natančno vrstnik Dositeju Obradoviću.* Basnotvorec Reljković, Hrvat, je bil malo starejši (r. 1732, † 1798).

Dočim je „Život“ bolj rušil stari red, so hotele „Basni“ graditi novega. Že l. 1789. se je Dositej tolašil, češ, da ima sedaj že večji del znamenitejših ljudi našega naroda, svečenstvo in posvetniki, oči otvorene in nočejo več gledati niti skozi očali, še manj pa skozi tuje oči, ampak da s svojimi od Boga danimi zenicami pronicavo motrijo skoz in skoz, kaj je to in ono“. Seve ta učinek, kolikor je bila to istina, ni bil le uspeh Dositejevęga dela, ampak plod občega evropskega „jožefovanja“.

L. 1793. je izšlo „Sobranije nравоučiteljnih veštej“ (Zbirka nравоpoučnih stvari), in sicer I. del. Šele po njegovi smrti je izdal II. del njegov učenec in prijatelj P. Solarić pod naslovom „Mezimac Dositeja Obradovića.**

Vse njegovo literarno delo označuje odgojna tendenca. „Eno samo potrebujejo (Srbi), a to „eno“ stori več nego polovico: „Odgoja!“ Brez razkrivanja nedostatkov pa je odgoja nemogoča in Obradović jih je razkrival, seveda ne proklinjaje — to nima uspeha — ampak z ljubeznijo v srcu. „Ljubeznivi srbski narod, ne zameri mi, da karam neka naša zla; čas je že, za živega Boga, čas, da začnemo svobodneje in razumneje misliti. Do kdaj bomo tuje pogręške obsojali, a svoje skrivali in opravičevali?“

* Prim. Karásek, Slav. Literaturgeschichte. I. str. 116.

** Prevedel je tudi „Etiko“ italij. prof. Soaveja.

Dositejev knjižni jezik.

Obradović se je iztrgal iz oklepov pravoslavnega sveta in njegovih tradicij ter se vdal občečloveškim idealom.

Pravoslavje se je v svojem cerkvenem življenju tesno držalo starega cerkvenega jezika in njegove nabožne književnosti. Ta jezik je družil ves pravoslavni svet, a ker duh ni napredoval, se tudi jezik ni razvijal in se je v neki izvestni dobi moral za-zdeti — mrtev.

Na Ruskem je ta jezik vzel v sebe mnogo posebnosti živega ruskega jezika. Ker so po osvoboditvi izpod turškega gospodstva (okoli 1710) avstrijski Srbi duševno pomoč (knjige in učitelje) dobivali od Rusov, je „rusifikacija“ starega cerkvenega jezika obveljala tudi med Srbi. V tem z rusizmi natlačenem starem slovanskem jeziku so pisali Srbi v 18. stoletju in ta jezik se je zval „slavenosrbski jezik“. Živi narodni jezik se je smatral nedostojnim za književno rabo.

Kdor je seveda z Obradovićem zavrgel vso to tradicijo srbsko in se oklenil prirode kot naravne podlage vsega napredka, je moral zavreči tudi sredstvo, s katerim je delal takratni srbski konservativem, t. j., oni „slavenosrbski jezik“.

Drugi so iz enakih nagibov v raznih časih zametali na pr. latinščino in jo nadomeščali z živimi jeziki.

Vso neprirodnost take učenosti, ki nima z narodom nikake zveze, je moral Obradoviću pokazati dogodek, ki se mu je kot mladeniču pripetil, ko je s tovarišem iz Hopova romal proti Zagrebu. Blizu Pakraca sta se v nekem selu namerila na ženitovanje; ko se jima je reklo, da se tam „danes ne pije voda nego vino“, sta vstopila ter se lepo veselila z gostmi. Kar pride neki velik dijak (diakon) ter reče (ko je nekaj časa poslušal razgovor): „Po tvojem izgovoru se mi zdi, da si shizmatik.“ Nato sta začela disputirati o starejšinstvu grške in rimske cerkve. Dositejev nasprotnik je v disput mešal latinščino ter ob vsaki besedi kričal: „Probo maiorem, nego minorem“. Svatje, „vsi rimske cerkve sinovi“, pa so vendarle začeli enoglasno hvaliti Dositeja, češ, da to razumejo, kar on govori, a svojemu dijaku so se rogali, ker zove na pomoč „nekake majore in minore“, a ta beseda da ni za majore niti za kapelane, nego za Kristusa, za Petra, za papeža in patriarhe. Ko je dijakov zapretil, da bo Dositeja vezanega poslal v Požego, so ga gostje — vrgli ven.

In Obradović se je moral vprašati: „Ali je naš slavenosrbski jezik dovolj blizu umevanju našega človeka? Ali mi ni v Čakovu, v domači šoli moj učitelj šele tolmačil pravoslavnega izpovedanja „na prosto srbski“?

„Koja je nami korist od jednoga jezika, kojega u celom narodu od deset hiljada jedva jedan, kako valja, razume i koji je tudj materi mojej i sestram!“

Dasi se je bil naučil slaveno-srbskega jezika, ga vendar v svojem literarnem delu nikoli ni uporabljal, temveč je pisal prosto srbski, kakor je mogel in znal.

Kakor vidimo, je bil prednik in pač tudi vzor Vuku, ki je po težkih borbah končno uveljavil živi srbski govor namesto slaveno-srbskega.

Temu razmerju med Obradovićem in Vukom se moremo tem manj čuditi, če pomislimo, da je Vuk bil med prvimi dijaki belgrajske šole, ki jo je ustanovil Dositej, in da je Obradovića za zgled srbskega pisanja uvaževal že prav rano Vukov voditelj, Jernej Kopitar.*

„Srbski Sokrat“.

Tako je Obradovića imenoval njegov sledbenik, Pavel Solarić. Imenoval ga je tako radi življenske modrosti, ki jo Dositej kaže v svojih spisih.

Zabeležil sem si nekaj Dositejevih izrekov. Evo jih!

„Življenje nepravilno in nepošteno je hujše nego smrt.“

„Jedino nam ostaje želiti, sireč (namreč), da naša deca i unuci bolji i pametniji budu.“

„Vospitanje mladosti — stvar najnužnija i najpoleznija (najkoristnejša) človeku na svetu.“

„Na zdravoj mladosti osnovana je zdrava starost.“

„S različni narodi živeći, vidio sam, kako svoju decu vospitavaju.“

„S čim se novi sud najpre napuni, tim se i napoji; od svijju, u kojima se obhodi, mladost prima navlastito od roditelja, koje pre nego Boga poznaje.“

„Što je tko iz početka čuo, pri onom ostaje; ne damo sebi truda, za iztražiti i razpoznati prave znake čiste istine; a što je gore, ne smemo ni misliti, bojeći se, da ne progledamo.“

„Turčin veli, da od Boga ne valja človek da beži, jer ne može uteći ni sakriti se. Imaš pravo, Turčine! A ima li Turčin pravo, kad veli, da ni od kuge ne valja bežati? (Ne.) Od požara, velike vode, kuge i drugih mnogih zala mogući se sačuvati i ne hoteći, vrlo ludo (bedasto) poslušemo.“

„Ko se zadovaljava samo, kao ovca ići za drugim ovcama, pravda, da njemu nije potreba ni misliti ni razsuđavati (= razsojati).

„Nevolja je jaća od stida.“

„Strašna je zverska revnost za pravoslavje a bez razuma.“

„Tko se kiše i blata boji, nek se ne radja na ovi svet.“

* Prim. Jagićev Briefwechsel, na str. 35., 45.

„Bez posla oditi, to se zove skitanje, ako će biti samo po jednom selu; a s poslom oditi, to ljudi pametni drugojače zovu.“

„Mati, mati i rođena sestra, kakova so to čudna imena!“

„Čudna je vešt (reč), kad slabi ima s jakim pogodbu!“

„Naj se ne nadeja noben narod priti do prosvete, ako mu žene ostanejo v prostoti in barbarstvu.“*

Splošna označba.**

Dositej Obradović je bil pravi književnik, t. j., živel je za pero in služil le, da bi mogel izdajati knjige.

Njegova dela niso le relativne vrednosti kakor so relativne vrednosti malone vsi jugoslovanski literarni proizvodi iz dobe okoli 1800. Njegova dela imajo trajno ceno in se vedno iznova izdajejo, tudi pri Bolgarih.

Vobče je eden izmed največjih Srbov.

Bil je avtodidakt. Želja po učenju ga je iz sela vlekla v samostan, iz samostana v beli svet . . .

* Ta izrek po „Savremenuku“ 1911, str. 213.

** Skerlić, Srpska književnost v XVIII. veku. Str. 330.

K. H. MÁCHA:

Maj.

(Iz češčine prevedel IVAN LAH. — Ob stoletnici pesnikovega rojstva.)

Posvečeno E. D. Ljubezni in spominu preteklosti.

1.

Bil pozen mrak je — prvi maj,
večerni maj, — ljubezni čas.
K ljubezni zval je grlic glas,
tam kjer dehtel je borov gaj,
v ljubezni mah je šepetal,
o njej cvetoči list lagal,
o njej je slavec roži pel,
iz rože vzdih je nje drhtel.
Jezéro gladko med bregovi,
od senc obdano naokol,
šumelo je neznano bol;
in solnca žarkega svetovi
v zgubljenih daljah so blodili,
ko solze bi ljubezni bili.
Odsevi njih so vstali v noči,
ko v hram ljubezni potopljeni,
združili so v ljubezni vroči
se v iskri dve — in padajoči
zašli, ko ljubljenci zgubljeni.
In polna luna v svoj obraz,
tak blede-jasna, jasno-bleda
ko ljubica, ko ljubčka gleda,
zardela v svitu je tačas.
V vodáh je lice svoje zrla
in od ljubezni same — mrla.
Blešče zidovi se gradov,
ko da bi z gor se nižali

in se v objemih bližali
v tihotni mrak s svetlih vrhov,
da v tmi bi tam združili se,
v vrhovih lesa skrili se. —
Temni se zadaj vrsta gor,
tam breza k boru, k brezi bor
se kloni. — S skal za valom val
beži v potok. — Ljubezni hval
zdaj poln je vsak pozemski stvor. —

Ob času takem pod večer
tu krasna deklica poseda,
oprta ob visoko čer
prek jezera v daljavo gleda.
Kipe k nje nogam modri vali,
ki v dalji se spreminjajo,
v zeleni svit se zgrinjajo
in se gubijo v sinji dalji.
Čez jezera široko plan
pogled svoj deklica upira,
čez jezera široko plan
le zvezd se tisoče ozira . . .

Krasna kot angel deva bela,
kot roža zgodaj ovenela:
na licih sled krasote spi,
ker sreča zla, ki vse je ukrala,
na usta, v čelo in v oči
je kes in žalost zapisala.
Tako prešlo je dvajset dni;
sen tih nad planjo se budi,
poslednja zarja že umira,
nebo se sinje razprostira
in za gorami se temni . . .

„In njega ni . . . Ne vrne se —
nad mano žalost zgrne se“ . . .
Globok ji vzdih iz prs hiti,
kipi iz srca muk bolešt,
med vod globokih valovanje
gubi se jok in vzdihovanje.

V solzah odsev se sveti zvezd,
ki z lic lijo kot iskre vroče,
žareče iskre — obraz bled —
so kakor zvezde padajoče,
kjer padajo — tam gine cvet.

Čez skale nad valovi smelo
se deva je nagnila zdaj,
igra se veter s haljo belo,
oko nje gleda v daljni kraj.
Z lic solze tiho si otira,
z roko obraz si svoj zastira;
v daljavo ji pogled uhaja,
kjer jezero se h goram kloni . . .
po valih iskra iskro goni —
iz vod za zvezdo zvezda vstaja . . .

Kakor golob snežnobel
pod modrim nébesom leti,
kot vodna lilija cveti
iz temnih vod, tako vesel —
se čolnič po valovih bliža,
kjer jezero se h goram niža.
Hiti — še kratek hip — zdaj smel,
nevzdržen je njegov polet,
— ne kot golob in ne kot cvet —
po vetru belo jadro plove,
šumi vdar vesla čez valove —
po njih vrste se kolobarji,
Njim zlate rože, ki gore
pod nebom po goráh, zlatè
robove v rujni zarji.

„Ah, hitro, čolnič, brzo vali . . .
To on je! Ta peresa, cveti,
klobuk, oči, ki žar v njih sveti,
ta plašč . . .“ Že čolnič je pri skali.

Navzgor po skali v skok lahak —
brodar se bliža po stezici,
zardita devi blede lici,
nasproti ljubljencu hiti,
leti veselo — še korak —
in že na prsih mu leži.

„Gorje, ah“ . . . Lune svit tačas
obsveti znani ji obraz —
od groze kri se v srcu vstavi . . .
„Kje Viljem moj je?“ . . . Govori
brodar in šepetaje pravi:

„Ob jezeru tam grad stoji,
obdan z gozdovi . . . In v valov

zre globočino stolp njegov,
a globlje v vodi še prikrit
iz okenca prihaja svit . . .
Premišlja Viljem tam zaprt,
da jutri ga objame smrt.
Sramoto svojo in tvoj greh
izvedel je, in za zločin
je nad teboj očeta sin --
ubil . . . Za kazen grehov teh
umre sramotno . . . Ko iz valov
dan sine nov, obraz cvetoči
zbledel ob mukah bo njegov,
in ude mu kolo razloči,
tako umre „gospod lesov“ . . .
Za to sramoto, za svoj greh —
imej kletev mojo, sveta zasmeh.“

Obrne se . . . Utihne glas,
med skale zginje — kratek čas —
od skal po vodah čolnič šine,
ko ptičji je njegov polet —
izginja — in ko vodni cvet —
v valovih med gorami zginje.

Molče valovi, tiho so vodé,
vse v plašč lazurni noč je skrila,
nad vodo sveti se obleka nje,
vsa plan šepče ji: Jarmila!
In globočine vod glas ponove . . .

Večer je pozen — prvi maj
večerni maj, ljubezni čas.
K ljubezni vabi sladek glas:
Jarmila!

2.

Padla zvezda je z višave,
mrtva zvezda, solnca sled,
pada brez miru v daljave,
pada večno v večni svet.
Kot iz groba jok doni,
strašen šum mogočnih sil:
„Kdaj do konca prileti,
kje je konec, kje je cilj?“

Krog stolpa vetri si igrajo,
ob njem valovi šepetajo,
po belem zidu je razlit
srebrne lune jasni svit,
a sama tma je v stolpa globočini,
ker mesečne svetlobe moč
le skozi okno širi se v temini
in se gubi v poltemno noč.
Stoji ob stebru steber pod oboki,
pod njimi vlada tma, a zunaj krog zidov,
kakor jetnikov mrtvih stoki,
glase odmevi se vetrov.

Ob mizi tam jetnik molče
ob roko glavo si opira,
napol sedé, napol kleče
zre misli težke, poln nemira;
prek meseca oblak hiti,
upira nanj jetnik oči —
za mislijo mu misel vmira.

„Globoka noč, ti s temo svojo
zakrivaš domovino mojo —
in njej se toži za menoj . . .
Li toži se? . . . Ah, sen noči!
Pozabljen že spomin je moj,
in jutri, ko se prek poljan
razlije prvi svit,
sramotno bom ubit —
in ona, kakor prvi dan,
veselo, jasno zažari.“

Umolkne. Pod oboki,
ki nad stebrovjem se vrste,
glasov donijo zvoki . . .
In z grozo polnijo srce,
ko v daljni nočni tmi
odmev se njih gubi.
Temota tajne je tišine
zvabila davni čas nazaj,
in krasne mladih dni spomine
jetnik začne živeti zdaj,
spomin na čase mladih let
nazaj mladosti vabi svet:
solze lijo mu iz oči,
srce v bolestitih hrepeni, —
ne vrne se zgubljeni raj.

Za jezerom, kjer k gori gora
vrsti se na zapadno plat,
tam, zdi se mu, se v senci bora
igra kot dete zadnjikrat . . .
Sam od očeta v svet izgnan
sred divjega je vzrastel zbora,
bil za glavarja je izbran.
Izvršil grozne je zločine
postal je strah vse pokrajine,
„gospod lesov“ je bil nazvan.
Ljubezni k deklici cvetoči
se kratek čas je veselil,
njo maščeval je — in po noči
očeta lastnega — ubil.

Zato v okovih je zaprt —
in jutri bo „gospod lesov“
za kazen na kolesu strt,
ko sine dan izza vrhov.

Ob mizi kamnati molče
ob roko glavo si opira,
napol sede, napol kleče
premišlja misli, poln nemira,
prek meseca oblak hiti,
za njim jetniku zro oči,
za mislijo mu misel vmira.

„On oče moj! . . . Jaz njega sin! . . .
On zapeljivec deve moje!
Jaz ubijalec! . . . A moj čin
je maščeval zločinov dvoje . . .
Zakaj od njega v svet izgnan
sem strah gozdov postal?
Čigavo krivdo jutri dan
izbriše, kje je kletve kal?
Jaz nisem kriv. V življenja čas
poklican bil sem morda jâz,
da maščeval bi njega greh . . .
In če brez volje, misli vseh
sem storil to, zakaj
naj časno, večno umrjem zdaj? —
Ah časno, večno! Večnost? Čas?“ . . .
Umira v grozi tihi glas,
odmeva od temotnih sten . . .
Globoko po temi noči

odmev se v kotih razgubi —
spomin se nov budi in sen.

„In ona, ona, angel moj,
da sem prepozno te spoznal!
Moj oče zapeljivec tvoj,
in kletev moja! Ah! . . .“ Zastal
je v prsih glas, jetnik je vstal.
Po ječi jek doni okov —
skoz okno mu pogled hiti
na jezero, na šum valov;
na nebu mesec se mrači,
le izza temnih senc gorá
nebo se v zvezdah lesketa,
iz gladkih vod odsevi zvezd
ko luči blodne se blešče,
za njimi mu oči strmé,
na srce pada mu bolešt.

„Kak krasna noč, kak krasen cvet,
kak senca z lučjo se vrsti,
in jutri mrtvi moj pogled
se več ne oživi . . .
In kakor zunaj nočni mrak
se v dalji razprostira,
tako . . .“ Pogled se mu stemni,
okov odmeva jek težak —
in tiho vse umira.

Od gor do gor je mračna noč
— ko ptica, ko perut razgrne —
pokrila vse objemajoč
v neskončne svoje sence črne.
Čuj, za gorami glas se znan
čez temno plan oglašá —
to gozdni rog je, čez ravan
svoj glas vabljiv raznaša.
Uspaval vse je glas njegov,
plan dremlje v nočnem času,
pozabil je jetnik okov
in muk ob sladkem glasu.
„Življenje sladko sladek glas
planjavi nočni vdihne,
a prej ko jutri mine čas,
za me vseh pesmi čar in kras
za vekomaj utihne . . .“

Jetnik obstane — pod obok
okov se jek gubi . . .
Tišina vlada krog in krog,
srce se krči in trpi,
v daljavi sladki roga zvok
kot nežen jok se razgubi.

„Bodoči čas, prihodnji dan?!
In kaj potem?! Li sanje spet?
Al spanje le brez sanj!
Mar sen le tudi ta je svet,
ki v njem živim, in jutri dan
le v sen se drug izpremeni?
Po čem sem hrepenel in kam?
Li jutri dan prinese sam,
kar zemlja vsa imela ni?
Kdo ve? Nihčé? Ah, vse molči“ . . .

Ah, vse molči in tiha noč
okoli vse pokriva,
ugasnila zvezd jasna moč
na nebu je, okrog
le prazna tma in dol in log
ko v grob globok se skriva.
Utihnil veter, šum valov
je, glas rogu, odmev njegov, —
po ječe dolgi globočini
le smrtna tma leži v tišini.

„Globoka noč, temná je noč,
še bolj temná postane . . .
proč misel ti!“ In nova moč
se v trudnih prsah zgane.
Tišina mrtva. Z mokrih sten
za kapljo kaplja kane
in redkih padcev votli glas
odmeva od zidov vodén,
kakor da nočni meri čas:
in pada — kane — spet — prestane,
ko dolge večnosti dokaz.

„Kak dolga noč — kak dolga noč
in daljša mi nastane . . .
Proč misel ti . . .“ A groze moč
zle misli mu ne gane.
Tišina gluha — kaplje glas
le s padcem svojim meri čas.

„Temnejša noč! — Sem v tmo noči
vsaj lune žar, vsaj zvezde svit
se vkrade. Tam? Tam luči ni,
tja ne zasveti žarek skrit,
le tmá tam večna biva.
Tam eno vse brez konca je,
trenotkov ni in delov ne,
ne mine noč, ne vstane dan,
tam čas se ne razliva,
v njem cilj noben ne kaže se,
brezkončna dalj — neskončna plan —
to večnosti je pot . . .
Praznota sama nad menoj,
okoli mene, pod menoj
praznota vsepovsod.
Tišina sama — nikak glas —
brez konca prostor, noč in čas,
to kraj je smrtnih sanj,
to, kar se „nič“ naziva.
In predno jutri mine dan,
v ta prazni nič bom pokopan“ . . .
Po tmi se glas odziva.
Lahnó valovi se igrajo
okrog gradu v jezerni dalji
vetrovi z njimi šepetajo,
kakor da v sanje zazibali
jetnika so v globokih tmah . . .

V tem stražnika ropot okov
prebudil je. Odpre zapah
in vstopi v tmo, korak njegov
jetnika ne predrami. Plah
po ječi šviga luči svit
med stebri in izgine,
ko da se skrila je v črni zid,
pred tmo trepetajoč;
in spet zakrila temna noč
je skalnate zidine.
Jetniku temno je oko,
kakor da biló bi mrtvó,
ne vidi nič, ko gleda,
dasi je luči rdeči svit
razsvetlil temne ječe zid
in sveti v lica bleđa . . .
Ob mizi kamnati molče
ob roko glavo si opira,
napol sede, napol kleče

v teminah tu umira.
Le ust nemirno šepetanje
odkriva strašne sanje.

„Duh moj, duh moj in — duša moja!“ . . .
Besede same brez pokoja
iz ust odprtih mu hite.
A predno sam svoj sliši glas,
besede v nič se spremene —
kot so prišlé — zbeže.

Pristopi stražnik. Svit tačas
jetniku razsvetlí obraz:
njegovo lice — mrtvo spi,
oko njegovo — se ne gane,
strmi v daljave tme neznane,
po licih solze, srage, kri —
kot pesem ust šepet se zdi.
K njegovim ustnicam plašno
približal stražnik je uho,
kot v vetru list bi trepetal —
jetnik povest je šepetal . . .
Poslušaj stražnik; nižje, nižje
se k ustnam sklanja, bliže, bliže,
nad lici bledimi sloni.
Jetnik šepeče — bolj in bolj —
umolkne. — Tiho naokol . . .
Trepeče stražnik, obstoji,
po licih solz potok beži,
a v srcu čuti strašno bol . . .
Kot okamenel, tako je stal,
dokler ni zadnje sile zbral
in zbežal v tmo' noči . . .
On sicer nikdar ni izdal,
kar slišal je. Todà obraz
njegov na večni čas
se več ni zasmel . . .
Na to po ječe tmi globoki
zavladal mir je pod oboki,
v temotni noči kaplje glas
le s padcem svojim meri čas . . .

Jetnik ob mizi tam molče,
napol sede, napol kleče
sloni. Oko strmi
v neskončno večnost mu noči,
po licih solze, srage, kri . . .

Le kaplje padajoče glas
enakomerno meri čas.
Spev vetrov, šum valov glasan
naznanja bližnje smrti dan,
roj misli se pred njim podi,
v daljavi sova se glasi,
polnočni zvon doni čez plan.

Intermezzo I.

Polnoč.

(Pokrajina.)

Po daljnih krajinah svit blede lune spi,
krog gor je tma, iz jezera žar zvezd gori,
nad jezerom stoji planjava,
na njej je stolp, ob njem kolo,
nad njim mrtvaška glava,
okrog duhov je sto in sto —
mrličev polna vsa planjava.

Zbor duhov.

V polnočni dobi, v čas duhov
svetilka blodi prek grobov
in mrtvi žarek nje blešči
v obraz se stražniku noči,
ki straži tu, kjer drugi spe,
nad grobom na svoj križ oprt,
ker danes ga je vzela smrt.
V zenitu siv oblak stoji
in žarki meseca žare
v globoke stražnika oči,
iz polodprtih mrtvih ust
se sveti belih zob čeljust.

Glas iz zbora.

Zdaj čas pripraviti je rov,
kjer jutri bo gospod lesov
med nami pokopan.

Zbor duhov

(snema mrtvaško glavo).

Iz kraja mrtvega prispej,
živ bodi spet, spet glas imej,

pridruži k nam se, bodi naš,
dovolj že straže te imaš,
drug stražil bo naš dom poslej.

Mrtvaška glava
(se vali med njimi).

Kako to udi hrepene,
da bili eno bi z menoj,
kak strašne večne so želje!
Nov sen začne se mi nocoj!

Glas iz zbora.

Pripravljen zanj že grob je nov,
ko jutri polnoč zazvoni,
naj roj spet skupaj prihiti,
da slaven bo pogreb njegov.

Glas iz zbora.

Čez plan široko doni glas,
da bo pogreb v polnočni čas!
Kaj vsak k pogrebu še pridá?

Sekira.

Za rakev bom mrliču jaz.

Žabe.

Pogrebna pesem bo od nas.

Jezero.

Pogrebno godbo jaz pridam.

Mesec.

Jaz mu pokrov pridenem bel.

Megla.

Jaz belo platno oskrbim.

Noč.

Moj črni plašč ga bo odel.

Gore.

Obleko žalno dajte nam!

Rosa.

Jaz solze posodila bom.

Para.

Jaz preskrbim dišeč mu dim.

Oblak.

Jaz rakev z dežem poškropim.

Cvetka.

Jaz vencev mu navila bom.

Vetri.

Mi jih na rakev strosimo.

Kresnice.

Me drobne sveče nosimo.

Burja.

Zvonov bom glas zbudila jaz.

Krt.

In jaz mu grob izrijem.

Čas.

S prstjo ga jaz pokrijem.

Nočne ptice.

Pogrebščina ne bo brez nas.

Glas.

Tako bo slavno pokopan.
A mesec že blede, umira,
danica vrata dne odpira
ze svita se, se bliža dan.

Zbor duhov.

Že svita se, je dan.

3.

Iz temnih gor budi se dan
in majniški budi se dol,
ko sanje dviga naokol
se lahna megla znad poljan.
Meglice lahne, bele vile,
so dvignile v lesovih se,
ob jezeru so breg zakrile
in kopljejo v valovih se.
Za bregom daleč nad vrhovi
v zelenih dolih in vrh skal
vrstijo jasni se gradovi.
Za njimi dviga kakor kralj
najvišji se, ko strah noči,
mogočno vrh njegov stoji
in meri sveta dalj.
Ko nad grebenom modrih gor
je solnce v jutro zasvetilo,
iz sanj se vse je prebudilo,
oživel v solncu vsak je stvor:
krog jezera vrsti se belih ptičev zbor,
po valih jezera čolničev tropa plava,
od njih za valom val se v vodi razigrava,
na bregu jezera šepeče borov gaj,
v njem drozdov se glasi in drugih ptičev spev,
od skal odmevajo glasovi vodnih dev,
vse, kar živi, slavi mladosti svoje maj.
Vetrovi jutranji kot pesmi šepetajo,
in nosijo s seboj po dolih rožni cvet,
po zraku spremlja jih lahkotnih ptic polet,
vrhovi se dreves po gorah v njih igrajo,
le nekaj tihi kras ta jutranji kali.

Tam kjer čez jezero parobek ozek sega,
kjer stolp stoji, obdan visoko od zidov,
ki perejo vodé zelenih ga valov,
tam krik in šum teman po jutru se razlega.
Tam ljudstva množica iz mesta se vali.
Od daljnih krajev sem se zbirajo ljudje
in raste in množi število se njih trum
v nešteto množico, narašča njihov šum,
zločinca groznega vsi videti že.

Iz malih mestnih vrat zdaj četa se prikaže,
na vsako stran v korak vrste se močne straže,
a sredi stopa on, ponosen in strašan . . .
Potihnil trum je šum — in zopet se budi,
za drugim drug se glas iz množice glasi:
To on je, ta peresa, cveti,
klobuk, oči, ki žar v njih sveti,
ta plašč njegov; — to je gospod lesov.

Tak glas hiti od vseh strani,
in raste šum nešteti trum
kakor vihar nemirnih vod,
ko bliža smrtni se sprevod.

Krog njega četa gre — kakor nebá oblak,
orožje nje ko blisk od solnca se žari —
povesil je oči, pospešil je korak —
iz mesta zvon tenak k molitvi se glasi.

Na bregu jezera samotni grič stoji,
na griču kol močan, na njem kolo pripeto,
kjer griča se greben na dve strani deli,
kapela bela tam se dviga, mesto sveto.
Do vrha je došel v sprevodu smrtni zbor,
umakne straža se, on sam stoji sedaj,
da zadnjikrat ozre se na prirode raj,
da enkrat vidi še bregove daljnih gor,
kjer nekdanj živel je mladosti krasni vek,
da enkrat še ozre v nebeški se obok,
zato je pripeljan bil na visoki breg,
da hvalil njega bi, ki vlada svéta krog.

Utihne ljudstva šum, vsa množica molči
in vsakemu oko nemirno se solzi,
ker skrito v srcu vsak je tiho žaloval,
ko se na goro jim oziral je pogled,
kjer gledal zadnjikrat je krasni zemlje svet
in k Bogu spokorjen, v molitvi tihi stal.

Jutranji solnca svit
po licu bledem je razlit,
v pogledu, ki ozira
se v daljo, solza umira.
Pod njim globoko tihi dol
krasijo gore naokol,
lesov ga pas objemlje.
Jezero mirno dremlje

in sanja sred cvetočih lok,
ob skalnih se bregovih zgrinja
ob robu se zazeleni,
za valom val po njem hiti
in blede-jasno zginja.
Beli dvori naokrog
ob jezeru krasijo breg.
Na valih belih ptic je zbor
in malih čolnov urni beg
se vidi tja do temnih gor,
kjer jezero gubi se v dalji.
In čolni, dvori in bregovi
in mesto, stolp in ptičev rod
in grič in temnih gor vrhovi,
vse združeno sred jasnih vod
na jezera se dnu zrcali.

Tam v modri dalji — s skalo belo
cvetoči breg razgrne se,
drevo na skali ostarelo —
tam hrast stoji. Ah! Oni čas,
ko vabil je k ljubezni glas,
nikoli več ne vrne se...
Tu blizu njega grič stoji,
na griču kol kolo drži,
na gori, kjer stoji, še gaj
ves mlad šumi; krog jasen dan,
pod solncem jasnim svet krasan
blešči se v rosi — jutra maj.

Pogledal še enkrat je sveta raj,
ki bo izginil mu na vekomaj,
bolest je padla težka na srce,
iz prsi vzdih, 'z oči hite solze.
Še enkrat, zadnjikrat pogleda krasni svet,
in na nebo upre se solzni mu pogled,
v neba obok meglice zginjajo,
lahan se veter z njimi poiigrava,
visoko, kjer žari neba širjava
oblaki beli se razgrinjajo.
On gleda jih in tiho govori:

„Oblaki vi, ki v daljo vam neskončna pot hiti,
ki krog zemljé v objemu večnem se vrtite,
ve, zvezde razsejane, megle bele ve,
ki se iz žalosti v oblake spremenite,
da solze njih z neba svet božji poškrope,

za posle svoje drage sem vas izbral si jaz:
kjerkoli vodi vas nemirnih vetrov beg,
dokler ne zajdete, kjer je vseh koncev vek,
pozdravite zemljo, kjer pot bo gnala vas.
Ah, zemljo krasno, ljubljeno tako,
ki zibelka in grob in domovina
in mati moja last in dedovina
mi bila je, pozdravite mi njo!
Ko preko skal bo pot vodila vas,
na bregu jezera tam v solzah deva bo . . .“
Umolknil je. Solze lijo mu čez obraz.
Z gore se dvigne vojna četa
po stezi, kjer šumi zeleni log, —
že so na griču — krog in krog
molči vsa množica nešteta.

Pripravljen že krvnik z mečem tam stoji,
enkrat jetniku še po svetu gre pogled,
zapre oči — izgine krasni svet —
in pred krvnikom sam stoji.

Odgrne grlo si, odkrije prsa bela —
pokleknil je — že zablestela
se je ostrina — meč — črná postava
krvnika dvigne se in roka smela —
in padla glava je krvava . . .

Telo se k zemlji je sklonilo,
ah, k zemlji krasni, ljubljeni tako,
ki zibelka in last in domovina
in mati in nje dedščina edina
mu bila je — in grob mu bo.
Kri sina matere — srce je pilo.

Za udom lomi ud krvnik tako telo da celo
se na kolesu mrtvo je razpelo
in glava tam osamljena visi —
tako gospod lesov končal je svoje dni.

Na mrtvih licih spe sledovi zadnjih sanj,
na njega gledajo, stojijo tam ves dan
neštete množice; in šele ko zapalo
je solnce za gorami, končalo dneva tek,
in z žarki zadnjimi se glavi posmejalo,
utihnil nad vodami je prazni nočni breg.
Nad daljo temnih gor je svit zaplapolal,
v tišino nočno je zasvetil mesec bled,

posrebril je obraz, nad kolom tam pripet,
in grič razsvetlil je, ki nad vodo je stal.
V daljavi kraji spe, kot megle sred noči,
prek njih beži pogled iz mrtvih zdaj oči,
tja, kjer otrok igral se je v mladosti dneh,
ki daleč proč s seboj jih časa vzel je beg.
Izginile so z njim vse sanje brez sledu,
ko slika belih mest v jezera temnem dnu,
ko zadnji mrtvih vzdih, poslednja misel njih,
ko čini slavnih dob, ko davnih bojev rog,
kakor ugasli svit na krajih severnih.
Ton harfe zlomljene, ko strte strune zvok,
ko bajka davnih dni, ko zašle zvezde sled,
ko blodne deve pot, ko mrtvi nje pogled,
kakor pozabljen grob, kakor zapadli svet,
Kakor brez ognja dim, ko zvana daljni glas, —
to mrtvim je mladosti zlate čas.

Je pozen mrak — je drugi maj,
večerni maj — ljubezni čas,
k ljubezni vabi ptice glas:
Viljem!

Intermezzo II.

Stoji gora proti gori,
in med njima mrak nastaja,
kot da goro z goro spaja;
dviga noč se nad prostori,
v tej tišini, v nočni dobi
tiho temno je ko v grobi.
Tam, kjer gore pod oblaki
se v daljavo razgube,
tam na robu, kjer propale
bližajo se k sebi skale,
da se gore v njih spojé,
kjer strmine v temnem mraki
kakor stebri vrat stoje,
tam pod mračni čas večera
plamen temnordeč žari,
da odsev se razprostira
na zapadne strani.
Čez prepad — za jato jata —
ptice nočne se pode,
kakor čez goreča vrata
sence črne njih lete.
Gasne plamen bolj in bolj, —

v žalosti nebo večerno
porosilo naokol
je s solzami zemljo širno.
Tam v votlini sred lesov
skrita v nočno tmo mrakov
četa se je naselila.
V belih plaščih preko ram,
tu sodrugov nočnih dob
temni krog poseda — sam.
Tiho vse je, kakor grob,
kot da skrite groze sila
vse je v kipe spremenila.
Kot večerno šepetanje
tih trepet, kot vzdihovanje,
je pokrajino prešinel,
vsepovsod le trepetanje:
„On poginil je, poginil . . .“

Veter prek lesov šepeče,
v njem nemiren list trepeče:
„On poginil je — poginil.“

Kakor listov trepetanje
okrog skal gre neprestano,
en odmev le, šepetanje
enoglasno, neugnano:
„On poginil je — poginil.“

4.

Minil je krasni maj, dozorel majski cvet,
poletje je prišlo, prešel je njega kras,
jesen in zima in pomlad prišla je spet.
in mnogo let s seboj odnesel je že čas.

Prešlo je sedem let. Bil zadnji leta dan
je, gluha noč nad njim; s polnočjo leta nov
začenjal se je čas. Počiva svet zaspan,
le poleg jezera glasi se vdar podkov;
v tišini nočni tej sem v mesto jezdil jaz.
Prišel na grič sem tam, kjer stal je kol strašan,
kjer je gospod lesov doživel smrti dan,
tam prvič videl sem v mrtvaški mu obraz.
V polnočno krajino, kamor je segel vid,
prek dolov, gor, lesov in jezer in prek polj:
vse s snegom belim je odeto naokol —
z mrtvaško glavo kol tam s snegom je pokrit.

Z visokih se mrakov je mesec svetil plah,
glasil se sove glas je, vetrov nočnih jok
in hrstanje kosti, kjer stal je črni drog,
da prsa polnil je neznane groze strah.
Pobegnil konj z menoj je z griča v urni tek,
o mrtvecu povsod sem zjutraj spraševal,
pokazal kmet mi star je griča strmi breg
in kar mi pravil je, sem pripovedoval.

In spet življenja tek me nesel je med svet
in mnog mi je vihar nemirno pot zagrnil,
a žalostna povest vabila me je spet,
da sem se na pomlad na grič samotni vrnil.
Sedel sem, da zašlo je solnce na zapad
nad mano kol z glavó mrtvaško tam je stal,
in z žalostjo oko je gledalo pomlad,
kjer megla po goráh je krila širno dalj.

Bil spet večer je — prvi maj,
večerni maj — ljubezni čas —
K ljubezni zval je grlic glas
tam, kjer šumel je borov gaj.
V ljubezni mah je trepetal
o njej vsak list je šepetal
o njej je slavec roži pel,
iz rože vzdih je njen drhtel.
Jezéro gladko sred livad
šumelo je skrivnostno bol,
obdajal breg ga je okol,
ko da objemlje sestro brat.
Obžaril mrtvo glavo svit
večerni je, ko venec bled,
po licu mrtvem je razlit
nekdanjih dni krvavi sled.
Z glavo se veter je igral —
ko da mrlič bi se smejal —
zdaj zganil se je črni las,
ki glavi ga je pustil čas . . .
In rosne kaplje so polnile
oči, kakor da majski svet
prešinil mrtvi je pogled,
da so oči se zasolzile.

Sedel sem, da izšla je luna izza gor
in v lice je mrtvaško posvetila,
pod njo se je razjasnil ves obzor,
v njej dalj lesov in gor se je odkrila.

Zdaj kukavice glas se oglasi
iz gaja, zdaj ukánje nočnih sov,
po dvorih naokol oglašajo se psi.
Diši opojen duh iz tišočev cvetov,
pod rosami solzé se rožice cvetoče,
skrivnostno sveti se globina sred valov
kresnice letajo ko zvezde begajoče,
krog kola in glave igrajo nočni ples.
na glavo sedajo, beže — in v temni les
izginjajo ko iskre padajoče.

V pogledu mojem sta dve solzi zasolzeli
kot iskre v jezeru na licu sta blesteli,
ker krasni vek, mladosti moje vek,
odnesel je že davno časa beg,
prešle so sanje vse, kot senca brez sledu,
kot slika belih mest v jezérskem temnem dnu,
kot mrtvih zadnji vzdih, kot zadnja misel njih
kot slava starih dob, kot davnih bojov rog
kakor ugasli svit na krajih severnih
ton harfe zlomljene, kot strte strune zvok
kot bajka davnih dni, kot zašle zvezde sled,
zgubljene deve pot, kot mrtvi nje pogled
kakor pozabljen grob, kakor zapadli svet,
kakor po ognju dim, kot zvona daljni glas,
labuda zadnji spev, kakor zgubljeni raj.
To moja je mladost.

A moj sedanji čas
podoben pesmi je, kakor ta pesem, „Maj“,
kakor večerni maj v okrilju pustih skal:
na licu lahek smeh, globoko v srcu žal.

Li vidiš potnika, ki čez planjavo gre?
Že bliža cilju se in pada solnce že . . .
Nikoli več pogled ga ne zagleda tvoj,
ko skalo v dalji tam bo pustil za seboj.
Nikoli več. To čas bodočnosti je moj.
Kdo srcu takemu tolažbe sladke da
Ljubezni konca ni, ki me je varala . . .

Je pozen mrak — je prvi maj,
večerni maj — ljubezni čas,
k ljubezni vabi grlic glas:
Hinek — Viljem — Jarmila!

IVAN LAH:

Maj in njega pesnik K. H. Mácha.*

Pesnik Mácha spada med one talente, ki se komaj pokažejo svetu in izginejo. Kakor se pojavi komet na nebu in izgine... Trenotno se ljudje komaj zavedajo, da ga gledajo, šele čez čas oživi spomin na njega. Svetovna literatura ima mnogo takih slučajev: Shelley, Sep Szarzynski, Lermontov, Kette. Posebno doba romantike je bila bogata takih meteorjev. Pojavljali so se pesniki in izginjali; komaj so utegnili povedati, kar so prinesli v dušah s seboj. Tako se je pojavil nenadoma tudi K. H. Mácha in je izginil, predno so se Čehi zavedeli, da imajo pesnika. Njegov življenjepis je kratek: Rodil se je 16. novembra 1810. v Pragi — torej istega leta kakor naš lirik Stanko Vraz — njegov oče je bil mlinar, mati pa je bila hči „glasbenika iz Prage“. Oče ni bil premožen in ni mogel sinu dati po-

* O Karlu Hinku Máchi, o „Maju“ in o njegovem pomenu v češki književnosti sem pisal v „Ljubljanskem Zvonu“ (1905. št. 5.). Pesnik Mácha sam je bil tedaj med Čehi samimi še malo ocenjen. Razen Arbesove knjige (Karel Hynek Mácha, studie povahopisná, l. 1886.) je bilo edino delo Poljaka Maryana Zdziechowskega (Karel H. Mácha, in češki byronizem.), ki je natančneje razkrivalo smisel in pomen Máchove poezije. V zadnjem času, ko se je bližala stoletnica pesnikovega rojstva, ko je bolj in bolj zmagovalo geslo l'art pour l'art ter so pri tem iskali prvega pesnika preteklosti, je izšlo v češčini nekoliko del, ki so odkazala Máchi ono mesto v češki literaturi, ki ga po vsej pravici zavzema. Poleg popisa v „Češki literaturi XIX. stoletja“ (Laichterjeva zbirka najboljših poučnih spisov) so izšla o Máchi tri večja dela: Jan Vobornik: „K. H. Mácha“ (pri Ottu v Pragi, 1907) in F. V. Krejčí: „K. H. Mácha, kniha o českém basniku“ ter od istega pisatelja krasna knjiga „Zrozeni basnika“ (Porod pesnika“) (oboje pri Grosmann in Svoboda v Pragi 1907.), ki daje pregled vseh pesniških poizkusov v starejši češki literaturi in se zaključuje s priznanjem, da je Mácha prvi pesnik po božji volji. Ob enem so izšli zbrani spisi K. H. Máche pri Laichterju in pri Kočiju (ljudska izdaja) s primernimi uvodi. Máj je doživel doslej 29 izdaj, poleg tega se nahaja v vseh zbirkah in čitankah. Preveden je bil na več jezikov: v nemščino (šestkrat), švedščino, ruščino, poljščino i. t. d. Pri nas se je doslej malo vedelo o njem; nam so bolj znani drugi češki pesniki one dobe: Celakovsky, Kollar i. dr. Toda treba je v tem oziru premagati tradicijo starih časov. Zato sem hotel Slovencem pokazati ta cvet češke romantike.

sebne izobrazbe. Mácha je hodil v praško nemško gimnazijo in je stopil potem na univerzo, kjer je študiral pravo. Bilo je to okoli l. 1830. Takrat se je Praga ravno začela probujati iz narodne nezavednosti. Na polju češke kulture so že stali pri delu možje: Palacký, Šafařík (oba sta v mladih letih pesnikovala), Kollár, Čelakovský i. dr. Budili so k novemu življenju češkega in slovanskega duha. Vsa poezija te dobe je bila domoljubna, narodna, češka, slovanska: namen umetnosti je bil: probujati narod.

Mácha je v zgodnji mladosti začutil v sebi sveti ogenj, ki ga je prinesel s seboj kot rojen pesnik. Toda njega ni zanimala sodobna rodoljubna poezija: zagledal se je v svet čiste poezije: zvalila ga je s seboj romantika. Rad je čital viteške romane Spiessa, Radcliffa, Walterja Scotta; seznanil se je tudi s poljskimi romantiki, poznal je Mickiewicza, čital je „Wallenroda“ in gotovo mu tudi drugi sodobni slovanski romantiki niso bili neznani. Mácha je byronovec v polnem pomenu besede. Byronizem dotlej na Češko še ni bil prišel, zato se je zdela poezija Máchova Čehom tuja, dà, nekateri so ji očitali eksotičnost in so trdili, da ni v njej nič domačega, češkega.

Toda Mácha je bil kakor oni Prešernov slavec, ki poje vkljub vsem orglarjevim naukom tako, kakor mu je dano. Mácha se ni hotel izpreobrniti in je živel ves čas v precej ostrem nasprotju s sodobno oficijelno literarno družbo. Mácha je bil tudi sicer mračen človek, ki je ljubil samoto in se je rad oblačil v fantastično obleko: črn plašč in visok klobuk; pohajal je tako po stari Pragi med zgodovinskimi spomini in pozneje je rad delal — celo v noči — izlete na stare gradove in razvaline, kjer je pisal svoje misli in dojme in tudi rad skiciral razvaline gradov, kar kaže da je iskal divjih romantičnih krajev, kjer je užival poezijo. Mácha je, kakor naš Prešeren, pisal tudi nemške pesmi in zdi se mi primerno, da navedem tu njegovo pesem, ki je značilna zanj in za vso romantično dobo:

Meine Freuden.

Mich reizet nicht der goldnen Sonne Pracht,
Mich freuet nur des bleichen Mondes Schimmer,
Mich zieht nur an der Sterne Silberflimmer,
Mich freut's allein, wenn durch die düstre Nacht
Die Menschen schreckend fern der Donner kracht,
Mich reizt allein des Sturmes Klaggewimmer,
Aus der allein mir nur ein Himmel lacht.
Und trotzend dir, o du furchtbare Macht,
Bin ich meines eignen Gottes Trümmer.
Mich reizt es nicht, wenn auch das Veilchen blüht,

Mich freut es nur, wenn an des Grabes Rande,
Wo Helden ruhn, Opfer dem Vaterlande,
Der letzte Blick der matten Sonne glüht.
Mich zieht nur an ein klagend Schwannenlied,
Wenn ihm entfliehn des frohen Lebens Bande,
Wenn über ihm schon herrscht der goldne Fried'
Und seines Lebens Rest im Tode flieht,
Wenn er sich neigt zu seines Grabes Rande.
Mich freuet 's nur, wenn bei dem Donnerklange
Die Stürme schrecklich heulen um die Gruft,
Der Rab' am Grabe krächzt, der Uhu ruft,
Und Fledermäuse im Gewitterdrange
Zischend mir schwirren um die heisse Wange,
Mich freut es nur, wenn dann in finstrer Kluft
Die Eule heult zum düstern Grabgesange,
O dann ist mir so wohl und auch so bange,
Dann bringen Grüfte mir selbst Rosenduft.

Take so bile torej radosti mladega pesnika, to je bil njegov svet: noč, nevihta, boj, grobovi, razvaline, propad. Zgodaj je začel zlagati pesmi o starih vitezih:

Tam, kjer v lesu na visoki skali
so srebrnozvoki hrasti stali,
dvigal se je včasih visok grad,
v njem je bival vitez Milorad.

On je ljubil knežno Belolino
in pogosto na gradu višino
nosil skozi senco je dreves
vranec k ljubici ga v črni les.

Belolina, kot boginja Lada,
tudi je ljubila Milorada,
sladke sanje so vsak čas
kazale očem njegov obraz.

O takih romanih je sanjala mlada romantična duša. In zato je prišla v disharmonijo, v nesoglasje s svetom: Resnica in sanje — med obema je bila tako velika razlika. Zato je boleost padla na srce, žalost je napolnila dušo. Svetobolje, ki je polnilo vso sodobno romantično literaturo, odmeva tudi iz Máchovih pesmi. Njegove razmere niso bile posebno ugodne, njegovi spisi niso našli priznanja, nastalo je nesoglasje med hrepenenjem in življenjem. To nesoglasje se je še bolj pokazalo v pesnikovi ljubezni k Eleonori Šomkovi. L. 1834. najdemo v „Marinki“ intermezzo s sledečimi mislimi:

Temna noč! Jasna noč!
Obe mi žalost vzbujati.
Temná v globino me tišči,
a jasna k sebi vabi.
Temné globine se bojim,
a k luči ni mogoče iti.

Ve zvezde jasne, zvezde na višini!
K vam hrepenim v kraljestvo luči,
ah, in le zemlja moja je!

Jaz človek sem, človek ki premine,
v naročje svoje zemlja sprejme me,
sprejme in izpremeni v podobi drugi
me mati-zemlja zopet rodi.
Ve zvezde jasne, zvezde na višini!
K vam hrepenel bom, v raj svetlobe,
ah, in le zemlja moja bo.
Če vrnem v svet se kot cvetlica,
moj list se k solncu bo obračal,
pa zemlje tma me spet ugrabi,
v raj luči iti mi ne da!
Ve zvezde jasne! — Zvezde na višini!

Tu se nam kaže romantik — idealist, ki sanja o zračnih višavah, ob enem pa ga sila življenja tišči k tлом. Vse te odmeve najdemo tudi v „Maju“.

* * *

Máchovih del ni mnogo, večinoma so nedovršena; umrl je mlad in mu ni bilo usojeno izvršiti, kar je nosil v srcu . . . Češka in sodobna literatura sploh je izgubila ž njim velikega pesnika. Poleg „Maja“ imamo nekaj liričnih pesmi, roman „Cikani“, nekaj začetih in zasnovanih povesti in romanov: Kat (rabelj), Marinka, Křivoklat . . . Imamo od njega tudi ne-kake zapiske „Obrazy ze života mého“ in dnevnik, ki obsega važnejše dogodke iz let 1833—1835. Mácha je imel načrte tudi za drame: Bratje, kralj Friderik, Boleslav i. dr., ki pa so ostali v rokopisih — samo načrti.

L. 1836. je odšel Mácha kot absolviran pravnik na službo v Litomeřice. Kraj je bil kakor nalašč za romantično pesniško dušo. Okoli in okoli po gričih so gradovi in razvaline.

Mácha se je hotel poročiti s svojo Loro, ki mu je 2. sept. rodila sinčka. A 23. sept. je nastal velik požar v Litomeřicah in Mácha je šel gasit; pri velikem požaru v jesenski noči se je

prehladil. Vlegel se je in 8. novembra, ko je imela biti svatba z Loro, so nesli Mácho k pogrebu. Pogreb je bil skromen: nekaj meščanov in par ljudi je prišlo iz Prage. Nihče se ni zavedal, da pokopujejo velikega pesnika. V literaturi mladi pesnik še ni bil priznan; v Litomeřicah pa je bil znan kot čudak in — brezverec. Ko je prišel pred smrtjo k njemu duhovnik, je Mácha nekaj zamrmrljal in se je obrnil v steno. Tako je ostal pozabljen pesnik in grob. Njegovi prijatelji so mu postavili nagrobni spomenik. Njegova Lora se je pozneje omožila z drugim in šele čez mnogo let (1858) je mlada generacija z almanahom „Maj“ zopet oživila Máchov spomin in njegovo poezijo.

* * *

Leta 1834. je šel Mácha s par prijatelji na potovanje v Italijo in takrat je bil tudi v Ljubljani. Seznanil se je s Prešernom in skupaj so pili ves večer. Prešeren je bil sicer za 10 let starejši od Máche, vendar so se, kakor trdi poročilo v Máchovem dnevniku (gl. „Slovana“, 1911. I.), dobro imeli. Pogovarjali so se o literaturi, prevajali Kollarjevo „Slavý dcero“ in so prišli nazadnje do prav visokega narodnega navdušenja. Pozneje ni bilo nikakih zvez med obema pesnikoma, ker je Prešeren dopisoval le Čelakovskému. Leta 1836. je poslal Prešeren Čelakovskému tudi en izvod „Krsta“ za Mácho.

* * *

Najlepša Máchova pesem je lirično-epična pesem „Máj“. „Máj“ je izšel l. 1836. (23. apr.) torej istega leta kakor Prešernov „Krst pri Savici“. Pri sodobni kritiki ni našel milosti; taka poezija se je zdela kritikom tuja in tako je Mácha do konca svojega življenja v svoji domovini ostal tujec. „Maj“ je šele l. 1845. doživel novo izdajo; oskrbel jo je Máchov prijatelj Sabina; tretja izdaja je sledila šele 1862.

Toda pesem „Maj“ je postala v češki literaturi epohalnega pomena, ker se je takorekoč iz nje razvila vsa novejša literatura; „Maj“ je postal vzor prave čiste poezije, Mácha je postal prvi pesnik.

Mácha sam je napisal o „Maju“ v svoj dnevnik sledečo opombo: Glavni namen naslednje pesmi je, slaviti majske prirodno krasoto. Da se laže doseže ta namen, je postavljen čas majske prirode proti raznim dobam človeškega življenja. Tako n. pr. v prvem delu tiha, resna i. t. d. ljubezen v narodi proti divji strastni neobvladani ljubezni človeka, tako tudi druge lastnosti majske prirode proti podobnim dobam človeškega življenja v drugih oddelkih. Povest torej ali dejanje te pesmi se ne sme

smatrati kot glavna stvar, ampak dejanja je le toliko sprejeto v pesem, kolikor je v dosego glavnega namena potrebno. Dejanje se vrši pri mestu Hiršbergu med gorami, ki se na njih kažejo gradovi Bezděž, Pernštejn, Houska in v daljavi Roll — na vzhod, zapad, sever in jug. Kar se tiče drugih namenov, kakor tudi sententiae moralis, se lahko razvidi iz celote. — Tu vidimo tega čistega romantika priroda, grad, razvalina, uganka človeka, svetobol: pesnik in junak sta si sorodna po usodi in po duši.

Vsebina je torej pri pesmi postranska stvar, pesniku služi le v toliko, da more popisovati prirodo in svoja čuvstva.

Vsebina „Maja“ je sledeča: Ob bregu jezera čaka na predvečer prvega maja deklica svojega ljubljenca; res pride preko jezera čoln, toda mož, ki stopi iz čolna, ni Viljem, njen ljubljenec, ampak njegov tovariš, ki ji naznani, da je Viljem prišel v roko pravici, ki ga je obsodila na smrt, ker je ubil svojega očeta. Zgodilo se je to nehote, ko se je Viljem hotel maščevati nad njenim zapeljivcem. Toda obsojen je bil vkljub temu na strašno smrt. — „Intermezzo“ nam slika prirodo, ki se pripravlja na pogreb. Drugi del nam slika pomladansko pokrajino v jutru in kot kontrast: ločitev junaka od zemlje in življenja. Pesem prehaja v razne oblike, kakor se zdi pesniku primerneje, da poda bolj živo sliko. Drugi „Intermezzo“ kaže Viljemove tovariše-roparje v nočni temi, ko žalujejo za svojim poglavarjem. Vsa priroda čuti z njimi izgubo „kralja lesov“. Na koncu govori pesnik o sebi in primerja svojo usodo z usodo junakovo. V „Intermezzu“ je porabil pesnik tudi narodno vražo, da vsak večer na pokopališču straži oni mrlič, ki je bil zadnji pokopan. Romantična vraža, ki se je ohranila do danes. Vidimo, kako v pesmi vse živi, čuti, diha, ljubi, drhti. Vsa priroda je oživiljena, človek je le del vsega tega stvarstva: romantično panteistično naziranje.

* * *

„Maj“ je posvečen „Mnogocenjenemu gospodu in gospodu Hinku Kommu, praškemu meščanu, vnetemu rodoljubu, v dokaz spoštovanja“. Predgovor je pesem, ki se začinja z besedami:

Čechove jsou národ dobrý! Pesem govori nadalje o češki hrabrosti in zvestobi in proslavlja češki narod, katerega zvesti sin in brat je tudi Hinek Komm, ki mu je pesem posvečena.

* * *

„Maj“ je zbudil v sodobni kritiki odpor, ki bi mu težko našli enakega (Novák. Str. dej. č. l.). Dà, tako pozabljen je bil

pesnik, da do danes nimamo njegove — slike. V knjigi F. V. Krejčí: „Karel Hynek Mácha“ je izkusil znani češki slikar Švabinský podati približno pravo pesnikovo sliko. Vidimo temen, resen, nekoliko porastel obraz z zamišljenimi očmi. Popolnejšo sliko je izdala „Umělecká Beseda“ letos kot premijo svojim članom od J. Quaista, a oglasili so se sorodniki slikarjevi, češ, da to ni K. H. Mácha, ampak slikar Quaist sam. To je bilo zelo neprijetno jubilejno presenečenje in kakor vse kaže, bo treba iskati pesnikovo sliko drugod. Posamezni opisi pesnikovih sodobnikov natančno opisujejo pesnika.

Že l. 1910. so hoteli Máchi postaviti spomenik v Pragi, a doslej se to še ni zgodilo. „Svatobor“, pisateljsko češko podporno društvo, zbira prispevke, mojster Myslbek je napravil načrt, ki je krasen. Pesnik „Maja“ stoji na vzvišenem mestu nad majsko narodo, v najlepši mladosti, oprt ob zid s šopkom v roki.

Govor v spomin Leva Nikolajeviča Tolstega.

(Govoril na seji Jugoslovanske Akademije v Zagrebu dne 3. dec. 1910 njen pravi član dr. T. Maretić.)*

Znano je, kako je svoj čas J. J. Rousseau s svojimi knjigami o pokvarjenosti kulturnega sveta in o potrebi, da se povrne k narodi, osvojil vso izobraženo Evropo in jo temeljito potresel. Od onih dob ni noben drugi grajalec in učitelj človeške družbe tako silno zbudil prosvetljenih umov in jih nagnal na razmišljanje kakor jasnopoljski modrec Lev Nikolajevič Tolstoj.

Da se je to posrečilo Tolstemu v toliki meri, je treba pripisovati ne samo njegovim idejam, nego tudi temu, da je svet, čitajoč njegova dela, uvidel, da je temu neobičnemu človeku to, kar propoveduje, njegovo najgloblje in najpopolnejše prepričanje, do katerega se je sam dokopal po veliki duševni muki in borbi; da ta človek brez bojazni kakor kak prorok starega zakona dviga svoj glas za pogaženo istino in pravico ter zove človeštvo, da s poti, držeče v propast, krene na pot, držečo v blaženstvo. Evropa je uvidela, da Tolstoj ni nikak prazen deklamator, kakoršnih je mnogo, ki jim ni dosti do stvari, temveč bolj do efekta in do sebe samih, da pokažejo svojo modrost; uvidela je Evropa, da Tolstoj ni jezljivi popravljajč sveta, kakoršnih je takisto mnogo, ki v svoji brigi za popravek človeštva pozabljajo prvo dolžnost vsakega tistega, kateri hoče druge popravljati, t. j., da najprej popravi sam sebe. Ako se k globoki istinitosti in iskrenosti propovedovanja Tolstega doda ona železna doslednost, s katero je, ne da bi obstal na pol pota, vsako svojo idejo izprevedel do konca, in ako se k temu še doda njegova sposobnost, kako ume poleg vse enostavnosti in nakičenosti svojega jezika in sloga vedno

* Ljetopis Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti za l. 1910. Str. 82 sl.

najti in upotrebiti pravo besedo na pravem mestu in katero kam dene, ta stoji, kakor da je z maljem zabita, — tedaj ni težko razumeti, zakaj je dojem (vtisk) Tolstega v vsej izobraženi Evropi tako silen.

Ne more se reči, da je Tolstoj proslul radi novote svojih idej, t. j., da je svet ostrmel nad mislimi, nikjer prej izrečenimi in nečuvenimi, ter se začel diviti originalnemu mislecu. Ljudje, ki so mnogo čitali, vedo, da se more velik del idej Tolstega najti v različnih knjigah starejših in novejših dob. Ali kar se more in mora reči, je to, da noben pisatelj ni nikoli v celokupnosti razvil vseh onih idej, ki jih je razvil Tolstoj, torej jih tudi nikdo ni mogel v sistem zvesti, kakor je napravil to on. Razen tega je treba še pomisliti, da je Tolstoj brez poznavanja pisateljev, ki so pred njim izrekli ideje, sorodne ali istovetne z njegovimi, v glavnem zložil ves svoj sistem in ga obelodanil v knjigi, pisani l. 1884.: „V čem je moja vera?“ (Въ чѣмъ моя вѣра?) ter je šele pozneje, dalje ga razvijajoč in popolnjujoč, opazil, da so že drugi pred njim tu in tam rekli isto kakor on. Sam Tolstoj pravi na početku svoje knjige „Carstvo Božje je v Vas“ (Царство Божіе внутри васъ 1893), kako ugodno je bil iznenaden, ko se mu je priobčilo in se je tudi sam uveril, da se znaten del njegovih idej o pravem krščanstvu, razvitih v omenjeni knjigi „V čem je moja vera“ divno ujema z idejami, ki jih je še v XV. veku razvil češki pisatelj Peter Helčicki v svojem delu „Mreža vere“, o katerem pa Tolstoj, pišoč ono knjigo, ni vedel nič. Istotako prav nič ne pobija vrednosti nekaterih misli Tolstega, ki so mu skupne s socialnimi demokrati; sem gredo na pr. misli o odpravi smrtne kazni, militarizma in privatne lastnine zemlje. Da tega trojega nikdar ni izrekel noben socialni demokrat, bi se vendarle vse troje nahajalo v sistemu Tolstega, ker vse to nujno izhaja iz ostalih njegovih idej.

Ako torej tudi so pri Tolstem misli, na katere se more čitatelj nameriti tudi drugje, je ipak zopet vse, kar je on razvil kot propovednik in učitelj človeštva, prava njegova duševna svojina, pa ne samo, kar je on razvil, nego tudi, kako je razvil, vse to je plod njegovega uma in srca. Kdor ve, kako je skoro nemogoče, da katerikoli mislec izreče misel, popolnoma originalno, ki je ni izrekel nikdo nikdar prej, ta ve obenem, da se mislecu ali filozofu ne šteje toliko v zaslugo novota te ali one misli nego to, kako jo je razvil ali v sklad spravil z drugimi svojimi mislimi in pojavi sveta. To ne velja samo za velike in pametne misli, temveč tudi za paradokсне in brezumne, najsi se zde še tako originalne. Prav pravi Goethe:

Wer kann was Dummes, wer was Kluges denken,
das nicht die Vorwelt schon gedacht?

(Faust, II. del, 2. čin.)

Ne more se človek nadviti oni velikanski in skoro nedosežni množini dela, ki ga je Tolstoj opravil zadnjih trideset let svojega življenja, odkar je začel propovedovati in učiti. Izmed pisateljev, ki so kakor Tolstoj vstali, da bedaste obračajo na druga pota, se more z njim v tem pogledu primerjati samo Luter. Tolstoj je v imenovanem času napisal toliko knjig in knjižic, da nastane skoro mala biblioteka, če se zberejo. Treba je sicer reči, da se on v teh svojih delih često ponavlja, a vendar je vsako vredno, da se prečita; v vsakem vidiš neumornega starino, kako gleda, da bi vse povedal, česar mu je srce polno, kako se uprav boji, da bi ga smrt ne zatekla prej nego je svetu rekel vse, kar je imel reči. Poleg tega jako obilnega knjižnega dela je Tolstoj v onem času napisal nešteto množino pisem na vse strani, a koliko pisem je prejel in prečital, koliko knjig! Kakor da mu starost ni mogla nič škodovati! Spomnimo se samo njegove velike, vsemu svetu znane povesti „Vstajenje“ (Воскресение), ki jo je napisal v svojem 71. letu, in vendar je to delo tako sveže, tako živo in krepko, kakor da ga je napisal mlad genijalen pisatelj v naponu svoje moči. V svojem 76. letu je Tolstoj izdal na svet v dveh zvezkih veliko delo „Kolo čitanja“ (Кругъ чтенія), v katerem je za vsak dan preko leta nanizanih okoli deset modrih nauk, zbranih iz različnih slavnih pisateljev starejših in novejših časov, a v njem je tudi prav dosti njegovih misli. Vse to je bilo treba zbrati in strniti, a velik del nabranega gradiva tudi prevesti.* — Končno je treba tu dodati, da je Tolstoj v omenjenih 30 letih po načelih, ki jih je propovedoval, po nekoliko ur na dan, osobito v ugodnejšem letnem času, opravljal tudi fizične, težaške in obrtniške posle, nekaj na polju, nekaj v hiši.

V Evropi je brez dvoma mnogo ljudi, ki popolnoma odobravajo umovanje in dokazovanje Tolstega, ako ne v vsem od začetka do konca, pa vsaj v nekih točkah; toda v tej veliki množini ljudi bo najti prav malo takih, ki bi se usodili, javno reči in napisati to, kar oni odobravajo v knjigah Tolstega. Temu se ne bo niti najmanj čudil tisti, ki ve, da gre med obeležja današnje evropske inteligencije plašljivost, ali naravnost kuka-ničnost, ki ljudem ne dovoljuje, da bi vse ono javno rekli ali napisali, kar imajo za istino, najsi bi bilo še tako potrebno ali koristno, da se čuje istina. Ljudje se večinoma boje posledic, ki bi jih mogle zadeti od strani državne ali cerkvene oblasti, pa rajši molčijo, ker je to vsekakor sigurneje. Najde se, to je istina, prilično dosti smelih ljudi, ki bodo javno rekli in napisali marsikaj, kar je mogočnikom neugodno slušati. Ali zelo malo ljudi je, ki se bodo usodili, rušiti kakšne idole izobraženega sveta. Taki ljudje so zato jako redki, ker skoro nikomur ne

* To delo je namenjeno onim, ki se hočejo duševno popolniti v smislu etike Tolstega.

pade na um, dvomiti, kar smatrajo vsi za najsvetejšo istino. Pa če tudi kdo o tem podvomi, se ne upa izpregovoriti, ker se boji nejevolje in očitkov ljudi, do katerih mu je mnogo, in s strahom se vpraša: Kaj bi na to rekel ta ali oni moj prijatelj? ta ali oni pisatelj ali kritik itd.? Vsi poreko, da sem blazen ali neznanica ali neprijatelj naroda. Veličina Tolstega se kaže tudi v tem, da je brez vsakega strahu in ozira odločno napisal vse, kar je smatral za istino. To njegovo svobodo in nebojazljivost moremo posebno lepo spoznati iz brezobzirne obsodbe, s katero je obsodil dve veliki svetinji današnjega prosvetljenega človeštva — zoveta se: patriotizem in Shakespeare.

Ni skoro človeka v Evropi, ki ne bi mislil, da pripada patriotizem k najvzvišenejšim in najplemenitejšim čuvstvom človeškim in da je sveta dolžnost vseh roditeljev in odgojiteljev, to čuvstvo vsajati v srca mladeži. Tolstoj se ni mogel pridružiti hvaliteljem patriotizma, ker je uvidel, da je to čuvstvo izvor dvojnega zla, t. j., militarizma in vojne, in to oboje mora s svojega krščanskega stališča najkrepkeje obsojati; torej je tudi patriotizem veliko zlo, ki se mu mora vsak pravi — v njegovem smislu — kristjan odreči. To misel je Tolstoj izrekel na več mestih v različnih svojih delih, a zase jo razvija v mali knjižici „Patriotizem ali mir“ (Патриотизмъ или миръ 1896). Iz te knjižice hočem sedaj navesti nekoliko mest za zgled njegovega dokazovanja. Tolstoj piše: „Ako človek vpraša deco, kaj hočejo izmed dvojega, ki se drugo z drugim ne da zediniti, a bi deca močno hoteli i eno i drugo, tedaj mu često odgovarjajo, da hočejo oboje obenem. Ako jih kdo vpraša: Ali se boste drsali, ali se doma igrali, odgovarjajo otroci: Bomo se i drsali i doma igrali. Uprav tako odgovarjajo tudi krščanski narodi na vprašanje, ki ga jim stavi življenje: kaj hočejo, patriotizem ali mir? Odgovarjajo, da hočejo eno kakor drugo, dasi je patriotizem in mir istotako nemogoče združiti, kakor je nemogoče, istodobno se drsati in se doma igrati. Ako Američan želi veličino in srečo Ameriki bolj nego kateremukoli drugemu narodu, a želi isto Anglež in Rus in Turčin in Holanec in Abesinec in državljani Venezuele in Transvaala in Armenec in Poljak in Čeh ter ako so vsi ti uverjeni, da teh želj ne samo ni treba kriti in zatirati, ampak da se je s temi željami treba ponašati, da jih je razvijati v sebi in drugih, in ako se veličina in sreča kake zemlje ali kakega naroda ne more drugače doseči nego s škodo druge zemlje in naroda, a pogosto mnogih drugih zemelj in narodov — kako da bi potem ne bilo vojne? Ako zato želimo, da bi ne bilo vojne, ni dosti, propovedovati in moliti Boga, da bi bil mir, nagovarjati narode angleškega jezika, naj bodo v prijateljstvu med seboj, da bi mogli vladati druge narode; ni dosti, sklepati dvozveze in trozveze drug proti drugemu in

prince ženiti s princesinjami drugih narodov, ampak treba je uničiti ono, iz česar izhaja vojna. A vojna izhaja iz patriotizma, t. j., ako se sreča želi samo svojemu narodu. Ako torej hočemo uničiti vojno, treba uničiti patriotizem, a ako hočemo uničiti patriotizem, se moramo najprej uveriti, da je on zlo, a baš to je težko. Recite ljudem, da je vojna zlo, — nasmejali se bodo: kajti kdo bi tega ne vedel! Recite, da je patriotizem zlo — tudi s tem se bode večina ljudi ujemala, toda z malim dodatkom, t. j., rekli bodo: Dà, zločesti patriotizem je zlo, a še je drug patriotizem, ki se ga mi držimo. Ali v čem obstoji ta dobri patriotizem, tega nikdo ne tolmači. Ako obstoji dobri patriotizem v tem, da ne gre za osvajanjem, kakor govore mnogi, — pa gre patriotizem, ako ne za osvajanjem, vsekakor za obdržanjem, t. j., ljudje hočejo obdržati to, kar se je nekdaj osvojilo, ker ni nobene zemlje, ki ne bi bila postala od osvajanja; a to, kar je osvojeno, se ne more na drug način obdržati, nego na ta način, s katerim se osvaja, t. j., z nasiljem, ubijanjem. Ako patriotizem ne meri na osvajanje, pa meri na vzpostavitev (zopetno dobitve), in takšen je patriotizem pokorjenih in potlačeni narodov, na pr. Armencev, Poljakov, Cehov, Ircev itd. A ta patriotizem je po vsej priliki najhujši, ker je najgorčnejši, in hoče se mu največjega nasilja. Patriotizem ne more biti dober . . . Ako bi bil samo en patriotizem, na pr. samo patriotizem Angležev, bi mogli misliti, da ljudi ujedinijuje, da jim je koristen; ali ker so, kakor v naših časih, različni patriotizmi: angleški, nemški, francoski, ruski, ter so vsi protivni drug drugemu, patriotizem ne edini ljudi, nego jih loči . . . Ako je patriotizem dobro, potem je krščanstvo, ki daje mir, prazna domišljija in čim prej se ta nauk izkoreni, tem bolje. Ako pa krščanstvo zares daje mir in hočemo mi zares imeti mir, tedaj je patriotizem ostanek barbarskih časov, pa ga ne samo ni treba buditi in gojiti, kakor delamo mi sedaj, nego ga je treba izkorenjevati na vse načine: s propovedovanjem, dokazovanjem, preziranjem, izsmehavanjem. Ako je krščanstvo istina in želimo mi živeti v miru, tedaj se ne samo ni treba radovati jakosti svoje domovine, nego nam mora biti milo, ako je domovina vedno slabejša, ter je na to treba tudi delati. Rus se mora radovati, ako se od Rusije loči in osvobaja Poljska, primorje ob Iztočnem Morju, Finlandskaja, Armenija; Anglež naj se raduje, ako se od Angleške oddvaja Irska, Avstralija, Indija in druge kolonije ter naj tudi dela na to, ker čim večja je država, tem hujši in ljutejši je njen patriotizem, tem večja je množina muk, na katerih sloni njena moč. Ako zares želimo biti to, kar priznavamo, ne samo ne smemo želeti, kakor dosle, povečavanja svoje države, nego moramo želeti, da bo čim manjša, čim slabša, in z vsemi silami se moramo na to truditi. V tem smislu moramo odgajati tudi mlajši naraščaj, moramo mu govoriti, kako nepristojno je

za mladega človeka, kazati svoj grobi egoizem, na pr. vse samemu pojesti, ne da bi pustil kaj drugim, poriniti slabšega s pota, da bi mogel sam dalje, vzeti s silo to, kar je drugemu potrebno, da je istotako sramotno, svoji domovini želeti povečanje sile; kakor se smatra za neumno in smešno, hvaliti samega sebe, tako bi trebalo misliti, da je budalost, hvaliti svoj narod, kakor se sedaj dela v raznih lažnih rodoljubnih historijah, slikah, spomenikih, šolskih knjigah, člankih, propovedih in bedastih narodnih himnah. Treba je imeti na umu, dokler bomo hvalili patriotizem, tako dolgo bomo imeli oboroževanja, ki ubijajo duševno in fizično življenje narodov, tako dolgo bodo tudi vojne, strašne in grozne vojne, kakor so one, na katere se pripravljamo in v katere uvajamo nove strašne bojnike daljnega iztoka, razvrščajoč jih z našim patriotizmom . . . Evropski narodi so pozabili Krista zavoljo patriotizma in so vedno bolj dražili te mirne narode* in jih učili patriotizma in vojne ter so jih do sedaj tako razdražili, da se bodo skoro izučili umetnosti, ubijati ljudi, ako tako popolnoma pozabijo nauk Budhe in Konfucija, kakor smo mi pozabili nauk Kristov, in ker so nebojazljivi, okretni, jaki in mnogobrojni, bodo po vsej priliki kmalu iz evropskih dežel napravili to, kar so evropski narodi napravili iz Afrike, ako se Evropa ne bo znala z ničimer drugim braniti nego z orožjem in z Edisonovimi iznajdbami.

Dobro je vedel Tolstoj, da bodo to njegovo sodbo o patriotizmu jako mnogi nazvali naivno, dà, celo neumno fantazijo, o kateri ni vredno razpravljati, a to ga ni moglo ustaviti, da bi ne izvedel zaključka, ki nujno sledi iz njegovega pojmovanja Kristovega nauka o ljubezni do bližnjega. Koliko je drugih ljudi, ki bi se usodili patriotizem obsoditi tako javno, kakor je to storil Tolstoj, najsi potem na dnu duše mislijo o njem isto kakor on!

Istotako nebojaznost je pokazal Tolstoj tudi v svoji knjigi o Shakespearju. Ze je temu nekoliko čez 100 let, odkar vsa Evropa obožava tega pesnika; nebrojni kritiki in drugi književniki so ga obsuli z vsako hvalo in slavo in ga proglasili za prvega ali vsaj za enega izmed najprvih pesnikov tega sveta. Kakor se o Shakespearju piše in govori, to ni več priznavanje in divljenje, nego prava idolatrija. Prva sta pod kraj 18. veka začela Shakespearja slaviti Lessing in Goethe in njun veliki ugled v estetskih vprašanjih je storil, da so za njima tudi drugi književniki začeli pri Shakespearju nahajati neslučene lepote in divote in ga dvigati do neba. Danes je o Shakespearju v Evropi, osobito na Nemškem in Angleškem, cela literatura. Pri toliki množini hvale in slave Shakespesarjeve je lahko doumeti, da se bo našlo prav malo ljudi, ki bi se usodili javno priznati,

* Misli na Japonce in Kitajce.

da ne čutijo nikakega osobitega užitka, kadar čitajo ali gledajo Shakespearjeve drame; saj bi to bila blasfemija, to bi pomenilo, biti v očeh drugih topoumec ali barbar! Tolstoj je tudi v tej stvari pokazal veliki svoj pogum, ne mareč za to, kaj poreče svet.

V svoji knjigi o Shakespearju pravi, da je od svoje mladosti pa do kasne starosti nekolikokrat čital Shakespearja, da bi se uveril, je li on tako velik pesnik, kakor govore njegovi hvalilci; čital ga je ne samo v ruskem in nemškem prevodu, nego tudi v originalu, a nikdar ni mogel v njem najti tega, kar je našlo toliko književnikov in kritikov, da, Shakespearjeve drame so mu bile celo uprav dosadne in zoprne. Zadnjikrat je Tolstoj te drame čital kot starec 75 let, želeč se še enkrat prepričati o njihovi pesniški vrednosti. Nikdo torej ne more prigovoriti Tolstemu, da zato tako nepovoljno sodi o Shakespearju, ker ga slabo pozna. Po zadnjem svojem čitanju Shakespearjevih dram se je Tolstoj popolnoma prepričal, da jim je pesniška vrednost čisto neznatna, t. j., izpod srednje roke. Tolstoj dokazuje v rečeni knjigi, da je Shakespeare neistinit in nepriroden, v risanju značajev da je nedosleden, v svojem slogu bombasten itd., vobče da je v vseh svojih dramah poln pogrškov, kakor jih je v preobilju pri vseh slabih pesnikih. Za primer jemlje dramo o kralju Learju, ki jo mnogi hvalilci Shakespearjevi smatrajo za najdovršenejše njegovo delo, in natanko ga analizujoč, dokazuje, da je ta drama v celoti in v poedinostih brez vrednosti. Dramo o Hamletu imajo prav mnogi kritiki za vrhunec vse človeške modrosti, dasi vsi priznajo, da je zelo temna, toda to temnost odbijajo oni na veliko, skoro nadčloveško globino modrosti, ki se krije v drami. Ker je drama tako temna in globoka, zato se še nikomur ni posrečilo, ji najti pravi smisel, in kritiki se zaman trudijo, da drug drugega prepričajo o pravosti svojega tolmačenja. Tolstoj preseka ta vozal kakor Aleksander Veliki z enim mahom, t. j., pravi enostavno, da je Hamlet brezsmislica! Vredno je dodati, da Tolstoj obsoja Shakespearja tudi zato, ker mu je etično pojmovanje povsem nizko in prosto, ker preveč slavi in povišuje veliko gospodo, a prezira ljudi iz nižjih stanov. Tolstoj priznava, da morejo neke Shakespearjeve drame s pozornice dosti močno delovati na gledalce, ali to prihaja odtod, ker jim je pisatelj bil igralec in je po teatralnem efektu znal urediti marsikaj. — Sprejeti Tolstega mišljenje o Shakespearju znači, priznati, da so se vsi oni silni njegovi hvalilci grdo varali, a tako priznanje je dakako zelo težko, ker se misli, da bi tako priznanje bilo sramotno izpričevalo za človeški um. Morda pa ipak zopet pride čas, ko se bo o Shakespearju sodilo hladno in brez oduševljenja kot o povsem običajnem pesniku, tako, kakor se je pred Lessingom in Goethejem sodilo tudi v Angleški sami in po ostali Evropi.

Ko pride ta čas, se bo moralo reči, da je Tolstega zasluga, če je en idol manj na svetu.*

V življenju in delovanju Tolstega se razlikujeta dve periodi, oddeljeni druga od druge tako, da uprav moremo razločevati dva Tolsta: eden je Tolstoj pred l. 1879., a drugi pozneje. Prvi Tolstoj je ruski grof in bogat vlastelin, slavni pisatelj romanov in drugih pripovedek, ki v glavnem živi tako kakor drugi ljudje njegovega položaja, ne iztičoč se z osobitimi niti napakami niti vrlinami. Drugi Tolstoj je propovednik in apostol novega nazora o svetu, ki nam ga je zamislil in razvil, branitelj istine in pravice, zastopnik vseh nekajih in potlačenih. Kakor sem dosle govoril samo o drugem Tolstem, tako bom i dalje govoril samo o njem.

V svoji knjigi „Izpoved“ (Исповѣдь 1882) pripoveduje Tolstoj, kako so ga tedaj, ko se je bližal petdesetemu letu, spopadale težke misli o smislu ali o svrhi človeškega življenja. To je trajalo tri leta, in čedalje ostrejša so bile te misli in čedalje bolj so ga misli mučile. Tolstoj se jim ni odmikal tako, kakor bi delali jako mnogi drugi, t. j., gledali bi, da jih razbijejo z različnimi zabavami in s kakimi sedaj resnimi, sedaj neresnimi posli. Kamorkoli je šel in karkoli je delal, povsod so ga spremljale misli: čemu živim? čemu žive i drugi ljudje? kak je smisel življenja? ima li življenje kako svrho? Odgovor na ta vprašanja je iskal v mnogih učenih knjigah, filozofskih, prirodoslovnih in bogoslovskih; proučeval je tudi mohamedovsko in budistovsko vero, da bi na kak način došel do odgovora na ona težka vprašanja. Ali kljub vsej muki in trudu nikakor ni mogel najti odgovora, ki bi ga zadovoljil, in vedno bolj se je uverjal, da človeško življenje nima smisla niti svrhe, da je vse, kar človek dela in kar se mu dogaja, glupost, ki ji je najbolje čim prej napraviti konec. Zato mu je v tej mračni dobi često prihajala misel, da se ubije, toda nadejajoč se še vedno, da morda ipak kako najde odgovor na ona vprašanja, je nekako okleval, storiti to; a da se ne bi kdaj v naglosti brez premišljanja usmrtil, je moral od sebe skrivati vrvi, da bi se ne obesil, nehal je s puško hoditi na lov, da je ne bi izpalil

* Naj mi bo dovoljeno, tu reči misel, ki mi je prišla, ko sem proučil Tolstega dela o Shakespearju. Kdor sprejme Tolstega sodbo, za njega neha potreba, razmišljati, kako je običajen igralec z ne veliko izobraženostjo mogel napisati tako divne in dovršene drame, in iskati kakega drugega, mnogo izobraženejšega pisatelja, ki jih je iz neznanega razloga izdal pod Shakespearjevim imenom. Znano je, da je o tem predmetu napisanih že mnogo knjig, polnih sedaj plitkejšega, sedaj globljejšega domišljanja. Kdor se zloži s Tolstim v tem, da Shakespearjeve drame niso niti divne niti dovršene, temu ni razloga, dvomiti o tem, da jih je zares napisal ta, pod čigar imenom so izšle na svet. — A če sem malo prej omenil sramotno izpričevalo za človeški um, je treba pomisлити, koliko in koliko izobraženih in učenih ljudi se je nekdanj divilo filozofiji Hegelovi kot neki skoro nebeški premodrosti, a to isto filozofijo smatrajo Schopenhauer in drugi za veliko budalost.

v sebe. — Tako se je Tolstoj mučil tri leta in to je bilo (sedaj navajam njegove besede) v času, „ko je z vseh strani bilo okoli mene ono, kar se smatra za popolno srečo; to je bilo tedaj, ko mi še ni bilo 50 let. Imel sem dobro, ljubečo in ljubljeno ženo, dobro deco in veliko posestvo, ki je brez truda rastlo in se povečavalo. Spoštovali so me sorodniki in znanci bolj nego kdaj prej, slavili so me tudi tuji ljudje in mogel sem brez posebnega varanja samega sebe misliti, da je moje ime slavno. Poleg tega ne samo nisem bil bedakast ali duševno bolan, nego sem obratno bil v moči duševni in telesni, kakor sem jo redko videval pri svojih vrstnikih; mogel sem kositi, ne ustopajoč nobenemu kmetu, mogel sem umno delati po osem do deset ur zaporedoma, ne da bi čutil kake posledice takega napora.“

Končno najde l. 1879., ko je bil Tolstoj v 51. letu, odgovor na ona strašna vprašanja. Tega leta je vzel nekoč (kakor pravi v svoji knjigi: „V čem je moja vera“) v roke novi zakon ter otvoril v njem tisto mesto Matevževega evangelija, kjer je gorska propoved Kristova. To mesto je tudi prej često čital in se divil krasnim in globokim naukom, ki jih tam Kristus izreka zbranemu narodu, ali nikakor jih Tolstoj ni mogel prav razumeti, ker so se mu za izvrševanje zdeli pretežki, torej nepraktični. Ali tedaj je, kakor da ga je obsijala neka nebeška svetloba, popolnoma shvatil smisel Kristovih besed v navedeni propovedi. Tolstoj je tedaj uvidel, da Kristus zahteva od ljudi, naj se ne jeze drug na drugega, naj ne prelamljajo zakona in se ne vdajajo nečistosti, naj se ne zaklinjajo, naj nikogar ne sodijo in naj ljubijo svoje neprijatelje.

Da je jeza napačno čuvstvo in da je izvor mnogemu zlu, ki ga človek stori človeku, to je prav lahko doumeti. Da sta takisto zakonolomstvo in nečistništvo veliko zlo, tudi to ni težko umljivo. Teže je umeti, zakaj bi prisega bila veliko zlo, osobito ako človek prisega prav in istinito. Kristus pravi povsem jasno: „Ne prisegajte niti pri nebu niti pri zemlji niti pri Jeruzalemu niti pri svoji glavi, ampak vaša beseda naj bo: Da, dà — ne, ne; a kar je več nego to, je od zla.“ Tolstoj misli, da je Kristus zato zabranil prisego, ker ljudje morejo prisegati, da bodo storili kako zlo; tako na pr. vojaki prisegajo, da bodo v vsem poslušni glavi države, torej da pojdejo na njegovo zapoved ubijati ljudi in delati druga nasilja. Kristova prepoved prisega more imeti tudi ta smisel: človek naj nikdar ne laže, nego vedno naj govori istino in vsakdo mu bo na besedo vse veroval, kadar reče naprosto brez kake prisega: Da, dà — ne, ne. Vsekakor je torej ta Kristova prepoved zelo modra, dasi se prvi hip more zdeti komu povsem nepotrebna in brez vrednosti. — Kar se tiče Kristove prepovedi, s katero prepoveduje ljudem sodbo, tu odbija Tolstoj po vsej pravici misel, kakor

da je Kristus z besedami: „Ne sodite, da ne bode te sojeni“ hotel reči: Ne obrekujte, da drugi vas ne bodo obrekovali, ampak je ljudem prepovedal, da bi koga sodili, t. j., da bi bili sodniki, zakaj kjer so sodišča, tam more tisti, ki je danes sodnik, jutri od drugega biti sojen. Tolstoj pravi, da Kristus, ki je učil, da mora človek vsako nepravico in žalitev oprostiti svojemu zlotvoru, in to ne samo enkrat, ampak vedno, ni mogel ljudem dopustiti, da bi bili sodniki, ker sodišča ne oproščajo nego kaznujejo. — Če Kristus od svojih učencev zahteva, da naj ljubijo neprijatelje, dokazuje Tolstoj, da Kristus ni mislil na osebne neprijatelje nego na narodne, t. j., Kristus je naložil učencem, da naj ljubijo vse narode, da ne razlikujejo med svojim in tujim narodom, torej da se ne vojskujejo nikdar z nikomer, niti tedaj, ako ljudje tujega naroda proti njim rabijo nasilje in nepravico. Po Tolstega dokazovanju je ta naredba Kristova v najtesnejši zvezi z njegovimi besedami v gorski proповedi: „Ne protivite se zlu!“, t. j., ne vračajte zla z zlim, najsi vas tudi kaj zadene; more se vam zgoditi, da vas kdo udari po licu, pa mu obrnite še drugo, t. j., bolje je i to nego povrniti zlo z zlim. Iz takega načela torej sledi popolna obsodba vsakega neprijateljstva in vojskovanja med narodi. To načelo je seveda protivno tudi sodiščem, ker oni, ki zlo sodi in kaznuje, ta se protivi zlu, a Kristus pravi: „Ne protivite se zlu!“

Ko je Tolstoj vse tu navedene Kristove nauke razumel v pravem njihovem smislu, tedaj si je veselo oddahnil od triletne muke, ker je uvidel, da je v teh naukih smisel življenja; uvidel je, da ne živi zase, kdor po teh naukih živi, nego za človečanstvo, a živeti za človečanstvo je isto, kar služiti človečanstvu, in samo služba človečanstva daje življenju poedinega človeka smisel in svrhu. Kdor pa se ne drži naukov Kristovih ali kdor dela njim protivno, ta živi zase, a individualno življenje nima smisla niti svrhe, ker se končuje s smrtjo, človečanstvu pa, če tudi ni večno, traja življenje neizmerno delj časa nego življenje poedinca. Božja volja je, da živi človečanstvo brez prestanka; kdor torej služi človečanstvu, ta vrši voljo božjo. — Te svoje zaključke je Tolstoj brzo pramenil (uporabil) ne samo na sebe, ne samo na poedine ljudi, ampak tudi na človeška združenja. A ker so ta združenja osnovana na vsem prej nego na Kristovih naukih, se je Tolstoj moral takoj najti z njimi v največjem nasprotju. Najglavnejši in največji človeški združenji sta dve, t. j., država in cerkev.

Država, kakor je danes in kakor je bila vedno, temelji v nasilju, je torej protivna Kristovemu nauku, ki pravi: „Ljubi svojega bližnjega kakor samega sebe!“ Kdor se drži tega, ta ne more nikomur storiti nikakega zla in nasilja. Vse države s svojimi sodišči in vojskami izvršujejo neprestano vsakojaka nasilja ter niti najmanj ne mislijo se protiviti zlu, ampak na vse

kriplje se ga braniti. Ako torej hoče Tolstoj biti popolnoma dosleden sam s seboj, ko zahteva od ljudi, da naj se ljubijo med seboj, da ne store nikakega zla nikomur, ampak da ga trpe, mora biti protivnik države in vseh njenih uredob in oblasti. Zato v svojih delih, kjerkoli se mu daje prilika, zahteva od ljudi, da odpravijo državo. Anarhist je torej, a nikdo naj ne misli, da je on količkaj sličen onim strašnim ljudem, ki se zovejo anarhisti in se v širitvi svojih načel služijo s puškami, noži in bombami. Tolstoj je popolnoma zvest svojim načelom, ko uči, da se nasilje ne sme storiti nikoli, torej ga ljudje tudi proti državi ne smejo rabiti, ako jo hočejo uničiti. Tega po Tolstega načelih ljudje ne morejo drugače storiti nego s pasivnim odporom, t. j., naj ne plačujejo davkov, naj ne gredo v vojsko, naj ne bodo sodniki niti drugi uradniki, katerih delo je več ali manj združeno z nasiljem, pa naj bodo uverjeni, da država mora propasti tisti dan, ko ji zmanjka denarja, vojakov in činovnikov. — Jako mnogo čitateljev Tolstega se porogljivo nasmehuje, ko se v njegovih delih nameri na te njegove misli, ter kimajo z glavami, kako more pameten človek tako blencati, sanjariti, kako da mu pride na misel: Ako ne bo države, kdo bo potem ljudi branil domačih zlikovcev in vnanjih neprijateljev? Tolstoj odgovarja tudi na to vprašanje: Domačih zlikovcev bode vedno manje, ker bodo videli, da morejo od ljudi, ki se drže načela neprotivljenja zlu, tudi brez nasilja dobiti vse, kar zahtevajo; razen tega dobri zgled ostalih mirnih in blagih ljudi ne bo mogel ostati brez povoljnega vpliva na ljudi, po naravi silovite in nebrzdane; a končno tudi sedanja država svoje državljane slabo brani zlikovcev z vso svojo policijo, žandarmerijo, vojsko in sodišči. A kar se tiče vnanjih neprijateljev, kakih Turki ali Japoncev, tudi njih se ni treba bati, ker bodo i oni uvideli, da je tisti narod, ki se drži Kristovega nauka, pripravljen, tudi brez krvi se jim pokoriti in jim služiti. A Turki in Japonci itd. bi morali biti zelo glupi, če bi nasilno nastopali proti narodu, ki se jim pokori dragovoljno; razen tega bi dobrota in blagost tega naroda pač tudi na njih delovala dobrodejno.

Tolstoj je velik protivnik tudi cerkve, t. j., krščanske cerkve, najsi se zove grška ali rimska ali lutrovska ali angličanska. Hočem tu priobčiti povsem na kratko Tolstega mišljenje o cerkvi, da se bo videlo, zakaj ga je ruska cerkev l. 1901. izobčila. Tolstoj je protivnik cerkve zato, ker cerkev priznava samo v teoriji one nauke Kristove, ki smo o njih govorili, v praksi pa dela čisto protivno. Cerkev dopušča in odobrava prisege in sodbo in vojsko; cerkev moli Boga za srečen uspeh vojne in po zmagi svečano zahvaljuje Boga. Kristus pravi, da je treba bližnjega ljubiti kakor samega sebe in da ni treba kokolja puliti iz pšenice, cerkev pa mrzi na svoje neprijatelje in puli kokolj, kadar more, z ognjem in mečem. Kristus često obsoja bogastvo,

nikdar ga ne hvali, vselej priporoča siromaštvo, a cerkev ne samo ne smatra bogastva za zlo, ampak tudi sama zgrinja zaklade, kjerkoli more, in jih dobro čuva. Razen vsega tega zameta Tolstoj cerkev tudi z razumnega stališča, t. j., razen Boga edinega ne priznava nikakih drugih dogem, ne priznava božanstva Kristovega niti nebes niti pekla, noče nič vedeti za vse tajne niti za karkoli drugega, kar je s tem v zvezi.* Kako bi torej ne bil ljut protivnik cerkve, ki so ji dogme v veri glavna stvar in mnogo važnejše nego na primer ljubezen do bližnjega in neprotivljenje zlu! Kakor prijatelji in branitelji države zovejo Tolstega anarhista, tako ga cerkvenjaki zovejo ateista; toda proti temu nazivu protestirajo ognjevitost vsa njegova dela, v katerih prav pogosto priznava vrhovno bitje, ki ga imenuje Bog in čigar volja je, da žive ljudje po Kristovih naukih.

Tolstoj hoče, da bi bili vsi ljudje med seboj bratje z enakimi pravicami in enakimi dolžnostimi; zahteva torej odpravo bogastva in vobče privatne lastnine, zahteva, da zemlja in vsi drugi zakladi pripadajo občini (komuni). Kjer je bratska enakost, tam ne more biti privatno bogastvo in lastništvo, ker se s tem poedinec dviga nad ostale in se enakost narušava. A v naših časih se mora bogastvo zametati tudi radi tega, ker je za njega pridobitev in čuvanje treba mnogo nasilstva.

Tolstoj misli, da pri današnji narodnogospodarski delitvi dela mora velik del človeštva gladovati in trpeti vsako pomanjkanje. Zato zahteva, da naj ne bode nikakih parazitov, kateri se v imenu državne sigurnosti, v imenu cerkve, kulture, književnosti in umetnosti dajo hraniti od priprostega naroda, ki ga puščajo v bedi in nevolji in v neznanju. Tolstoj bi hotel, da se zemlja pravično razdeli, t. j., tako, da jo obdeluje največji del človeštva in da le majhen del opravlja druge posle, na pr. razne obrti, da poučuje mladino, da leči bolnike itd. Ako bi tako bilo, potem bi ona velikanska množina poljedelskega naroda rada hranila ono nepoljedelsko manjšino, ker bi vsi vedeli, da je ta manjšina večini jako koristna. Tolstoj hvali vobče povsod, kjerkoli najde priliko, poljedelsko delo in življenje, ker je ne samo najpotrebnejše, ampak tudi najplemenitejše. V tej hvali poljedelstva se ujema z vsemi velikimi modrijani in pesniki vseh narodov in vseh časov. Z velikim nezadovoljstvom torej motri pretirani razvoj industrije in strašno naraščanje mest,

* Ne priznavajoč nebes, ne more kraljestva božjega, o katerem često govori Kristus, raztezati na nebesa, kakor ga razteza cerkev, marveč se drži Kristovih besed v evangeliju Luke (17, 20): „Kraljestvo božje je v vas“ (t. j., v ljudeh, v njihovih srcih) ter uči, da kraljestvo božje pomeni ljubezen in mir med ljudmi in narodi in da je osnutek tega kraljestva odvisen samo od ljudi. V tem smislu je napisal veliko knjigo, ki sem jo že omenil: „Kraljestvo božje je v vas“, v kateri govori proti državi in cerkvi, posebno proti vojni.

ker po njegovem prepričanju eno in drugo vodi človeški rod v degeneracijo, telesno in duševno.

Današnja književnost in umetnost obsoja Tolstoj z malo izjemami vso, ker čisto neznamenit del tega, kar se dela na polju književnosti in umetnosti, v istini koristi težaškemu in vobče delavskemu narodu, ampak koristi ali služi oni malobrojni kasti, ki fizično ne dela, marveč hoče samo uživati. Poleg tega izziva veliko njegovo nejevoljo ona grda in strašna hiperprodukcija v vseh granah književnosti in umetnosti, hiperprodukcija, ki v teh zadnjih decenijah kakor ljuta mora pritiska vse naše umno življenje, a zelo majhen del vsega tega je potreben in koristen človečanstvu. Tolstoj psuje književnost in umetnost tudi zato, ker ena in druga z jako malo izjemami kvari ljudi; sem osobito šteje tiste proizvode, kateri razvnamajo v ljudeh spolna poželenja in patriotska čuvstva; drugi književni in umetniški proizvodi zopet, ako prav ne kvarijo ljudi, pa jih ne oplemenjujejo, marveč jim je edina svrha zabava brezposelnih ljudi. Zato pravi Tolstoj v svoji knjigi: „Kaj je umetnost“ (Что такое искусство, 1898), da bi človeštvu bilo mnogo manj škode, ako ne bi bilo nikake umetnosti, nego da ima tako umetnost, kakor je danes. Razen navedenih razlogov obsoja Tolstoj sodobno književnost in umetnost še tudi zato, ker so književniki in umetniki ponajveč paraziti, ki hočejo prijetno živeti in za drag denar prodajajo svoje proizvode, a ta denar prihaja iz žuljev in znoja prostega naroda ne sicer neposredno, pa vsekakor posredno. — A kar se tiče današnje kulture, njena dela koristijo ponajveč privilegiranim stanovom, mnogo manj potlačeni sirotinji; poleg tega jemlje Tolstoj na um strašno dejstvo, da je današnja kultura mogoča samo tako, ker velikanski del človeštva mora tlačati in trpeti, da more manjšina človeška izvajati kulturna dela. Misleč, da bi normalno in pravično stanje človeške družbe bilo samo ono, ko bi vsi ljudje bili siti in zadovoljni, kliče v svoji knjigi: „Robstvo našega časa“ (Рабство нашего времени, 1900): Fiat iustitia et pereat cultura!

Dobro je vedel Tolstoj, da prosvetljeni ljudje ne morejo naenkrat sprejeti vsega tega, kar on v imenu pravega krščanstva zahteva od njih, ampak stopnjema drugo za drugim. V svojem članku „Prva stopnja“ (Первая ступень, 1892) dokazuje, da je prva stopnja krščanskemu življenju vzdržljivost, tista krepost, ki so jo Grki nazvali „enkrateia“; kdor ni vzdržljiv, ne more imeti drugih kreposti, potrebnih za krščansko življenje. Tolstoj piše: V starih časih, dokler ni bilo krščanskega nauka, so vsi učitelji življenja, počenshi od Sokrata, smatrali za prvo krepost življenja vzdržljivost . . . Bilo je jasno, da človek, ki ne vlada sebe, ki je razvil v sebi jako mnogo poželenj in se jim pokori, da tak človek ne more biti dober. Bilo je jasno, da človek, predno more misliti ne samo o velikodušnosti, ampak o nese-

bičnosti in pravičnosti, mora znati sebe vladati. Po naših nazorih to nikakor ni potrebno. Mi smo popolnoma prepričani, da more biti jako kreposten in dober človek, kateri je svoja poželenja razvil tako daleč, kakor so razvita v našem svetu, ki ne more živeti, ako ne zadošča sto nepotrebnim navadam, katere so v njem obvladale. V naši dobi se misli, da težnja, omejiti svoja poželenja, ne samo da ni prvo, ampak da ni niti zadnje delo za dobro življenje, ampak delo povsem odveč. Po vladajočem, najbolj razširjenem sedanjem nauku o življenju se nasprotno misli, da je množitev potreb lepo svojstvo, da je to znak razvitka, civilizacije, kulture in popolnjevanja. Takozvani izobraženi ljudje mislijo, da so navade komforta, t. j., razneženosti (scartlanosti), ne samo neškodljive, ampak dobre, da dokazujejo neko moralno višino človeka, skoro krepost . . . Tako misli svet, a Tolstoj pravi: „Čim več človek daje ljudem in čim manj zahteva od njih sebi, tem boljši je; a čim manj daje drugim in čim več zahteva sebi, tem hujši je.“

Poleg vzdržljivosti še je nekaj prepotrebno, ako kdo hoče živeti krščanski v Tolstega smislu, in to je, da nikoli ne laže niti pred samim seboj niti pred drugimi. Naj človek samega sebe ne opravičuje s kakimi izhitrenimi domisleki, kadar mu pravi glas vesti, da je krivec; to je na pr. tedaj, kadar kdo dobro čuti, da je parazit, od katerega ni nikomur nikake koristi, a si vendar hoče sam dokazati, da ima pravico, od drugih ljudi zahtevati, da ga dobro hranijo. A da je laž tudi pred drugimi veliko zlo, to vemo vsi dobro in vsi lahko razumevamo, da je na pr. tisti nujno zel in pokvarjen, kdor drugim dokazuje to, česar sam ne veruje, najsi je to v stvareh vere ali morale ali politike ali narodnega gospodarstva itd. Ena in druga laž je mati pretvarjanja in hinavstva (licemerstva), ki je danes v izobraženi družbi jako razširjeno. Vidimo zelo mnogo izobraženih ljudi, ki imajo dve morali, eno privatno, a drugo javno (skoro bi človek rekel, kakor dve obleki, eno za doma, drugo za ulico); po prvi morali živijo, a po drugi se kažejo pred svetom. V javnem življenju so dobri kristjani in žarki rodoljubi, a kako znajo vzrojiti, kadar jih kdo spomni na umazanosti privatnega jim življenja! Tedaj vpijejo, da je privatno življenje privatna stvar, ki v njo nima nikdo pravice dirati itd. Ti hinavci ne vidijo ali nečejo videti, da morala more biti samo ena, kakor more tudi istina biti samo ena. Življenje takih ljudi spada med največje ovire moralnemu napredku človeštva. Ni zaman blagi Kristus z največjim gnevom in najostrejšimi besedami psoval farizejev zaradi njihovega licemerstva. Tolstoj dokazuje v svojem „Cesarstvu“ (Kraljestvu), da je naša izobražena družba v tem pogledu še mnogo hujša od farizejev, in zato ni rešitve niti pomoči iz vsega onega zla, od katerega trpi velikanski del človeštva, dokler ne prestanemo lagati in se pretvarjati.

Mislím, da se mi je posrečilo, v tem kratkem načrtu v najglavnejših črtah prikazati Tolstega ideje, in da morem sedaj končati. Samo to še hočem reči: Protivniki Tolstega ga morejo zvati sanjača, fantasta in revolucionarca, ali ako so pravični, naj dobro prouče njegovo etiko in naj jo izporedijo z vsemi drugimi etikami in moralkami, kar jih je od starine in do danes v Evropi; ako to naredo, se bodo sigurno uverili, da izmed njih vseh stoji Tolstega etika najbliže onim vzvišenim naukom Kristovim: „Ljubi svojega bližnjega kakor samega sebe!“* in „Vse, kar hočete, da bi vam storili ljudje, storite tudi njim“ (Mat. 7, 12). Ta dva Kristova stavka sta, skoro bi rekel, matematično merilo, da se določi količina nevoljnih in potlačenihi na svetu: čim manj se drži svet teh stavkov, tem več je nevoljnih in potlačenihi, a ne bilo bi jih nič, ako bi vsi ljudje živeli po onih stavkih. Da bi to bilo pravo kraljestvo božje na zemlji, to bo po kratkem, zrelem premišljanju priznalo vsako dobro in nepokvarjeno srce človeško. So učeni ljudje, ki nič ne drže do Tolstega etike niti do Kristovih naukov ter govore, da bo bede in nevolje tedaj na svetu konec, kadar začutijo oni, ki so danes slabi in pogazeni, svojo silo ter se dvignejo na bogataše in mogočnike. Lahko je mogoče, da se zgodi tudi to, ali ako to novo stanje ne bode osnovano na ona dva stavka Kristova, bo malo koristi od te izpremembe, ker bodo oni, ki bodo tedaj imeli oblast v rokah, jo brž upotrebili za to, da podložijo pod sebe druge, da bi jim delali, a oni da bi gospodovali; in tako bi se za malo časa vse vrnilo na prejšnje. Poleg onega nauka Kristovega torej ne more biti kraljestva božjega in Tolstega zasluga je, da je to dokazal in obenem pokazal pota, ki drže k temu kraljestvu. Zato bodo tudi pozna pokolenja priznavala, da je bil Tolstoj človek velik in plemenit in da spada med največje učitelje in najboljše prijatelje človečanstva. Vzkliknimo torej tudi mi: Slava, večna slava Levu Nikolajeviču Tolstemu!

* * *

Dodatek. Predno sem začel čitati ta govor, sem rekel: Naj se mi dopusti, da za uvod rečem nekoliko besed! Kdor bo do konca poslušal ves ta moj govor, bo morda opazil malo preveč simpatičnih tonov o Tolstega idejah, a ne bo opazil kritike. Nisem se vzdržal kritike morda zato, kakor da bi mislil, da je Tolstoj vzvišen nad vsako kritiko (tega jaz niti nisem mogel misliti, ker menim, da ni in ne more biti človeškega dela, katero bi stalo iznad vsake kritike); če se nisem spustil v kritiko Tolstega idej, je temu vzrok samo to,

* Kdor misli, da je človeku nemogoče, svojega bližnjega ljubiti tako, kakor ljubi samega sebe, ta ne ve, da je za izvršenje te zapovedi dosti, imeti usmiljenje in človečnost do vsakogar (Primeri Kristovo priliko o usmiljenem Samarijanu). A usmiljenje in človečnost sta kreposti, ki ju more vsakdo v sebi razviti, komur je zares do občega človeškega dobra. Vsakdo želi, da bi ju drugi imeli do njega. V najtesnejši zvezi s tema dvema krepostima je toleranca, ki je med ljudmi še vedno premalo.

ker mislim, da za ta posel ni sedaj primeren čas, ko smo se zbrali pod velikim dojemom, ki ga čuti, more se reči, ves izobraženi svet nad izgubo velikega človeka. Po mojem mnenju je treba kritiko propovedniškega delovanja Tolstega prepustiti drugemu času in drugim ljudem.

Puščajoč v svet ta svoj članek, naj povem samo še to: Prijatelji in branitelji današnjega stanja naj se prav nič ne boje, da bodo Tolstega ideje zrušile državo, cerkev, kulturo in umetnost. To se pač ne bo zgodilo v bližji bodočnosti (kaj bode za 5000 ali za 10.000 let, o tem seveda mi ne moremo imeti niti najslabše slutnje), ker je jako dobro znano, da ljudje in narodi nikoli niso slušali modrijanov, torej tudi ne bodo slušali Tolstega. Ljudje, kakor so dandanes in kakor so bili do sedaj, niti ne morejo slediti modrijanov, kakor je Tolstoj, ker je v njih premalo, ne bom rekel, razuma, ampak premalo moči, da bi po razumu živeli („Video meliora proboque, deteriora sequor“), a na drugi strani je v njih preveč lažljivosti, sebičnosti in kukavičnosti. Velikansko množino ljudi so tako osvojile neke sugestije in hipnoze, da mislijo, da je današnje stanje z vsemi svojimi protislovji in strahotami od Boga in da drugače niti ne more biti. Dokler so ljudje taki, tako dolgo morejo Tolstega ideje imeti samo teoretično ali akademično vrednost; praktično bi dobile le tedaj, ko bi ljudje krenili v sebe, ali na to danes niti ne mislijo, — ne mislijo pa, ker za to še niso dosti zreli.

Mislim, da se mi je posrečilo, v tem kratkem načrtu v najglavnejših črtah prikazati Tolstega ideje, in da morem sedaj končati. Samo to še hočem reči: Protivniki Tolstega ga morejo zvati sanjača, fantasta in revolucionarca, ali ako so pravični, naj dobro prouče njegovo etiko in naj jo izporedijo z vsemi drugimi etikami in moralkami, kar jih je od starine in do danes v Evropi; ako to naredo, se bodo sigurno uverili, da izmed njih vseh stoji Tolstega etika najbliže onim vzvišenim naukom Kristovim: „Ljubi svojega bližnjega kakor samega sebe!“* in „Vse, kar hočete, da bi vam storili ljudje, storite tudi njim“ (Mat. 7, 12). Ta dva Kristova stavka sta, skoro bi rekel, matematično merilo, da se določi količina nevoljnih in potlačenih na svetu: čim manj se drži svet teh stavkov, tem več je nevoljnih in potlačenih, a ne bilo bi jih nič, ako bi vsi ljudje živeli po onih stavekih. Da bi to bilo pravo kraljestvo božje na zemlji, to bo po kratkem, zrelem premišljanju priznalo vsako dobro in nepokvarjeno srce človeško. So učeni ljudje, ki nič ne drže do Tolstega etike niti do Kristovih naukov ter govore, da bo bede in nevolje tedaj na svetu konec, kadar začutijo oni, ki so danes slabi in pogaženi, svojo silo ter se dvignejo na bogataše in mogočnike. Lahko je mogoče, da se zgodi tudi to, ali ako to novo stanje ne bode osnovano na ona dva stavka Kristova, bo malo koristi od te izpremembe, ker bodo oni, ki bodo tedaj imeli oblast v rokah, jo brž upotrebili za to, da podložijo pod sebe druge, da bi jim delali, a oni da bi gospodovali; in tako bi se za malo časa vse vrnilo na prejšnje. Poleg onega nauka Kristovega torej ne more biti kraljestva božjega in Tolstega zasluga je, da je to dokazal in obenem pokazal pota, ki drže k temu kraljestvu. Zato bodo tudi pozna pokolenja priznavala, da je bil Tolstoj človek velik in plemenit in da spada med največje učitelje in najboljše prijatelje človečanstva. Vzkliknimo torej tudi mi: Slava, večna slava Levu Nikolajeviču Tolstemu!

* * *

Dodatek. Predno sem začel čitati ta govor, sem rekel: Naj se mi dopusti, da za uvod rečem nekoliko besed! Kdor bo do konca poslušal ves ta moj govor, bo morda opazil malo preveč simpatičnih tonov o Tolstega idejah, a ne bo opazil kritike. Nisem se vzdržal kritike morda zato, kakor da bi mislil, da je Tolstoj vzvišen nad vsako kritiko (tega jaz niti nisem mogel misliti, ker menim, da ni in ne more biti človeškega dela, katero bi stalo iznad vsake kritike); če se nisem spustil v kritiko Tolstega idej, je temu vzrok samo to,

* Kdor misli, da je človeku nemogoče, svojega bližnjega ljubiti tako, kakor ljubi samega sebe, ta ne ve, da je za izvršenje te zapovedi dosti, imeti usmiljenje in človečnost do vsakogar (Primeri Kristovo priliko o usmiljenem Samarijanu). A usmiljenje in človečnost sta kreposti, ki ju more vsakdo v sebi razviti, komur je zares do občega človeškega dobra. Vsakdo želi, da bi ju drugi imeli do njega. V najtesnejši zvezi s tema dvema krepostima je toleranca, ki je je med ljudmi še vedno premalo.

ker mislim, da za ta posel ni sedaj primeren čas, ko smo se zbrali pod velikim dojmom, ki ga čuti, more se reči, ves izobraženi svet nad izgubo velikega človeka. Po mojem mnenju je treba kritiko propovedniškega delovanja Tolstega prepustiti drugemu času in drugim ljudem.

Puščajoč v svet ta svoj članek, naj povem samo še to: Prijatelji in branitelji današnjega stanja naj se prav nič ne boje, da bodo Tolstega ideje zrušile državo, cerkev, kulturo in umetnost. To se pač ne bo zgodilo v bližji bodočnosti (kaj bode za 5000 ali za 10.000 let, o tem seveda mi ne moremo imeti niti najslabše slutnje), ker je jako dobro znano, da ljudje in narodi nikoli niso slušali modrijanov, torej tudi ne bodo slušali Tolstega. Ljudje, kakor so dandanes in kakor so bili do sedaj, niti ne morejo slediti modrijanov, kakor je Tolstoj, ker je v njih premalo, ne bom rekel, razuma, ampak premalo moči, da bi po razumu živeli („Video meliora proboque, deteriora sequor“), a na drugi strani je v njih preveč lažljivosti, sebičnosti in kukavičnosti. Velikansko množino ljudi so tako osvojile neke sugestije in hipnoze, da mislijo, da je današnje stanje z vsemi svojimi protislovji in strahotami od Boga in da drugače niti ne more biti. Dokler so ljudje taki, tako dolgo morejo Tolstega ideje imeti samo teoretično ali akademično vrednost; praktično bi dobile le tedaj, ko bi ljudje krenili v sebe, ali na to danes niti ne mislijo, — ne mislijo pa, ker za to še niso dosti zreli.

Dr. TAD. STAN. GRABOWSKI:

Eliza Orzeszkowa (Orzeškova).

(Iz poljskega rokopisa poslovenil VOJESLAV MOLÈ.)

Poljakom je umrla žena, za katero so stoletja kulture pripravljala pot in kakršne nam zopet tako kmalu ne prinese usoda. Žena-Poljakinja, žena-državljanica, žena-človek, — duh navdihnen in svest si smeri svojega zemeljskega romanja.

Orzeszkowa je prišla iz litevsko-ruske zemlje, izpod Grodna, kjer se je rodila l. 1842., z onih plodnih mej, ki so s šumom svojih gozdov izzibale Mickiewiczovo pesem in rodile toliko izbornih delavcev na njivah poljskega slovstva. Zato so tudi te litevske pustinje in beloruski griči prvo in najširše ozadje Elizinega delovanja.

Bila je dete starega plemiškega dvorca (rodbine Pawłowskich), ki je s svojo mirno, patriarhalno atmosfero napojil poetkino dušo za celo življenje. Duh poljskih zatišij na Litvi in v Beli Rusiji je torej glavni činitelj, bujno barvajoč in oživlajoč omenjeno ozadje.

Dozorevala je v dobi, izvanredno pomembni za poljsko javnost, v dobi preobratov in nadej, družabnih in političnih izprememb (1861—1863), ki so toliko obetale, celo prepoved domovine. Nova gesla so se oglasila v nepreglednih litevskih gozdovih, ime jim je bilo: svoboda vaščanov, prosveta, državljansko pravo. Mladiška ideja delovanja med narodom in za narod, ki jo je glasila skupina „vročih glav“ akademične mladine, je navdušila pisateljico, ki ji je ostala verna do groba in prešla vse faze delovanja za narod od prve vaške šole (v Ludvinovu) pa do filozofsko-družabnih traktatov o enakosti in državljanski pravičnosti. Vaške šole in čitalnice, prosvetni in gospodarski krožki, osvobajanje neprostelega naroda, poizkusi, da bi se zblížal z dvorcem, knjigarna v Vilnem in neutrudno založniško delovanje, ki je nakopalo Orzeszkowi celo vladno preganjanje*, razširjevanje demokratskih idej v celi vrsti povesti

* Založniško družbo so zaprli, Orzeszkowo pa so internirali v Grodnu. Odmevi časov Muravjeva!

in črtic, — to so najvažnejša sredstva, s katerimi je hotela Orzeszkowa priti do cilja.

Na takšnih potih pa se je to plemiško dekle sešlo z realnim življenjem, z njegovimi skrbmi in brutalnostjo. Spoznala je srečo in nesrečo beloruskega ljudstva, uzrla je z lastnimi očmi siromaštvo malega plemstva, tega najsiromašnejšega kroga v narodu, ki je vsled izpremenjenih politično-družabnih razmer izgubilo pravico obstoja, pa je vendarle moralo živeti. Videla je pa še tudi drugo bedo, stokrat večjo in nesrečnejšo, — moralno bedo aristokratske gospode, pokvarjene z življenjem in padle na duši. Smelo je pri tem s te blesteče bede trgala kričeče zaslone hinavščine in hlimbe, na drugi strani pa se tudi ni bala, stopiti v najtemnejše in najumazanejše ulice židovskega geta. In ko se je v življenju tako sešla z resničnostjo podlosti in siromaštva, nesreče in temine, je postala takoj glasiteljica čistosti duha, sočutja, pravičnosti in svetlobe. Zahtevala je ljudskih pravic tudi za vse one, ki so doslej živeli izvzeti iz njih, in se je začela boriti v imenu preganjanih, pozabljenih in nesrečnih.

Trpke življenske izkušnje je občutila tudi sama na sebi. Po tedanjem načinu poljske vzgoje se je omožila v 16. letu svojega življenja, kakor je želela in hotela mati. Kmalu pa je bolešno občutila posledice koraka, ki ga ni bila storila po notranji potrebi, ampak samo, da zadovolji rodbino. Težki duševni boji so ji otvorili pogled na mnogo življenskih ugank, ki jih doslej ni bila pojmovala in sploh ni videla. In ti boji, to prvo lastno duševno in srčno trpljenje je postalo za Orzeszkowo nova šola misli, v kateri se je razvil njen prirojeni tvoriteljni zanos, njen speči poetiški plamen, njeno plodno zrno državljanskega čina.

To so vsi glavni činitelji ustvarjanja Orzeszkowe. Skoraj vsi so se oglasili v prvem hipu njenega nastopa in vsi so še zveneli v njeni zadnji besedi. Samo razrastli so se in okrepli v pretoku polstoletnega delovanja, pripravljajoč ji jasne ceste idej, po katerih je hitela k cilju njena misel. Bledi, nesmeli toni v prvi črtici Orzeszkowe so postali moški, zavedeli so se samih sebe in se izpremenili v neomajne nazore, v resnice življenske vere, državljanskega in umetniškega creda.

* * *

Orzeszkowe umetnost je nosila torej pečat odločne tendence, — plemenite sicer, rojene iz bolesti izkušenj in vere v napredek, toda vendar tendence, ki je marsikakšenkrat podredila čisto lepoto radi lepote same ideji družabne dobrote in hotenju ne samo uživanja, ampak tudi izkoriščanja vsega lepega.

Ta znak delovanja Orzeszkowe pa razumemo tem laže, če se spomnimo, kakšni splošni revoluciji je podlegla poljska misel po letu 1863. Saj se je ponesrečila zadnja vstaja, ki jo je bila izzvala že ne več polovica, ampak le desetina narodnih sil, ki pa je bila poplačana s krvjo najboljših. Zatrta je bila vstaja, z njo pa tudi vse sanje o boljšem življenju, — o svobodi. Reakcija ruske vlade je še bolj iztrežnila javnost, ki je začela na vso moč iskati kje drugje studenec preporoda in junaštvo za boljšo bodočnost. Padlo je silno, jedrnato, trezno geslo pozitivizma. Oboroženi boj izpremeniti v boj misli, spojiti delo roke z delom razuma, solzne oči obrniti od minulosti v bodočnost in potemtniti blesk, ki prihaja od tam, s pozitivnim pridelkom lastnega dela, četudi rojenim v sužnosti.

In kmalu so začeli, kakor iz kovačnice mogočno odmevati glasovi takšnega dela po celi Poljski. Kovali so novo poljsko misel, prva kladiva pa so držali v rokah takšni delavci, kakor Krupiński, Świętochowski, Dygasiński, Prus in drugi.

Pod znakom takšnih gesel in v takšni okolici je moralo dobiti tudi Orzeszkowe delovanje značaj, kakor ga ima, to se pravi, da je dajala plemeniti državljanski tendenci prvenstvo pred individualnim čaščenjem umetnosti radi umetnosti, da je pojmovala umetnost in lepoto vedno le v službi splošnega dobrega.

Potrebna pa je tu mala opomba. Niti tendenca povesti Orzeszkowe niti pozitivizem njenega življenskega creda nista to v pravem pomenu besede. Orzeszkowe „tendenca“ nima nič skupnega z ono romanopisno kugo, ki jo tvorijo vedno takozvani tendenčni pisatelji, — ampak je samo mogočna dvigalnica njenega ustvarjanja, ki dviga s širokega polja njene misli in njenega čustva najgloblja zrna in jih meče v svet kot najčistejše ideje, kot blesk ne samo razumljene misli, ampak tudi svetega navdihnjenja. Istotako pa je tudi Orzeszkowe „pozitivizem“ tuj splošnemu pojmovanju zlasti literarnega pozitivizma, kakoršnega zastopa Świętochowski. To je — lahko rečemo — ženski pozitivizem, pozitivizem razumne, zavedne, trezne žene, za katero pa vendar nista prenehala biti čustvo in srce eden najvažnejših činiteljev človeškega življenja. Sicer pa pravi to najrazločneje pisateljica sama v enem svojih prvih del, torej iz dobe, ko je bil vpliv pozitivizma najsilnejši, v povesti: „Iz življenja realista“ (1868 l.), kjer odločno nastopa v obrambo srčnih pravic in proti pretežni vladi razuma. In kakor pričajo njene literarno-kritične razprave (o T. T. Ježu, J. J. Kraszewskem, E. Renanu i. dr.), ni ona tudi nikdar obsodila romantične dobe, kar so tako odločno, a krivično storili pozitivisti.

* * *

Kakšnih problemov se torej dotika Orzeszkowa v svojih povestih, ki jih je nad 60, in povesticah, velikih romanih in drobnih psiholoških skicah? Razdeliti bi se dale nekako na sedem skupin. Skoraj vse imajo svoj izvor v prvih plodih pisateljice, širijo pa obzorje, poglobljajo vsebino, dozorevajo v obliki z napredovanjem avtorkinega delovanja.

Prva osrednja točka je žena in žensko vprašanje, — druga: vaški narod in ideja izobrazbe, povzdige in ravnopravnosti kmeškega ljudstva, — tretja: malo plemstvo in uganka njegovega obstoja v izpremenjenih razmerah, skrb, kako bi se dale prilagoditi njegove pravice in tradicije novemu življenju, — četrta: Židi in židovsko vprašanje, kot problem vzajemnega skupnega življenja tujih narodnosti in plemen. Peto skupino tvorijo zgodovinske povesti na poljskih in klasičnih tleh, v katerih se rešujejo splošnočloveški problemi: domovinska ljubezen in žrtve za njo, boj jasnih in temnih elementov v človeški duši, borba sil duha in materije. V šesti skupini postaja ta borba čedalje silnejša. Dva tečaja: tečaj spodlejnega materijalizma in tečaj najčistejše, ekstatske ideje, kakor noč in dan, polnita liste povesti te skupine. V zadnji pa imamo improvizacije čistega duha, ko se ozira poetka nekako že „z onega brega“ in se dviga s poprej nepoznanim poletom „ad astra“ in čita iz knjig pravekov skrivnostne znake Večnosti.

Preveč je ostalo po Orzeszkowi del, da bi na tem mestu vsaj o vsaki skupini lahko govoril zadostno.* Preglejmo jih torej samo v kratkem, s sintetskim pogledom na vsako teh skupin.

* * *

Žensko vprašanje je napolnilo največjo stran v Orzeszkowe delovanju. Rodilo se je skoraj nehote iz poetkinih premišljanj o lastni usodi in o usodi sebi podobnih. Razmerje med možem in ženo, vzajemno pojmovanje ljubezni, temelji srečnega življenja in vzroki nesreče — to so glavni motivi te vrste povesti, izmed katerih omenjam razen drobnejših večje, kakor: „Začetek povesti“, „Križpotja“, „Zadnja ljubezen“, „V kletki“, „Vesela teorija in žalostna prakcija“, „Na provinciji“, „Gospod Graba“, „Iz življenja realista“, „Krepostneži“, „Vaclavin dnevnik“, „Na dnu vesti“ in „Marta“.

Vse te predstavljajo evolucijo poetkinih nazorov o ženskem vprašanju, razširjajoč pa v vsakem novem delu njihovo obzorje

* Kratko vsebino vseh povesti Orzeszkowe v kronološkem redu najde čitatelj v popularni knjižici Jana Nitowskega: „Eliza Orzeszkowa“. (Wyd. M. Arcta: „Książki dla wszystkich“ N. 117.)

in poglobljajoč vsebino. V začetku zanima Orzeszkowo samo razmerje med „veselo teorijo“ in „žalostno praktiko“, zlasti zastarelo, a takrat vendar splošno veljavno teorijo o manjvrednosti ženskega spola in njene vloge, samo izpopolnjujoče življenje, nalogo in . . . „karijero“ moža. „Žalostna praktika“, ki jo poetka jasno prikazuje, dokazuje popoln bankrot zabitih predsodkov, ne daje pa nobenega zadoščenja nesrečnim spoznavalcem teorije, ki so postali njene žrtve.

Od te prve, najplitvejše stopinje, na kateri išče Orzeszkowa v zakonu samo ljubezni in srca, stopa vedno više in zahteva pripoznanja vseh drugih ženskih življenjskih pravic, pravic žene-človeka. Na tej stopinji že pretrga z nekdanjo, idilsko zahtevo, da naj bo žena samo „žarek sladkosti, veselja in harmonije“, ter ji ukazuje stati ramo pri rami z možem, v sreči in nesreči, v delu in razkošju, v fizičnih dopadenjih in v duševnih zanosih, — napoveduje vojsko tradicionalno posvečenemu principu „večnega angelstva in večnega suženjstva“ žene, kakor se o tem sama izraža v eni svojih socialnih razprav.*

Odslej koraka smelo dalje in se niti ne boji odvzeti ženi moške pomoči in varuštva („Vaclavin dnevnik“), bojuje se s spodlenim svetom in „možmi-črvi“ („Gospod Graba“), ki jih zaničuje, in se celo drzne protestirati proti svetosti zakonskih zvez („Na provinciji“, „Marta“), kar je bilo v onih časih naravnost moralen pregrešek in ji je naprtilo marsikakšno preganjanje in nepriliko.**

* * *

V povestih, zajetih iz narodovega življenja, Orzeszkowa sicer res ni ustvarila nič epohalnega, podala je pa vendar v celi vrsti manjših in večjih skic zelo plastično in verno sliko življenja beloruskega naroda na Litvi. Že v prvi povestici, naslovljeni „Slika iz let lakote“, se dotika najbolestnejše strani pozabljenih v narodu, njihove bede in tragedije v borbi za vsakdanji kruh. V poznejših povestih tvori ta narod povsod vsaj ozadje, to ozadje pa je tako bližnje, živo in risano s takšno ljubeznijo, da se čitateljeva misel rada odtrga od niti povesti in opazuje te sive množice ter z avtoriko skrbno sledi njihovo usodo. Večinoma gre

* „Par besed o ženah“. (Lwów 1873, 1874, Warszawa 1875.), poleg tega pa primerjaj o tem predmetu študijo „O ženi“. (Tanie Zbiorowe wydanie pism E. O. T. XLI. Warszawa 1888. Str. 276.)

** Zadnje povesti (kakor „Vaclavin dnevnik“ in „Marta“) so si pridobile ogromen pomen in vpliv na javnost ne samo na Poljskem, ampak tudi v inozemstvu. A. Drogoszewski primerja pomen „Marte“ z vplivom „Kočice Tomaža“ gospe Beecker-Stowe in „Emila“ Rousseaujevega in pripoveduje, da so jo še mnogo let potem, ko je izšla ta knjiga, širila ženska društva v Nemčiji med nemškimi ženami. („E. O.“ Encyklop. illustr. S II. T. 6. str. 668.)

vedno za razmerje med tem narodom in dvorcem in za njuno skupno življenje.

To vaško življenje se pojavlja najčisteje v poznejših povestih, ki so večinoma majhne, toda v svojem žanru popolne. To so: „Siva usoda“, „Odmev“, „Za rožno dolino“, „Tadej“, „Gedoli“, zlasti pa „Zimski večer“, „V sodni preiskavi“ in „Romanka“; v večji meri tudi „Nižine“, „Rodbina Brohvičev“, „Dziurdziovi“, „Pompolinski“, „Nad Njemnom“, „Ham“, „Bene nati“ i. dr., kjer prehaja predmet že na drugo polje, namreč na življenje nizkega poljskega plemstva na Litvi.

Glavna vrlina teh povesti je vestno preštudirano ozadje, ki ga je spoznala pisateljica sama na lastne oči in s tem, da je sama dolga leta živela v tesnih stikih z obema krogoma naroda. Motivi so tu najraznovrstnejši: prosvetno vprašanje in usodne posledice temnote, strast v ljubezni do rodne grude in narodov instinkt sovraštva napram višjim sferam, idilski čar selske prirode in konservatizem vaških predsodkov, državljanska zavest, prebujanje idealistov med „mlajšimi brati“ in na drugi strani v dolgih stoletjih posvečeni kastni prepad med kmeti in gospodi, vztrajnost vseh človeških čustev v kmetovi duši in tragizem življenja v gozdovih, ki ga živijo legije brezdomnih, razdedičenih, prokletih in zapuščenih.

Kar se tiče plemiškega življenja, slike iz teh sfer nič ne zaostajajo za popolnostjo in plastiko vaških povesti s to razliko, da pada tu svetloba večinoma samo z ene strani. Pisateljica izkuša namreč pojasniti tragični socialni položaj tega drugega poljskega naroda „z grbi“ v izpremenjenih političnih razmerah. Kakor je v vaški povesti najpopolnejše delo Orzeszkowe prežalostna historija Franke-izganke, mestne služkinje („Ham“), tako je na polju plemiške povesti pravi umotvor epična slika v treh zvezkih „Nad Njemnom“, tesno zrastle z zgodovinsko dobo, živečo v tradicijah 63. leta.

* * *

Tudi Židom je popisalo Orzeszkowe pero marsikatero lepo stran. Sešla se je z njimi neposredno, ko se je stalno naselila v Grodnu in je zahajala v njihove bedne, umazane kočice. V te židovske povesti je vložila mnogo idealizma, mnogo dobre volje in iskrenega čuvstvovanja, celo mnogo poetičnega navdihnjenja, — po mnenju nekaterih celo preveč, več, kakor je dajala ideja sama garancije realiziranja.*

* Temu predmetu je posvetila Orzeszkowa tudi posebno socialno študijo „O Židih in židovskem vprašanju“ (1882.)

K tem povestim je prištevati v resnici skoraj najboljša dela Orzeszkowe, in sicer deloma kratke novele, kakor: „Silni Samson“, „Daj cvetko“, ali skice „Iz raznih sfer“, deloma pa večje kompozicije, kakor „Meir Ezofovič“ in „Eli Makoven“. Zadnja povest je najrealistečnejša, četudi stoje vse na realnih tleh. Iz „Meira Ezofoviča“ pa veje takšna visoka, navdihnjena poezija, da izginjajo pod njenim vplivom vsi predsodki in individualni, četudi še tako nasprotni napor, in klone človeku glava pred svetim navdihnjenjem in velikim, resnično krščanskim, v svoji pravičnosti neizčrpnim čuvstvovanjem poetkinim. To je velika pesem bolesti in svetega sočutja z nesrečo, izražena tako mogočno, tako človeško, da se ne bi drznil nihče, ki ima človeška čuvstva, prekiniti in razglasiti te zanosne pesmi. Ni torej nič čudnega, da je dosegla splošno priznanje povsod tudi onstran poljskih mej in največje število prevodov na evropejske jezike, pa tudi največje število poljskih izdaj s karakterističnimi ilustracijami Andriollija.

Te židovske povesti pomenjajo za pisateljico ogromen napredek v umetniškem oziru in stavijo na mesto splošne tendence plemenito idejo. Pomembne so, ker so razširile obzorje misli in čuvstvovanja avtorke na nove predmete, globlje in bolj splošnočloveške življenske in duševne pojave.

* * *

Deloma bi to zanimala povesti, ki jim je zajeta snov iz socialnega življenja in ki so nastale približno istočasno (1878—1882), dotikajoče se za Poljsko pod rusko vlado brezprimerno važnega socialnega in socialističnega vprašanja. Sem spadajo: „Grobokop Šilvek“, „Prvotni“, „Prikazni“, „Zigmund Lavič“ i. dr. Že naslovi sami kažejo, da gre tu za „prikazni“ novih idej, večinoma „razdirajočih“, za novo socialno vero, ki ne more mirnim potem dospeti do cilja in oznanja bojno geslo.

Teško je danes obsojati pisateljico radi teh svarečih glasov, ki jih je klicala svoji javnosti, slikajoč črne postave najrazličnejših revolucionistov, nihilistov i. t. d. Glavni vzrok, da se ji ideja teh del večinoma ni posrečila, je pač ta, da ni poznala predmeta in središča, ki ga je izbrala za svoje nove povesti, in tu je jedro taktičnega pogrška v Orzeszkowe delovanju. Nadaljnji vzroki pa tiče v celi preteklosti in v vzgoji pisateljice same, ki s svojega stališča ni mogla videti bodočnosti in dovolj oceniti dela teh „podzemskih delavcev“. Marsikakšenkrat je torej storila krivico plemenitemu, iz velike ljubezni in požrtvovalnosti izvirajočemu delu borilcev za svobodo in prosveto.* Ni se borila

* Preveč je na drugi strani idealizirala srednje stanove, v preveč rožnatih barvah si je predstavljala patriarhalno skupno življenje kmetov in zlahte

proti svobodi in prosveti, temveč proti sredstvom, s katerimi sta silili v življenje in katerih nikakor ni mogla razumeti žena iz 1863. leta. Saj je tlela v njeni bojzani tudi iskra resnice, kajti vedno je v hipih preporoda človeških misli in socialno-političnih preobratov mnogo takšnih, ki čakajo na kalno vodo, da bi v njej ribarili. Samo v tem je povedala resnico, da je bilo mnogo takšnih tudi v letih zadnje poljsko-ruske revolucije; obsojajoč te, pa je posplošila to obsodbo na vse in v tem — je zgrešila.

Da pa je Orzeszkowa tekem let spoznala, da začenjajo dobivati „prikazni“ realne postave in da si morajo nekoč še priboriti državljanske pravice, temu je dokaz v tem, da je po prvih povestih tega tipa umolknila in se ni več upala se dotakniti njihovih problemov.

Te povesti pa imajo kljub svoji enostranski in pogrešeni tendenci za nas vendar originalno vrednost, ker so to prve povesti, rešujoče socialna vprašanja. Orzeszkowa ima v tem posebno veliko zaslugo, ker se je kot prva žena med nami upala javno povzeti v tej zadevi besedo in izreči svojo sodbo. Kakor v vseh prejšnjih njenih delih, se pojavlja tudi v tem oni državljansko-narodni smisel, ono instinktno spoznavanje narodne duše, oni neprecenljivi pisateljski dar, o katerem po pravici trdi eden njenih kritikov, da je vsled njega Orzeszkowa med vsemi sebi sodobnimi evropejskimi pisatelji „najbolje pojmovala socialne potrebe.“*

* * *

Orzeszkowe historijska povest nas ne bo dolgo mudila, ker tvori v njenem delovanju samo podrejeno in neveliko skupino. Nastale so te povesti slučajno, samo pod hipnim vtisom in so zanimive ne toliko radi svoje zgodovinske strani, kolikor radi daljšega razvoja v poglobitvi splošnočloveške misli, ki jo čedalje bolj širi Orzeszkowa. Ta misel išče čedalje širših obzorij, čedalje klasičnejših vzorov. Na rodnih poljskih tleh se je že prej poizkušala (deloma v povesti „Nad Njemnom“), vrnila

na vasi. Ni torej nič čudnega, da imenuje eden najimenitnejših zastopnikov novega poljskega slovstva, letos umrli Stan. Brzozowski, v svojem zadnjem delu Orzeszkowo (hkratu s Świętochowskim in Prusom) „utopistko poljskega meščanstva, poljskih srednjih in majhnih vlastelinov.“ (Legenda Mładej Poljske. Lwow 1910. Str. 555.) cit. str. 147.

W. Feldman pa vidi v tem, da ne stavlja Orzeszkowa nasproti materijalizmu proletarijata, temveč skromne, delavne posestnike — spretno pisateljico potezo. „Na ta način ne rešuje socialnega vprašanja, ampak se mu izogne.“ Radi tega očita Orzeszkowe apostolstvu, da je preveč intelektualno, njeni ljubezni pa, da je preveč ženska. (Piśmiennictwo polskie 1830—1904, Wyd. 3. T. I. Str. 209. 1905.)

* Dr. Tadeusz Grabowski (senior): Eliza Orzeszkowa. Szkic jubileuszowy. (Kraków, nakł. Komit. jub. 1907. Str. 41.). Str. 5.

pa se je tja še enkrat, ob zatonu svojega življenja, ko je zrl njen pogled k zadnji granici „onkraj dobrega in zla“ tega sveta. Mislim tu na zadnji ciklus njenih skic, naslovljenih „Gloria victis“, zajetih iz dogodkov 1863. leta, in na njene spomine iz mladostnih let: „Leto 1863.“ Kakor da je že čutila bližajoče se slovo od življenja, se je še enkrat ozrla na preteklost in v mrzlični naglici narisala te čase svojih „selskih-angelskih“ let „zanosne in oblačne“ mladosti, ko je bila šele doraščajoča deklica in je polagala bandaže na glave — zadnjih junaških borilcev za svobodo. Vse je tu že jasno in izenačeno; nekakšen skrivnosten pokoj, odpušcanje in uteha veje od vsepovsod, kakor po veliki nesreči, v kateri smo uzrli božjo sodbo, usodo in posledice, ki so morale priti, . . . za našimi lastnimi zmotami. Tukaj oveva vse samo tiha otožnost, kakor žalost za nečim dragim in velikim, v kar pa verujemo, da ni moglo umreti za vedno.

Nesmrtna moč vere in nadeje v lepšo bodočnost, v silo duha, ki pride, je geneza tudi drugega tipa historijskih povesti Orzeszkowe, povesti na antičnih, klasičnih tleh. Te so kakor platonske ideje, najpopolnejši, izsanjani vzori realnega življenja, ki obdaja poetko in ki bi ga hotela dvigniti k solnčnim višinam, oplemenititi in očistiti. Štiri knjige so zajele snovi iz tega sveta čistih idealov: „Stare skice“, vrsta kratkih črtic na klasičnih tleh, z globokim alegorskim pomenom, kjer pod umetno obleko klasičnosti bijejo žile sodobnega življenja, — „Častilec sile“, polna izvanredne tragične moči in interesantna povest na tleh življenja starožitnih Perzov, — ter dve najboljši: „Mirtala“ in „Vestalka“.

Zadnji dve sta zajeti iz sorodnih tal, zrasli pa sta iz iste ideje ter se vzajemno izpopolnjujeta in nadaljujeta. „Mirtala“* je s čudovito silo ustvarjena slika rimskega preganjanja Židov za cesarstva, polna realizma in sočutja. „Vestalka“ pa je že cvet novega življenja, vsajenega pod Kristovim križem v poganskem Rimu. Ta bela golobica, zastopnica krščanske svetosti, četudi v obleki poganske vestalke, rešuje celo uganko preobrata v ustvarjanju Orzeszkowe, preobrata k metafizičnim in verskim problemom, h krščanskemu čaščenju Boga in mističnim sanjam o „kraljestvu božjem na zemlji“.

In res se je izvršila v Orzeszkowi velika izpremema. Četudi ni bila nikoli neverna, četudi se je oglašal božanstveni in verski problem marsikaterikrat tudi na straneh njenih prejšnjih povesti, vendar ni igral glavne vloge in se je moral mnogokrat boriti z grenkim dvomom, z argumenti pozitivistične filozofije, ki je tako dolgo vplivala na poetko, z nesoglasjem, ki so ga

* „Mirtala“ leži v slovenskem prevodu že več let v mojem predalu in čaka na — založnika. (Op. prevajavca).

provzročala v njenem mišljenju znanstvena raziskavanja, če jih je primerjala s čisto vero.

Po bojih s predsodki in z nazadnjaštvom zaslepljenecv — po moralnem proučavanju in sistematičnem izobraževanju temnih slojev, — po setvi cvetov ljubezni, po neizmernem svetu bolesti in trpljenja, — po otožnosti, tišini in utehi je prišla v Orzeszkowe duši slednjič vrsta na vzlet nad sfere materialnega življenja, v najvišje probleme duha in vere; in vse to je izraženo v „Vestalki“. Da bi se pa v tem svetu lahko svobodno gibala, da je ne bi ovirali nobeni verski kánoni in predpisi nobene cerkve, si je izbrala za ozadje najneutralnejša tla, — rimsko cesarstvo, v katerem so se sešle vse vere in vsi bogovi preteklosti in sedanjosti. Kakšen cilj pa je imela, ko se je zaglobila v ta svet mistične kontemplacije in pretrgala zvezo z materialnim svetom in zemskim življenjem? — Gotovo samo potrebo vere, gotovo samo željo, da dokaže sebi in drugim potrebo kakršnega-koli verskega ideala, brez ozira na to, ali nosi ta vera križ na svoji etiketi ali se klanja velikemu Buddhi.

Zato je gotovo tudi popolnoma upravičena sodba prof. M. Zdziechowskega* o tem delu, ki pomenja takšen preobrat v Orzeszkowe delovanju:

„Vestalka je popolnoma enoten in silen artistsičen izraz one filozofije, ki je dvigala Orzeszkowo na čedalje višje višine razmišljanja o Stvarniku in stvarstvu, o razmerju med človekom in svetovnim redom in jo je privedla do razumevanja in čaščenja religije kot najvišje vezi, spajajoče v nerazdružni spojitvi ideale estetične lepote in moralnega dobrega.“

* * *

Božanstva Temine in Svetlobe pa se ne bore samo v svetovih izsanjanega idealizma. Orzeszkowa jih je sledila tudi v realno življenje in tu je sredi kaosa človeških zanosov in strasti zbirala krvave sadove tega bojevanja. Na vse, kar je zdaj videla okrog sebe, je zrla skozi prizmo tega boja med lučjo in temo, a na vse sub specie aeternitatis, z onim globokim pogledom, segajočim v najgloblje skrivnosti človeških duš, ki tvori iz njenih povesti ne več „etičnih povesti“, ampak naravnost psihološke študije, v obliki povesti napisane traktate o najvažnejših ugankah življenja in filozofije.

Cela vrsta daljših povesti, nastalih v 90-ih letih, sledi nekatere zbirke kratkih skic in slik. Kakor je zelo dobro omenil A. Drogozewski (Op. cit. str. 670.), se skoraj vedno ponavlja,

* „Eliza Orzeszkowa w swych ostatnich utworach“, v zbirki „Szkice literackie“ I. Warszawa 1900. str. 226.

da so „krajše slike pri Orzeszkowi načrti za večja dela“. V tem slučaju so bile skice cikli v idejnem oziru zelo globokih in oblikovno popolnih novel, študij in vtisov, kakor: „Melanholiki“ (2 zv.), „Iskre“ in „Trenotki“, — popolne kompozicije pa so večje osnove kakor: „Prekinjena pesem“, „Dva tečaja“, „Avstralec“, „Argonavti“ in „Pesem naj zaplače...“

Razen v morda najlepši erotični prozaični idili vsega poljskega slovstva, kakršna je „Prekinjena pesem“, na tleh zanosne poezije in poudarjanega silnega tragizma, — se suče vodilna misel vseh ostalih del okoli istega problema, okoli one „edine stotinke“ v dušah, spodlenih v materijalizmu, gnijočih v sibirizmu, otopelih v lenobi, okoli onega edinega žarka, ki ga je v njih zapustilo božanstvo Jasnobe in s čigar pomočjo se hočejo ta bitja rešiti na čisti zrak, kvišku, vsaj med cvetje in ptičji spev, če že ne na krila oblakov in med kore nebeških zvezd. To vse so bolestne historije žrtev zverinskih strasti in kri pijočega mamona, sužnjev instinkta ohranitve, plojenja in širjenja svojega bitja na račun drugih, samo da bi se vse vršilo komodno, okusno, brezskrbno, v omedlevanju razkošnega nasičenja. To so pristni „argonavi“ in „avstralci“ in „kalifornci“ in „častilci zlata“, vsi istega rodu, potomci Judeža Iškarjota, pojoči pesem svojega življenja pri zvoku njegovih srebrnikov.

Orzeszkowa pa je ravno med temi zmetimi dušami, orpanimi vsake duševnosti, našla solnčni pramen, ki se krije v vsaki kot nezatrte pečat pokolenja in kot daljen, globok, na dnu pritajen o čitek vesti. Orzeszkowa ima zaslugo, da ga je našla in pokazala v celem blesku, razvila v celo mavrico, slepečo ravno one, ki jo je našla v njihovih dušah; a ravno s tem bleskom lastnega koščka njihove duše je osvetlila celo njihovo zanikarnost, ničemnost in podlost.

To pa, da je poetka poprej že sama šla skozi šolo boja za duševni element človeškega življenja, da je sama klicala božanstva, občevala, govorila in se borila z njimi v „Vestalki“, „Mirtali“ i. dr., to jo je pripravilo in napravilo še bolj poklicano v to, da nariše te večne borbe luči z nočjo. Istočasno pa je poglobilo psihološko stran povesti, ki je poetki dovoljevala, postaviti svoje ideale (na vsak način višje) nasproti enostransko pojmovanim in ne odgovarjajočim duhu časa, Sienkiewiczem junakom. (Prim. „Brez dogme“ in „Polaneške“).

* * *

Odtod je samo še korak do najvišjih ugank človeškega duha — „ad astra“. Zato tudi uvaja Orzeszkowa v svoje zadnje povesti, kakor v „Anastazijo“, „Predice“, predvsem pa v „Dvoglas“, napisan skupno z odličnim poljskim filozofom —

prirodoslovcem (pseud. Romskim) pod naslovom „Ad astra“ same „ascete“ in „ascetke“ življenskih religij, čisto krščanske ljubezni, odpovedujoče se vsemu za javnost in človeštvo, za svete ideje, ki kakor žrtveni plamen uničujejo darove in sežigajo v sebi sile junakov, goreče v zanosu in ljubezni.

Vsebina zadnje povesti Orzeszkowe se ne da povedati v dveh besedah, sama bi lahko služila za predmet obširni razpravi. Dotikajoč se najvišjih problemov človeškega bitja, je istočasno nekakšna izpoved vsega pisateljčinega življenja, obračun z vsem njenim dosedanjim delom, pregled vseh njenih moralnih sil in revizija, koliko je po tem dolgem romanju in življenskih bojih še ostalo v njej vere v sebe in svoje ideale, koliko opor njihove resničnosti in koliko jih je odpadlo od duše, zapuščajoč v njej bolešno grenkobo in apatično nevoljo vsled praznega napora in neuspešnega dela.

Razlikovati pa moramo v tej povesti dva principiелno različna predmeta, pisma junakinje (Henrike) od pisem junakovih (Rodowskega); ker je namreč povest umetno spojilo dvoje peres in dvoje mogoče sorodnih, toda na vsak način vendarle različnih duševnih konstrukcij, je bila posledica nekakšna prisiljenost in neiskrenost. Takšen je čitateljev dojem, ko čita nekoliko deklamatorske junakove filozofske tirade, — tirade, ki so izšle izpod peresa, delujočega na popolnoma drugačnem polju, ne navajenega na oni iskreni ton izpovedi Orzeszkowe in trudečega se siloma, da se vzdrži v tonu umetnega dueta.

Neglede na to neiskrenost v polovici dela ter na precej banalno razrešitev tragičnega zavozljaja pa moramo pripoznati izvanredno višino vsega onega, kar je neposredna duševna last Orzeszkowe, kjer je ona samo ona in nič drugega, kjer stoji pred najbolj krvavimi ugankami življenja tiha kakor kip in mirna z ono svojo nedostopno vero, vedno neomajno, vedno polno utehe.

Tam je povsod silna; zanima in zanaša, gane in žlahti, ker ji prihaja vsaka beseda, ki jo govori, iz dna srca, iz globine prepričanja. In četudi si je na krila svoje misli naložila vezi razločno začrtane vere, sega vendar tudi kljub njim na najbolj vratolomne višine človeškega duha in se pogumno, ne zapirajoč oči, zazira v najgloblji prepad človeškega življenja. In tudi v tem tiči Orzeszkowe velikost in njena zmagoslavna pot skozi tisoče človeških mišljenj, ki jih je obvladala in jih bo vladala še dolga leta.

V tem je njena velikost, kakor pravi dobro J. Sten, ta je „znala te okove (verske) vselej napraviti človeške, plemenite in lepe: trgala jih ni nikdar“. In nič manj ni res, da „dokler bodo vere potrebne, bo Orzeszkowe vera ena najčistejših“.*

* Jan Sten v knjigi „O Wyspiańskim i inne szkice krytyczne“. Lwow. Str. 188.

Kakšen je torej v kratkem Orzeszkowe pomen?

Predvsem je ta žena državljanka, ki je od svojih najmlajših let pozorno sledila utripanje žil svojega naroda. Državljanka, svesta si svojih dolžnosti, socialna, goreče z njimi prepojena in verujoča v svoje ideje čistega, krščanskega demokratizma, oprtega na široki princip:

„Homo homini res sacra!“

Ta princip pogloblja in žlahti Orzeszkowe delovanje in mu daje ne samo poljski, ampak splošnočloveški značaj, razširjajoč pomen častite pisateljice kot državljanke celega človeštva, — žene-človeka, ki se vztrajno bori za pripoznanje človeških pravic ženi in kmetu, Židu in brezdomniku, zaničevanemu in obsojencu. Ali ni v tej zadnji ideji v njenem delu tudi dih Tolstega, s katerim ima Orzeszkowa mnogo skupnega v svoji vlogi apostolovanja?

Pomen ima dalje kot najčistejša, skoraj sveta, a samozavestna in moralno delujoča idealistka v presojanju in razmotrivanju vsakovrstnih pojavov človeškega življenja. Pa to ni oni naivni idealizem lahkomišelnosti, ona poštena dobrodušnost plitvega razumevanja, ampak ona najčistejša „vera, ki ozdravlja“, rojena iz najjasnejših pramenov človeškega duha. Ta idealizem je globok, oduševljen, tvoren in ploden, preraja, gradi, stoji nad prepadom in podaja roko tonočim. Tudi v tem oziru pripisuje pisateljica najširšo nalogo ženi, ki jo je ustvarila priroda, da bi sejala luč med življenjske mrakove.

„Idealistke nas je napravila priroda in zgodovina,“ pravi nekje . . . * „Prinašajmo torej k splošnemu delu poizkuse, da očistimo človeške duše vsega, kar je motno in kalno, da oprostimo človeško usodo vsega, kar je krivično in iz krivice izvirajoče zlo.

„Prinašajmo svetu činitelje proti brutalnosti bojev in zavistnih tekmovanj, proti nasilju srda in sovraštva, proti materializiranju pojmov in želja.

„Ne dovoljujmo niti znanosti niti delu za zaslužek niti javnemu delovanju, da bi povečalo v nas zver v škodo človeku.“

Slednjič pa predstavlja Orzeszkowa v poljskem slovstvu tip pisateljice — apostolke v vseh smereh njenega delovanja. Apostolka je bila, ko je šivala uniforme in obvezavala rane poljskim vojakom v l. 1863., — ko je ustanavljala čitalnice, šole in knjigarne, — apostolka je v vseh svojih povestih, med katerimi ni nobena brez ideje, brez cilja in socialne naloge.

In v tem oziru predstavlja danes Orzeszkowa že tip iz preteklosti. S tendenco, gospodujočo nad artizmom, s socialno idejo, ki je nikdar ne gubi izpred oči in ki je do gotove meje didaktična, s svojo izraženo vero, duhom religioznosti in

* Pismo pisateljčino v knjigi M. Cz. Przewóske: Eliza Orzeszkowa w literaturze i ruchu kobiecym. Lwow. Str. 36.

neomadeževanega etičnega čuvstvovanja, — postaja Orzeszkowa daleč za današnjimi „revolucionisti“ v literaturi, kakor so: Kasprowicz, Wyspiański, Żeromski, Staff, za katere vsa ta vprašanja ne eksistirajo, ali pa vsaj ne veljajo kot splošen „kanon“, temveč samo kot popolnoma subjektivno, javno ali pa prikrito prepričanje, vera ali pa celo samo hipno dozvedanje. Pri Orzeszkowi so to najvažnejša vprašanja in vsak problem se razvija na njih kot na neomajni podlagi, — pri novodobnih poljskih pisateljih tvorijo ta vprašanja popolnoma stranski predmet, osebno last poetovo, do katere nima nihče iz množice pravice, četudi imajo oni na drugi strani vsakršno pravico do vsake, četudi najsvetejše lastnine javnosti, — celo pljuvati vanje in se jim smejati.

Takšen je duh časa. Wilde in Shaw sta ustvarila dobo, sodobniki pa ju slede z ironično-bolestnim nasmehom in najdejo tudi v njem tragedijo trpljenja in prometeizem čuvstvovanja. Orzeszkowa ni iz teh svetov, — zato se tudi že začenja oddaljevati od mlajših pokolenj.

Toda vse to nič ne krati njenega pomena za Poljsko. Fakt je, da je „v širini in globini razumevanja človeške duše sploh in potreb lastne javnosti“* — na Poljskem ni nihče prekosil. Fakt je, da je pol stoletja vodila, izobraževala in prerajala legije duš, ki so bile že blizu pogubi, — fakt je, da je znala izkresati iz najtemnejših kotov poljskega pekla prejasne bleske, ki gotovo nikoli več ne ugasnejo. Fakt je slednjič, da se je v dušah in srcih svojega naroda zapisala s takšnimi besedami ljubezni, da bi mogla samo črna nehvaležnost kadarkoli pozabiti nanjo.

* P. Chmielowski v predgovoru k „Bene nati“ E. Orzeszkowe.

TAD. STAN. GRABOWSKI:

Marija Konopnicka.

Iz poljskega rokopisa poslovenil Vojeslav Molè.

I.

Rod — okolica — vplivi — stališče.

Marija Konopnicka je bila rodom iz takozvanega „Poljskega Kraljestva“. Rodila se je l. 1846. v Suvalkah od roditeljev Josipa in Skolastike Wasilowskih. Otroška leta je preživela v Kališu. Po zgodnji materini smrti je ostala izključno v očetovem varstvu; po očetu je podedovala bujni in zgodnji razvoj mišljenja in čuvstvovanja. Pozneje se je leto dni izobraževala v samostanski šoli v Varšavi (skupno z Elizo Pawłowsko, poznejšo Orzeszkowo), l. 1862. pa se je omožila z veleposestnikom Jaroslavom Konopnickim ter se naselila z njim v Bronovu, v tenčiškem okraju. Tu jo je obdal vrtinec šumnega „staroplemiškega življenja“, ki pa nikakor ni moglo zadostiti njenim duševnim potrebam. Zato je poetka, četudi je bilo njeno potomstvo številno — imela je šest otrok, — iskala tolažbe v poeziji in umetnosti ter se jima je vdajala čedalje bolj. Veselo gospodarstvo njenega moža in svakov je izzvalo kaj kmalu naravne posledice. Že l. 1877. so morali prodati Bronov. Konopnicke oče se je z otroki preselil v znatno manjši Gusin, poetko pa vidimo kmalu nato v Varšavi.

Odslej se je Konopnicka popolnoma posvetila literarnemu in družabno-narodnemu delovanju. Udeleževala se je tajnih patriotskih organizacij in javnega prosvetnega dela, skupno z Orzeszkowo je vodila poljsko žensko gibanje in je celo vrsto let urejevala časopis „Swit“ v Varšavi. Mnogo je potovala po Švici, Franciji, Italiji, pa tudi po slovenskih zemljah. Zadnja leta je preživela večinoma v inozemstvu; k temu je bila primorana radi svojega slabega zdravja. L. 1902. je slavil poljski narod v Krakovu in Levovu jubilej njenega slovstvenega delovanja, ki

se ga je udeležilo tudi češko, malorusko in hrvatsko ženstvo. Darovali so ji takrat v Žarnovcu komad zemlje s poletnim bivališčem, ki se od tedaj njej na čast imenuje Konopnica, ter častni dar 20.000 kron. Malo pred svojo smrtjo se je vrnila v domovino, kakor da je čutila bližajoči se konec, ter se je naselila v Levovu. Tu je umrla v oktobru 1910. in so jo pokopali na tamošnjem pokopališču na Ličakovu. Poljske žene nameravajo prenesti njene zemeljske ostanke v „grobove zaslužnih“ na Skalko v Krakovu. Posestvo Žarnovec pa je njena rodbina, sledeč poslednjo poetkino željo, darovala v svrhe narodne prosvete.

Konopnicka je zapustila približno 60 zvezkov poezij, novel in črtic, popotnih vtisov in literarnih študij; skoraj vse so doživele po par izdaj, najboljše pa po 6, 7 in celo 8. Izmed zadnjega literarnega pokolenja, ki že izumira, je dosegla Konopnicka brezdvomno največje razširjenje in popularnost, čeravno so jo v začetku ostro kritizirale in napadale konservativne in klerikalne sfere.

Kmalu in mnogo se je pisalo o njenih poezijah in lotila so se tega dela tudi najznamenitejša peresa. Med prvimi so bili J. Kraszewski, J. Tretiak in H. Sienkiewicz, za njimi pa cela vrsta starejših in mlajših: Peter Chmielowski, A. Bełcikowski, J. Kallenbach, H. Galle, A. Potocki, St. Szczepanowski, Matuszewski in mnogo drugih. Dela in razprave o Konopnicki tvorijo danes že obširno knjižnico, v kateri so zastopani tudi inozemski glasovi.

Litvinska vas in življenje nižjega poljsko-litvinskega plemstva, potem gubernijske mestece Kališ s svojo enoličnostjo, slednjič stolica „ruske Poljske“, Varšava v celem svojem bujnem razvoju, pa tudi v celem svojem tragizmu, — to so bila središča, v katerih se je razvijalo Konopnicke poetično čuvstvovanje in iz katerih je zajela mnogo značilnih činiteljev.

Kakor Orzeszkowa, je vzrastla tudi Konopnicka na svežih tradicijah leta 1863. in takozvane januarske vstaje. Kakor ona, je doživela tudi sama grenka razočaranja po zadnjem, neuspelem poletu k svobodi, ki je slednjič odprl javnosti oči in pokazal, kako jalovi so vsi poizkusi privilegiranih stanov, t. j., žlahte, in ji odkril široke, neosvetljene, pozabljene plasti vaškega ljudstva.

Patriotične tradicije leta 1863., obenem pa tudi njih nasprotje: „temeljno delo“ — to sta bili dve načelni gesli, stoječi nad zibko poezije Konopnicke. Prvo jo je takoj napravilo za pevko narodove nesreče, jo uvedlo v krog „prerokov“ naroda in ji ukazalo trpeti „za milijone“, — drugo pa jo je opozorilo na bodočnost, ji strgalo okove zastarelih verovanj in pogubnih

predsodkov ter jo pridobilo za pozitivno delo, za prosveto in ekonomski povzdig naroda. Prvo jo je takoj napravilo tolmačem duše svojega naroda in onega boleznega stanja, ki je zavladovalo vsled politične reakcije, ko je cvet poljske mladine napolnil ruske ječe in so poslali v sibirskie kazamate in v „kolonizacijo“ legije najboljših mož, pa tudi starce, žene in otroke. „Temeljno delo“ pa je napravilo iz Konopnicke glasiteljico novih idej, novih resnic, načel, ki sta jih bila še nedavno glasila takozvana Vzgojevalna komisija in Štiriletni zbor* poljskega kraljstva, — ki so pa bila vendarle tako tuja širokim krogom plemiško navdihnjene javnosti. To drugo geslo je zaznamovalo poetko s pečatom radikalizma in skrajne svobode, revolucionarnih zanosov, v katerih pa je večina „očetov“ naroda zrla nevarnost in gotovo pogubo domovine.

Kratko rečeno, Konopnicka se je postavila, kakor tudi družica njene mladosti, takoj v vrste borilcev pozitivizma, ki se je pojavil na vseh poljih poljskega življenja, ko so se bile razpršile varljive romantične sanje. Poetka pa ni udarila v pretiravajoče strune fanatikov nove šole, ki so odrekli poeziji in umetnosti vsakršno čast in vero, ki so verjeli samo v „modrijanovo steklo“, v razum in eksperiment, v stroje, tvornice in kapital. Takšne skrajnosti so bile tuje Konopnicke globokemu mišljenju, še bolj tuje pa njenemu srcu, ki je s prirojeno intuicijo brez dolgega modrovanja razumelo, da se ne sme narodu, ki je polovico svojega življenja prepoetiziral, jemati ta mogočna življenjska sila, kakršno krije v sebi poezija — nada, — ampak da jo je treba samo odsvežiti, pretopiti, napotiti na nove ceste in v nove vsebine.

In to pač tolmači, da je znala poetka takoj v prvem trenutku zgrabiti narod tako za srce in mu izpregovoriti na vest. Njeno sprejemljivo žensko srce je prečulo in dozrlo vse, česar niso mogli v dolgih izkustvih in študijah dozreti možgani najglobljih poljskih mislecev v dobi pozitivizma. Pomagalo pa ji je pri tem srčnem delu njeno lastno življenje, njen lastni milijê in izkustvo.

Najprej je spoznala grenko resnico popolnega padca svoje domovine, spoznala v vsej nagoti ta strašni bič, ki je zavisel nad njenim narodom v podobi ruske vlade, a spoznala ga je tam, kjer se je povzpental do najsteklejših orgij pobsenlosti, na Litvi, in vrhutega že — kot otrok.

Kmalu potem se je odprlo pred njo drugo, ne manj temno brezdno še stokrat bolešneje, — brezdno padca onih, ki so se celo vrsto stoletij smatrali za edine prave sinove Poljske; a ko

* Delegacijski zbor žalostnega spomina iz l. 1773. je med mnogimi sramotnimi izdal tudi vsaj eno in zelo potrebno naredbo, t. j., ustanovil je takozvano „Komisijo narodne vzgoje“. To je bilo prvo kulturno ministrstvo v Evropi.

Štiriletni zbor je bil najvažnejši poljski zbor, v l. 1788.—1792.

so jo bili privedli na rob propada, jim je igral na ustnah ciničen smeh. V Kališu, Varšavi in v Bronovu je imela dovolj prilike, zreti na to obupno zagluševanje notranje bede v staroplemiški fantaziji, na neskončne gostije in veselice, kvarte in popivanja, licitacije in razlastitve.

V Varšavi pa jo je srečalo še nekaj drugega. Najprej je slišala na podstrešjih „varšavske ciganije“ nesmele tirade teh, ki so prokleli poezijo in klicali k trdemu, neomajnemu, tihemu, a plodnemu delu. Pometali so jih iz podstrešnih sobic tedanjega Parnasa; norčevali so se iz njih na čuvstveno-patetičnih večerih v salonih gospodov, ki jim je služilo raztrgano pleme poetov in umetnikov kot predmet za oznanjanje lastnih „višjih aspiracij“, istočasno pa tudi kot vesel narod za zabavo in norčije. Hladnim, pri knjigah sedečim, realnim in treznim delavcem so se smejali v „družbi“, in vendar je ležalo na dnu njihovih fanatičnih programov zrno čiste, svete resnice. To zrno je Konopnicka kmalu spoznala, ker jo je pri tem zopet vodila prirojena ženska intuicija čuvstvovanja.

Iz „družbe“ izločeni pozitivisti so se vendar začeli gromaditi k skupnemu delu. Ustanavljali so tajne organizacije. In začelo se je ono dolgoletno, tiho delovanje, imenovano na poljskem jeziku preprosto „robot“, ki ga imamo zahvaliti za vse, kar smo do danes tam dosegli. Začelo se je ono trdo, podzemeljsko delo, čigar nešteti moči in žrtev bodisi v prizadevanju, bodisi v krvi, bodisi v denarju bržkone nikdar ne prešteje nobena statistika. Začelo se je ono počasno, toda neprestano napredovanje poljske javnosti proti in kljub zahrbtni ruski politiki in administraciji, — napredovanje ne z bajonetom, ampak s knjigo, z abecednikom v roki, — ne pred palače carjev in knezov, temveč k vratom vaških koč, v sive mase delavnega ljudstva, — ne z zanosno uporno pesmijo na ustnah, temveč s tihim, prepričujočim šepetom znanosti, ki je učila, kako je treba ljubiti svojo last, jo braniti, se za njo boriti, trpeti, pa če treba, tudi umreti za njo — tiho, a neomajno.

Vse to je Konopnicka dobro spoznala, ko se je preselila v Varšavo, kjer se je takoj vrgla v najgloblji vrtinec družabno-narodnega življenja, kakor da bi hotela v sebi zaglušiti odmeve osebnih razočaranj, ki jih je bila nedavno doživela v lastnem domu.

Za temi najbližjimi vplivi pa so prišli še drugi. Konopnicka jih je našla v poeziji, brez katere ni mogla živeti. Iskala je v njej odziva vseh onih tožb in bridkosti, molitev in plačev, ki so polnili vse strani rodne zemlje. In našla jih je najmogočneje v trojici poljske romantične poezije: v Mickiewiczu, Słowackem in Krasińskem. In tej poeziji se je tako oddajala, da je zazvenela tudi njena pesem v marsikakšnem sorodnem

akordu, vsled česar so jo po pravici imenovali „dediča romantike“.

V poljski romantični poeziji je našla Konopnicka najvišji izraz rodoljubja, patriotičnega prometeizma, ki pomenja vrhunec dosedanjega poljskega stvarjanja. Naučila se je čutiti in trpeti „za milijone“, naučila se je jezika, melodije in naglasov tega mogočnega govorjenja.

Takoj pa je spoznala, da ta jezik pri vsej svoji krasoti in sili nima izraza, ki so ga prinesle s sabo nove dobe, da nima v sebi pojma preprostega naroda, vasi, kmetskega zatišja. Med verzi romantične poezije je našla daljno slutnjo tega pojma, pričla je resnico romantičnega sentimenta, ni pa v njih našla resnice realne istinitosti.

Zato se je odvrnila od teh najmogočnejših pevcev k onim druge in tretje vrste, ki jim je v prsih brnela silna in nova struna, ki je pa javnost še ni razumela in ki njim samim še ni bila jasna. To so bili: Kondratowicz-Syrokomla¹, Wasilewski², Wincenti Pol³, Zaleski⁴, Lenartowicz⁵ in slednjič Ujejski⁶, in Adam Asnyk⁷, — kratko, vsi oni, ki so v poljski poeziji prvi v večji meri v svoje delovanje uvedli

¹ Ludwik Kondratowicz (psevdonim Władysław Syrokomla), poljski poet iz dobe, ki je prišla za romantiko, oziroma iz drugega vala romantike v polovici 19. stoletja (* 1823. † 1862.).

² Wincenty Pol (1807—1872) je iz iste dobe in iz iste literarne šole. Njegov rod je bil po izvoru nemški, toda poloniziran, in W. Pol se je pokazal zelo tesno navezanega na novo domovino in jezik.

³ Wasilewski Edmund (1814—1846) je bil rodom iz Rdeče Rusije, živel pa je v Krakovu, ki ga je neprestano in goreče opeval. Njegov talent ni bil obširen, toda bil je strasten in odkritosrčen; zato se je prikupil vsej javnosti, čeravno ni napisal velikih del, in je prešel celo v usta preprostega naroda.

⁴ Zaleski Bohdan (1802—1886), eden najznamenitejših pesnikov takozvanega ukrajinskega kroga (poleg Sew. Goszczyúskega in A. Malczewskega). Pokolenje, priroda, stik z vaškim narodom in z njegovo poezijo na Ukrajini so vdihnili njegovi poeziji poseben značaj. Kakor je bil Wasilewski pevec Krakowa in je dobro pogodil ton krakovske narodne pesmi, tako je postal Zaleski goslar ali lirnik „žalostne Ukrajine“ in je pel celo življenje na melodije njenih otožnih pesmi.

⁵ Kornel Ujejski (1823—1895), epigon romantike, ki pa je vdihnili svojim poezijam mnogo individualne sile in navdušenja. Poeziji in pisateljstvu se je posvetil pod vplivom 1846. leta in krvavega družabnega preobrata v Galiciji (klanje žlahte).

⁶ Teofil Lenartowicz (1822—1893) iz Varšave. Dolga leta je živel v inozemstvu kot tipičen poljski emigrant (po l. 1848.) in literaren „cigan“. Poleg poezije se je strastno pečal z muziko ter prav dobro komponiral, vrh tega pa tudi s slikarstvom in kiparstvom, kjer je pokazal velik talent.

⁷ Adam Asnyk (Stojek, El . . . y, 1838—1899), tudi epigon romantike, ki jo je pa zapustil in ustvaril lastno artistično (nekakšen prvi poljski parnasizem) in filozofično-socialno (demokratsko-napredno) smer. Słowacki in Heine se srečavata v njegovi poeziji.

vaški narod, črpali navdihnjenje iz njegovega življenja in melodije ter slutili v njegovi zgodovinsko-družabni vlogi naloge novega življenja.

Zato je tudi lahko spoznati sledove vseh teh poetov v mladeniških delih Konopnicke. Syrokomlov socialni činitelj, zavest krivičnosti v socialnem življenju in njena kritika — so našli v Konopnicke poeziji stokrat silnejši izraz. Wasilewskega zamišljenje in otožnost in pa poskočni ton poljskega mazurja so se odzvali s silnim odmevom. Od Pola se je poetka naučila, pripovedovati in bajati na vaški, preprost način, — a z Lenartowiczem jo veže izborna uho, melodioznost in zvočnost, kakor da je ukradena narodni pesmi. Najmočnejše vezi pa spajajo našo poetko z Ujejskim in Asnykom in so vidne skoraj v vsem njenem delovanju, čeravno vedno bolj slabijo. Od prvega je dobila mogočni, navdušeni patos, ki se dviga včasih v važnih trenutkih do nenavadne sile, strogost in resnobo trpljenja in proroško moč prepričanja, malodane jasnovidno. Asnyk pa je vplival na autorko „Pana Balcerja“ s skeptično poezijo svoje nevere, svojega boleznega, iz solz porajajočega se smeha, iz katerega je izšlo sčasoma čisto, entuziastično čaščenje Lepote.* V hipih duševne razdvojenosti, lastnega trpljenja in borbe s sencami obupa se je hranila Konopnicke verno pod krila Asnykove muze in je našla v njegovem tešečem sočutju in v njegovi skoraj breznadni vdanosti uteho in pokoj, dokler je ni znova napolnil nov val energije in jo znova poklical na delo.

To so najvažnejši rodni odmevi, ki se odzivajo v Konopnicke poeziji; v poznejšem njenem delovanju so se oglašali tudi drugi, odmevi sorodnih duš, izvirajočih iz istih studentov, četudi iz različnih središč. Že sama imena teh tujih pesnikov, ki so vplivali na Konopnicke poezijo v raznih dobah njenega življenja in iz katerih je tudi veliko prevajala na poljski jezik, svedočijo o tem sorodstvu „bratskih duš“.

Hamerling in Heyse, Vrchlický in Heine, Hauptmann in Rostand, Ada Negri in Ludvika Ackermann, slednjič Sully-Prudhomme — to so najvažnejši poetje, h katerim je naša poetka rada zahajala v goste.

Skoraj z vsemi jo je družila velika ljubezen do lepote, izvanreden artizem in popolnost oblike. In kakor sta jo navduševala prva dva z onim takozvanim „razkošjem čuvstvenosti“ in svobodomiselnostjo verskih in moralnih pojmov, tako sta jo navduševala Heine in Hauptmann, in malo drugače tudi Vrchlický in Rostand z globokim sentimentom, s popolnostjo mehkih in gibčnih oblik in pogostimi disonansami zasmeha in ironije. Največ vezi pa spaja Konopnicke z dvema sodobnima in slavnima poetkama,

* Bil pa je njen mojster tudi kot virtuoz oblike.

s Francozinjo Ludviko Ackermann in Italijanko Ado Negri. To sta res „bratski duši“, ki sta ubirali iste strune kakor Konopnicka. Globoko, žensko čuvstvovanje in sočutje, visok polet mišljenja, ki se mu hoče širokih posplošenj, istočasno pa slikanje najgrenkejših resnic realnega življenja, razmišljanja o bedi človeškega bitja in srčni izliv v „pesmih nesreče“ — to so skupna imena, označujoča delovanje vseh teh poetk in vsake posebej, dasi je vsaka izmed njih ohranila v visoki meri plemsko in artistično originalnost. Slednjic pa ne smemo pozabiti na Carduccija, ki je vplival na poetko podobno kakor poljska romantika in kasni češki romantik in hkratu parnasist Vrchlický — s pastosom jezika, retornostjo verza in s širino temperamenta, ljubečega široke geste.

Ali je bil torej Konopnicke talent samo konglomerat različnih vplivov, kakor bi mogoče kdo napačno umel gornje besede? — Ne, nikdar! Bile so to samo slučajne ali zunanje podobnosti v duševni konstrukciji in v talentovih idealih, to so bile podobnosti, izvirajoče iz globokih vzrokov socialne evolucije in idejnih preobratov. Toda samo podobnosti in sorodnosti; o slepi odvisnosti pa pri Konopnicki ni govora.

Od prvega hipa svoje zrelosti je bila in je ostala vedno ista; njena neodvisnost in nenavadna različnost v primeri ne samo s tujo, ampak tudi s poljsko poezijo, je razvidna iz sledečih značajnih potez:

1. v vsej svoji poeziji je tipična, klasična Poljakinja*, v rodoljubnem čuvstvanju in družabnem sočutju, v duševnih razpoloženjih in v artistični pozi;

2. v vsem svojem delovanju je popolno zrcalo stanj in preobratov v duši poljske javnosti. Zakaj vse je našlo v njeni poeziji popoln izraz: čas pobitosti po ponesrečenih vstajah in doba „temeljnega dela“, pozitivizem in prosvetno delo, „kmetomanija“ in družabni radikalizem, socializem, revolucijska stremjenja, pa tudi hipni krči pesimizma in obupa, prehajajočega v popolno brezupje, in blasfemičen upor proti vsakršni svetosti.

3. Autorka „Pana Balcerja“ je prva ustvarila v poljski literaturi tip poetke vasi in vrste poezije „iz naroda za narod“. Niso to puhli folkloristični poizkusi, posnemanje narodnega tona pesmi, za katere je bil najobširnejši studenec . . . slovar lokalnih in vulgarnih izrazov. Tudi niso to sentimentalnosti o „kmetiski suknji, potočku in škrjančku“, — temveč moške tožbe in smehi, navdušenja in strasti, rojene v širokih, zdravih kmečkih prsih.

Zato je ustvarila Konopnicka

* O tej potezi v njeni poeziji čitaj obširno in z velikim znanjem napisano skico Antona Potočkega: „Marya Konopnicka“. (Lwów, Tow. Wydawnicze 1902. Str. 94.)

4. tudi svoj izvirni, popolnoma lastni in neodvisni poetični slog, lastno obliko verza, lasten ritmični takt in spevnost melodije, lasten jezik, kar je vse zajemala iz živega govora, živih običajev in žive duše poljskega vaščana, — iz duše, tako neizmerno zanimive, a toliko stoletij tuje poljski „javnosti“. Konopnicka je bila ena prvih, ki so to dušo pregledali in spoznali.

5. Originalna in drugim nepodobna je postala naša poetka tudi s svojim mogočnim socialnim vplivom, ki ga je imela na vse plasti poljskega naroda. Po prvem nastopu so jo obmetali s kamenjem zaničevanja in vendar si je pridobila v kratkem srca ne samo onih malih, h katerim je šla s pesmijo-tešiteljico, — ne samo onih smelih, s katerimi se je drznila plavati proti toku, temveč celo tudi onih „velikih“, a hladnih in ponosnih, ki tako dolgo niso mogli pojmovati vloge preprostega naroda v javnosti. Njena zasluga in nevsakdanja velikost je, da jih je pridobila tudi za vedno za domačo stvar.

Njena poetična moč je v tem, da je zrla v bodočnost in videla njene neprezorne daljave, da je segla s krilom misli in čustva k bodočim pokolenjem, ki razumejo njeno navdušenje čedalje bolje in globlje in pojdejo v njegovo sled. Radi te moči svojega talenta stoji avtorica „Pana Balcerja“ v vrsti nesmrtnih duhov Poljske in bo svetila tako dolgo, dokler bo kaj poljske zemlje in jezika.

* * *

II.

Socialne poezije.

Zdaj pa na kratko ilustrirajmo gornje besede in podprimo apriorne sodbe s primeri iz poezije Konopnicke. Držati se hočemo pri tem kronološkega principa ter obenem sestaviti v celotne skupine posamezne vrste poetkinega delovanja. Na ta način postanejo vsi tipi njene poezije jasnejši, istočasno pa je lažje razvidna evolucija njenega talenta.

Ne ozirajoč se na prve, najmlajše plode naše poetke, kakršni so „Dramatični fragmenti“ na klasičnih tleh, par epičnih osnutkov, „Pomladanski roman“ i. dr., par filozofskih ozir. tendenčno-propagatorskih poemov, v katerih se lomi misel z neizdelano obliko, pa je tudi v vsebini čutiti veliko odvisnost od tujih vplivov* (Supiński, Słowacki, Lenartowicz i dr.), prehajam takoj k oni skupini njenih del, ki je zanjo naznačilnejša, a se

* Prim. A. Dr. (ogoszewskega) oznako M. K. v Orgelbrandovi „Veliki splošni enciklopediji“. Zvezek 37 in 8 Ser. I. Str. 646.

je začela že v prvi dobi njenega delovanja in je napredovala in se razvijala do zadnjih hipov njenega življenja.

To so dela s socialnim ozadjem; tožbe, plači in žalost, pozivanja, gesla in rotenja, protesti, molitve in blasfemije, izvirajoče iz gorečega sočutja s srečo in nesrečo poljskega preprostega naroda, in bolesti nad njegovim moralnim, socialnim in kulturnim zanemarjenjem.

Teh del je toliko in so tako raznovrstna, da odmerjeni mi prostor ne zadošča niti, da bi označil vsebino najlepših med njimi. Vsa skupaj se spajajo v zelo zanimivo, četudi v tonu morda monotonno, skoraj vsestransko sliko življenja poljskega vaščana in delavca. Večinoma nosijo skromni naslov „Sličic“, a tvorijo glavno vsebino njenih štirih najvažnejših zvezkov poezij, ki so izšli prvikrat v letih med l. 1881. in 1896., izpopolnjujoč se v vsaki sledeči zbirki čedalje bolj.

O čem torej toži poetka, k čemu pozivlje in za kaj moli Boga? O usodi preganjanih; pravičnosti zahteva za razdedinjene, pravic za pozabljene; toži o tuji krivici, prosi „malo usmiljenja“, moli za kruh, za suh in topel kotichek, za žarek solnca.

Tu beži v temno noč nesrečno, zapeljano dekle pred lastnim prokletstvom, ostavlja nezakonsko dete pod zidom in je pripravljena, iz sramu, obupa in gladu končati lastno življenje. Poetka pa vprašuje s solznimi očmi misleca, naj reši to „temno življenja uganko“, in čaka zaman na odgovor. („Kaj stori?“)

Kje drugje hrepeni delavec, utrujen od celotedenskega dela v temni, zakajeni tvornici po počitku in jasnejšem življenju. Nekakšna vprašanja o „pomladi, tišini, prirodi in Bogu“, o življenju in svetu mu silijo v glavo, neznana čuvstva mu polnijo srce, pa ni nikogar, ki bi razumel to težo budeče se misli in srca, ki bi mu pomagal v duševnem boju in razjasnil temine z lučjo vede. In iznova vprašuje poetka skoraj brezupno:

„Pa kje so ceste, kjer duhovi
se shajali dveh sfer bi raznih?“

Žalibog, — v sedanjih socialnih razmerah, ko je volja današnjih nositeljev luči in ljubezni tako tesna, ne najdeš takšne ceste! In nič ni torej čudnega, da

„delavec je blede
obstal, zamislil se in stopil — v krčmo . . .“
(„Sobotni večer“.)

Tam zopet se vleče čez žitna polja blede, z bedno suknjo odeti „svobodni dninar“ (najmita). Leto je težko: toča, deževje, suša, a nato slama in plevel. Davki so do konca uničili rušečo se mu kočo; prodali so mu zadnjo kravo in so neusmiljeno izgnali reveža ter ga napravili „svobodnega“ najmito!

„Svoboden, ker ga nič več ne teži, —
na rami kosa v cvetu le rjavenja
in suknja — cunjja, ki hrbèt krasi,
in bol življenja.

Svoboden, ker poslednji je sirota
spomladi mu zbolel in več ne žije . . .
Še stari pes mu je ostal kraj plota
in tiho vije.

Svoboden! — gre lahko, lahko iz gneva,
obupa kolne tajnega in lahko spi;
lahko zblazni in plaka in prepeva, —
Bog odpusti. —“

Pojde v daljni svet, zapusti za vedno rodno grudo, ki jo je gnojil toliko let z lastnim potom in krvjo. Morda mu bo celo bolje brez te grude, ki ni mogla preživiti njegove rodbine in ga je s svojo težo samo tlačila k tlom. Svoboden je zdaj in pred njim je široki, veliki, bogati svet na stečaj odprt! — Naj gre, naj išče zlata in mavrične sreče! In vendar stoji ta „svobodni“ na meji svoje zemlje, nekaj se mu lomi v duši, z ro-kavom si otira solzo . . .

„Saj prost je kakor ptič? Zakaj stoji?
Če hoče — naj živi; če ne, — umira;
če loti dela se, se utopi, —
kdo se upira?

In če bi pulil si raz glavo lasi,
kdo vpraša, če mu je rodbina sita?
Če mrtev pade, kdo se pač oglasi? . . .
Svobodni najmita!“
(„Svobodni najmita“.)

To je ena najpopularnejših pesmi Konopnicke, ena onih, ki je postala grenak očenaš poljske nesreče in še bolestnejši očitek poljskemu lahkomiselnstvu, napuhu in lahkoživstvu. Toda poetka ne govori povsod samo v takšnih glupih vprašanjih brez odgovora, ne toži samo povsod in ne obsoja. Ta vprašaja slede silni in smeli odgovori, ki razsvetlujejo kakor kašipoti poetkino pot in cilj.

Tipičen primer te druge vrste „socialnih“ slik Konopnicke je pesem: „Pred sodiščem“. V pusti, temni, „neusmiljeni“ dvorani stoji pred mrežo droben otrok „z jasnimi očmi“, obtožen kot hudodelec, vreden vezi in ječe. Nikogar ni bilo pri obtožencu, zakaj kdo bi branil vaško siroto?

„Kvečjemu te dve veliki solzi, ki sta mu čez lice tekli . . .“

Uzrl jih je strogi sodnik; preiskal je zadevo vsestransko in slednjič vprašal: „Ali je v vasici šola?“ Gluho „ne“ mu je odgovorilo. In potem se je ozrl na suhega, polnagega in tresočega se, gladnega in posinjelega otroka in pred njegovimi očmi se je odprl nekakšen nov svet: razstopili so se kodeksi, stražniki in biriči, v daljavi so se zajasnila daljna obzorja; na njih vrh pa seda kakor na prestol mračna bodočnost, da sodi, kličeč pred sebe cela pokolenja . . .

„In videl goste množice je mračne,
ki zemljo zajezile so v sinjini . . .
In s strahom videl jih, meglè oblačne,
ogromne v širni jutra je daljini,
da skozi nje se ni prebilo solnce
in mrak je tisoč let zakril vse konce.

Uzrl je — to je sila, izgubljena
za sanje zemlje o velikih dneh;
in čital je v bodočnosti očeh:
računa hoče tega milijona . . .

Uzrl je tu, da jih usode roka
za grehe lastne javnosti preganja,
in s strahom — slišal iz molčanja
razsodbo o prestopku je otroka . . .

In sodba bodočnosti mu je gremela s takšnim glasom:

„Naj Kristus vas — velel je glas — razsodi,
kdo več je kriv: če ta nevedni,
ki cest ne zna in po teminah blodi?
Če vi, ki knjige cele le polnite
z ustavo kazensko, a te sirote,
otroka tega ne učite . . .
Naj Kristus vas razsodi! . . .“

In pravični sodnik je razumel tihe solze sirote in skrivnostni glas bodočnosti. Vstal je, stopil k dečku, se dotaknil z roko njegove kodraste glave in mu iskreno dejal:

„Pojdi, dete! jaz te dam učiti!“
(Pred sodiščem.)

Ali ni to dovolj jasno govorjeno? Ali niso te zlate besede geslo poetkinega socialnega in pesniškega creda?

In da gremo tako dalje skozi zbirke njene poezije, bi odkrivali vedno nove strani te najžalostnejše usode ne samo poljske, ampak tudi splošno človeške družbe, vedno nove bolesi in rane, solze in trpljenja v življenju razdedičenih.

Nekje drugje opeva poetka na diven način prezgodnjo smrt vaše učiteljice, od katere se samo lastovke s svojim ščebetanjem in šolski otroci s poljskim cvetjem poslavljajo za večno. („Iz vaše šolice“). Na drugem mestu nas vede k mrtvemu truplu brezdomnega deteta, ki zanje ni bilo prostora v nobeni koči in usmiljenja v nobenem srcu. Sirota je zašla v neznanem svetu. Zaman je trkala od vrat do vrat; povsod jo pode, ker se bojijo — preiskave, — pisanja, — ne Boga! In bedno dete beži k cerkvi, pod varna krila svetega Križa. Toda tam:

„ Sirota je pokleknil pred pragom.

V ozračju letali snegá so dijamanti . . .

Vstopiti hotel je, a cerkev bila je zaprta,
obenem z usmiljenjem in — Bogom.“

To je strašna, krvava ironija in kritika današnjega krščanstva; te svete pobožnosti brez srca, tega puritanizma verskih oblik brez iskre odkrite vere in človeškega čuvstvovanja. Ni to kritika vere in Boga, kakor je mnogo nasprotnikov Konopnicke razumelo to pesem ali jo pa nalašč tako tolmačilo, — temveč kritika in zaslužena zaušnica tej brezdušni mašini formul in paragrafov, socialno-političnega in cerkvenega birokratizma, za katerim se krijejo najpogosteje samo egoizem, fanatizem kast in nečloveška strogost. Zato poetka tudi tako krasno primerja s tem oficialnim usmiljenjem države in cerkve — Kristusa samega:

„Ah, ko bi Kristus tu prebival z nami,
vem, hodil bi med nočnimi meglami
in lačne, zmrznjene in onemoglih sil
bi pri oltarjih svojih kril . . .“

In z enako globokim čuvstvovanjem, s tožbo, prokletstvom in tihim spevom utehe gre poetka tudi mimo drugih senc današnjega človeštva. V pesmi „Ali pogine?“ sledi usodo revnega vaškega dekleta, ki gre za kruhom iz tihe vasi (z nezaupnostjo v srcu) v globino mesta, te brezdanje „mlake poželenj in blata“. — V drugi („Dve pomladi“) gleda v globino duše dekleta, ki jo je „beda rodila in beda vzgojila“, učiteljica pa ji je bila ulica; „Na dnu prepada“ pa ujame jasen trenotek čiste ganitve v prsih padle, nesrečne ženske.

Najpriljubljenejša postava Konopnicke pa je vaški otrok, sirota ali izgnanec, zapuščeno ali pozabljeno dete, ki mu v usta polaga mnogokrat naivna, preprosta, a vendar tako grozna vprašanja, kakor je sledeče vprašanje otroka pri koledovanju:

„ Zakaj, moj Bog,
ko Kristus je prišel, zlo ne izginja?

In črne moke pest le hrani skrinja?
Ni gorke suknjice na hrbtu?
In ate vsak večer se še napije
in bolno, jokajočo mater bije?“

(„Z jasicami“.)

Med te najkrasnejše bisere v tem delu poezij Konopnicke spada tudi eno najpriljubljenejših del, ki ga pozna skoraj sleherno poljsko šolsko dete: „Janezek ni učakal...“ Morda ni v poljskem slovstvu razen v „Očetu okuženih“ Słowackega nikjer izražena očetovska boleost in tihi obup po izgubi otroka tako globoko, a obenem tako preprosto in pristrčno, kakor v tej sliki Konopnicke. To je popolna slika tihe, a v boleosti brezdanje tragedije bedne vaške koč, tragedije ene... izmed tisočev.

* * *

Iz vseh navedenih pesmi Konopnicke je razvidno, da je ta poezija popolnoma tendenčna, idejna in programatska. Ali pa tvorita program in tendenca glavni poetkin cilj in ji služita v prapor, izzivajoč vse one, ki se ne zbirajo pod njim? Ne! Mnogo njenih kritikov bi sicer rado videlo, da bi tako bilo, in mnogo jih je to tudi trdilo. Toda Konopnicka je preveč svobodna in samostojna duha, da bi se dala vkleniti v kakršenkoli program in doktrinarstvo. Seveda je zlasti v začetku svojega delovanja podlegala takšnim vplivom, toda kmalu se jih je osvobodila in je nastopila pot neodvisnega in iz globine duše izvirajočega navdihnjenja. Kar pa se nam zdi tendencija, program in doktrina, je samo tolmačenje njenih visokih idej na jezik vsakdanje resničnosti.

Vse te krvave in solzne slike bede in razdedičenja nikakor niso provokatorna gesla, vržena med množice, da izkoriščajo njene strasti, kakor jih radi komentirajo oni, ki so vedno siti in na gorkem. Ti pač ne morejo razumeti gladu in bede v vsej grozoti, ker je niso občutili sami. Poetka pa jo je občutila in stokrat spoznala, ko je hodila po najbednejših straneh poljske zemlje in nosila najbolj pozabljenim med pozabljenimi s svojim plemenitim srcem uteho, jim s svojimi solzami izpirala rane in tešila z lastno boleostjo njihovo bol. Raztrgane, bose, prezeble grmade Podlescev in poljskih in rusinskih unitov v Beli Rusiji se dobro in gotovo za vedno spominjajo plemenite autorke „Pana Balcerja“.

Iz tega globokega sočutja, iz te ljubezni do milijonov so torej priklile vse te slike Konopnicke. Kdor jih sodi drugače, dela krivico temu srcu, ki je krvavelo nad prokletstvom vsakega drugega. Iz tega srca so privrele tudi te svete, velike besede,

ki jih ne bi mogla ustvariti še tako visoka umetnost brez odkritega čuvstvovanja in božanskega navdihnjenja:

„Nikdar ne vznesem na te se višine,
kjer pred zročim v svetovja očesom
zemlja blede v svoji bedi in gine
kot mavric škrlat pod nebesom.

Nikdar ne vznesem v modrino poglede,
kjer večnosti dih duha oveva,
da komaj čuje in komaj umeva
človeštva strastne besede . . .

— — — — —

Letala bom kakor ranjena ptica
nizko čez zemlje bolestne zatone,
da lahko objamem ob ljubeča ramena
tožne miljone!

Kot lastovka — v krila bijoča, drhteča,
letala bom nad naše pustinje,
nad njive naše in polja šumeča
in vode sinje.

Iz mègle srebrne, iz mesečine,
sred tožb ugledam rane pekoče
in vprašam uspavane, tihe doline:
„Ah, kdo tam joče?“

In če vsi bi molčali, moj vendar
zamaje sinjine protest in poem —
In ko Bog vpraša: „So tožni na zemlji?“
Povem: Da, sem!“

To je Konopnicke — credo. Da nima nič skupnega z vsakdanjo tendenčnostjo in strankarstvom programov, kažejo te preproste, a globoko zamišljene in čuvstva polne besede.

V njenem poznejšem delovanju izginjajo čedalje bolj te zunanje zaslone realizma in neposredne zemeljske resničnosti, ostaja pa samo brezdanja notranjost absolutne resnice, čiste, z nobenim madežem človeške strasti onečiščene ideje. Tam je vrhunec poezije Konopnicke.

* * *

Samo iz tako čutečega srca je lahko priklil Konopnicke najlepši umotvor, edina sebi podobna „kmetška epopeja“ — Pan Balcer v Braziliji.

Nočem o tem veliko govoriti, ker sem slovensko občinstvo z njim že seznanil, ko sem obširno razpravljal o vsebini te pesmi-epopeje in njenem socialno-narodnem pomenu ter umetniško-literarni vrednosti.*

Omenjam tukaj samo, da je vse to, kar je metala Konopnicka poljskemu narodu iz svojih prsi vse svoje življenje v obliki tisoč biserov fragmentov, slik, pesmic z lok in s polja, hrepenečih tožb in žalov, — da je vse to zbrala v zadnji dobi svojega delovanja v eno samo, veliko zakladnico misli, lepote in čuvstvovanja. Zbrala jih je v pesem, ki ni pesem, ker se je razrastla v ogromno delo približno poldrugitisoč strof; zbrala jih je v epopejo, ki ni epopeja, ker ne odgovarja njenim klasičnim pogojem; zbrala jih je slednjič v tragično dramo, ki pa ni drama, ker so ji krila prevelika, da bi se dala vtisniti v scenično okvirje — ker segajo čez dvoje zemelj, dva sveta, dvoje morij, — dve nesreči...

V „Panu Balcerju“ je podala Konopnicka brezprimerno živo, četudi ne vedno dovolj plastično sliko tragedije onega dela poljskega preprostega naroda, ki ni mogel prenesti težkih življenjskih pogojev v domovini (zemlja Helmska, Podlesje, Poznansko!), zapušča rodno zemljo in gre preko morja iskat boljše usode; toda izmučen, zdesetkovan gine med tujci ali se pa vrača odet s cunjami v domače kraje, da bi vsaj kosti v njih položil k počitku.

To je vsebina poema, ki nikakor nima bogate fabule, pa je zato polna jasnih liričnih bleskov in brezprimernih epizod.

Gruča emigrantov iz preprostega poljskega naroda in malega plemstva se vkrca na ladjo v Bremenu z vero v srcu, da gre „po srečo“ čez morje. Izmed raznovrstne množice zbuja zanimanje zlasti peščica najbednejših, ki beže iz domovine, „rešit dušo“ pravoslavja (Podlesniki).

Pa že med potjo jih pozdravi to morje z boleznimi in smrtjo. V sami Braziliji pa je še stokrat slabše: tu ne vlada samo smrt in bolezen, ampak tudi človeška zavrtnost, izkoriščanje in laž, neizprosna priroda, lakota, pomor in požar, divje zverine in še strašnejši od teh, rdečkožci, rumena mrzlica in katastrofe v rudnikih prežijo na te reveže.

Družba se deli na dve gruči. Prva ima plantirati kavo, druga pa trebiti gozdove. Needinost izseljencev, needinost poljska sta temu krivi. Razdeljeni pa so v manjših oddelkih izpostavljeni še hujšim udarcem. Dolgo jih stanovitno prenašajo v boju z ljudmi, zverinami in prirodo, slednjič pa so se utrgale zadnje vezi potrpljenja in iz pobledelih oči, iz upadlih prsi se je izdril krik neutešnega hrepenjenja: „V domovino!“

In ti berači — razvaline hitijo peš sredi podekvatorske vročine, čez pustinje, stepe in gore k morju in vodi jih le nagon

* „Ljubljanski Zvon“ Let. XXX. (1910. str. 529 i. sl.): Konopnicka in njen epos „Pan Balcer v Braziliji“ (posl. Voj. Molè).

skozi te neznane kraje. Kar jih je slabejših, jih pogine; kar jih je bilo močnejših, so se privlekli do pristanišča, da bi uničili še poslednje svoje sile v nadmorskih dokih, si zaslužili za vrnitev in se vrnili v rodno zemljo. Vrnejo se berači, toda se vrnejo in uzro svojo rodne njive, uslišijo zvonove vaške cerkvice, — uslišijo materinsko — govorico! . . .

In tu se poetka ni mogla več premagovati sredi te velike mere solza in trpljenja in je pospešila radostno potešenje, kakršno je prinesel s sabo čas in zgodovina: vest o verski toleranci v ostavljeni domovini. Ta vest jih povede, sence in bedne, čez morja in jim doda sil, da vzdržijo na poti. Dvigne jim čela:

„Do tebe gremo, zemlja, mati mila,
na čelo pademo ti pred obzorje . . .
Mi nismo le število — mi smo sila,
ne samo plug, ki tvoje njive orje,
mi blisk smo, ki ga Bog pošilja,
da borom razvali strhnele skorje . . .
Mi nismo prah le, ki po vetru leta,
mi smo ramena — pol noseča sveta!“

(„Pan Balcer v Braziliji“.)

To je vsa vsebina velikega poema. Noče se staviti ob stran Ilijade niti ne Eneide, ne meri se z Božansko Komedijo in niti ne z Gospodom Tadejem, ne bori se niti ne za ime „epopeje“, ker je mozaik brezprimernih epizod in slik, prepletenih s peščicami čudovitih liričnih cvetov, z retoričnimi zanosi in poleti poetičnega srca, — a vendar je ta poem velik in mogočen, neprecenljiv zaklad poljske poezije, od časov Mickiewicza, Słowackega in Krasińskiego gotovo eden najdragocenejših, če ne najdragocenejši. In zakaj? Zato, ker je privrel iz tako čistega srca in ljubezni „do milijonov“.

Poetka ga je pisala celo vrsto let; v odlomkih ga je tiskala tekom zadnjih let svojega življenja; izpreminjala ga je, popravljala, preoblikovala. Eden se širi o tem glas po Poljski: velik je ta poem, „zakaj do vrha je nalit z ljubeznijo do rodne zemlje in s hrepenenjem po domovini“. Tako piše eden najostrejših kritikov Konopnicke, Dr. Stan. Turowski, v konservativnem „Przeglądu Polskim“, iz tabora onih, ki so pred četrstoletjem klicali začenjajoči poetki anatema. (P. p. L. 1911, str. 143—160).

* * *

Pa še nekaj je v Konopnicke poeziji, nastali pod dihom vasi in narodne poezije, kar je njenim poznejšim delom vtisnilo pečat mojstrstva v lirični poeziji; to je popolna, naravnost vir-

tuozna oblika verza, izpevanega po melodiji narodne pesmi. V poljski poeziji Konopnicka ni prva udarila v te iskrene rodne strune; poizkušali so se pred njo v tem tudi drugi z različnim uspehom, Konopnicka pa (in poleg nje tudi Kasprovic* v prvi dobi svojega delovanja) sta edina na tem polju dosegla nenavadno izvirnost in brezprimerno popolnost pri popolnoma odkritem in preprostem pojmovanju predmeta.

To priznavajo vsi, tudi najstrožji kritiki, občudujoč nepresežno gibčnost in melodijoznost njenih pesmic; najjedrateje in najboljše pa označuje to stran njenega delovanja že prej omenjeni Antoni Potocki (Op. cit. p. 58.):

„Šele to, da se je Konopnicka seznanila z narodno ritmiko, ji je omogočilo, premagati težkoče in razviti svoj lastni muzični ton iz kaosa kancon in kanconet, iz več ali manj slučajne spevnosti, tuje in literarne.

Konopnicka je mogoče prva med poljskimi poeti izkoristila v vsej obsežnosti skalo narodne ritmike, ne omejujoč je s tempom krakovjaka in mazurja. Na vsak način je izkoristila in uvedla v poezijo, če ne cele polnote ritma narodne govornice — zakaj kmetska proza ima tudi svojo posebno muziko, oprto na posebno fraziranje, — pa gotovo melodijoznost narodne pesmi.

Čujmo na pr. dva primera iz teh najlepših melodij Konopnicke:

„Šla bi jaz tja v svet daleki,
kot gre val na bistri reki,
kakor grejo bistre vode,
tja do Donave, svobode,
kjer šumi pri valu val, —
samo mi je žal

tebe, koča,
pod to lipo v polja zroča,
pod tem vrtom polnim rose,
pod pobliski jasne kose,
tebe mi je žal! — “
(„Z lok in polj“.)

Ali pa :

„Kako naj bom pač tvoj, devojka,
kako naj bom pač tvoj —
ko te iz bele kože dati
mi noče oče tvoj?

* Jan Kasprovicz, sodobni pesnik in profesor svetovne literature na levovski univerzi. (Roj. l. 1870.)

Saj nisem ptič krilati,
saj nisem ptič,
da s tabo poletel bi
čez sinji grič . . .“

(„Na piščalki“ IV.)

III.

Druga poetična in prozaična dela.

Konopnicke delovanje pa se ni končavalo pri poljski vasi in koči! Občutljiva duša je črpala navdihnjenja iz vsakega središča, ki jo je obdajalo, in ga je takoj izpreminjala v rime in ritme. Milijé pa je izpreminjala pogosto, kakor vsaka živahna, umetniška narava, željna novosti in dojmov.

Zato pa je zapustila ne samo domovina, ampak tudi tužina silne sledove v Konopnicke duši. „Na normanskem bregu“ (novele, 1904.) je zrla v dušo ribičev in našla v njih nadaljevanje nepojmljive pesmi mogočne življenjske sile, ki je v svojem zanosu skrila odmeve „bolesti sveta“. V „Italiji“ se razpasuje nad bleskom bakhantičnega solnca in nad tišino klasične lepote na tleh večne modrine in njihovih črnih stražnikov — cipres. Cikl, posvečen laški zemlji, stavijo nekateri poljski kritiki nad vse druge poezije Konopnicke in je gotovo v vrsti najlepših himen, kar jih je kadarkoli zapela človeška poezija „Italiji“.

Na drugem mestu opeva vrhove podnebnih gora — poljskih Tater, švicarskih in — slovenskih Alp. Tudi slovenskim deželam je posvetila posebno pozornost, napisala je celo članek o „Postojnski Jami“. Vzljubila je zlasti Gorico ter je opisala, sedeč v altani goriškega hotela, „Kako solnce v Gorici zahaja“. Omenil je to v svojem članku o „Italiji“ Ivan Prijatelj v „Ljublj. Zvonu“ (1902.).

Nebotični vrhovi in brezdna, večna lepota in predvečne skrivnosti so včasih ustvarjale v Konopnicke poeziji nov govor, nepodoben onim preprostim besedam z njiv in poljan rodne vasice. Tu zanimajo poetko skrivnostne pokrajine ugank človeškega življenja: „zakaj in čemu?“ „kam in kod?“

Za molitvami in prošnjami pridejo grenki hipi obupa in dvoma. Poetka vidi omajane ideale, večno bedo onih, ki so duša in jedro človeštva, vidi obenem tudi zakrknjenost onih, ki „držijo krone in žezla“ in onega Najvišjega, od katerega izhaja vsaka moč, ki pa vlada samo . . . ponižane in užaljene.

V takšnih trenutkih vzklika obupno:

„Ne plakajte tožni!
Ah, mislite mari,
da tam visoko, v tej sinji tišini
ob jeku vašem, ginočem v višini,
predrami Bog se stari?“
(Fragment VI.)

Toda po takšnih izbruhih obupa in upora se vrača zopet uteha v poetkino srce. Poetka se izpoveduje pred Najvišjim kot res svoboden duh, ki je s svojim čuvstvovanjem objel vesoljstvo, in vprašuje le braneč preganjane, toži, zametuje in preklinja, grešec tudi sama v obupnem zanosu. In v takšnem trenutku razkriva poetka srce pred Bogom, zre mu iz obraza v obraz in govori:

„Če sem grešila — le pred Tabo sem grešila!
Če sem grešila — sam Ti veš, Gospod!
da srce moje kakor počena je harpa
napojeno s solzami — jeki — kriki —“

(Pred Bogom.)

In z otroško zaupnostjo in vdanostjo prikazuje Bogu prepade človeške nesreče, gotova, da odpusti in se usmili in tudi on sam zaplače „krvave solze“. In tu stoji poetka po duševnih borbah zopet pred nesrečo svojega naroda.

V „Novih pesmih“ (1905) se oglašajo narodni motivi še v popolni svežosti in barvi, poleg njih pa je slišati čedalje več glasov nekakšnega brezimenskega hrepenenja, obsegajočega ves svet, bojzani, idoče „skozi stoletja“, in nadeje, segajoče „onstran stoletij“. Povsod pa prevladuje hrepenenje po oni tišini, ki se na njenem pragu začinja večnost. V „Glasovih tišine“ (1906) pa se razrašča to koprnenje v silo novega življenskega programa in poetkinega svetovnega nazora.

Odkod ta izprememba? Izšla je iz razočaranj in spoznanj, iz težkih izkušenj pri zadnjih dogodkih v zgodovini poljskega naroda, ki ga je poetka vodila tako dolgo z vero vase in z nado v srcu. Prišla so leta 1904—1905—1906, na Poljskem in na Ruskem je pokala bomba za bombo, potapljala so se ladjevja, ginile so armade, rušili so se zidovi in . . . veličine, strašna revolucija je zavrela v globinah obeh narodov, — okove poljske sužnosti pa so ostale, kakršne so bile poprej, nobena sila jih ni mogla streti.

In v tem razočaranju je iskati povoda težkega preobrata v poetkini duši. Od začetka je pazno zasledovala vsak korak, vsak dih svojega naroda, pretehtala vse njegove sile, obračunala z njegovo vestjo in grehi. Zavedala se je dobro, koliko nesreč je ta narod sam priklical nase, spoznala je do dna nepoboljšljivo

lahkomiselnost in nestanovitnost ne samo poljske, ampak sploh slovanske duše.

S kakšno grenko, a izrazito ironijo je zbičala to mehko dušo že v prvi dobi svojega delovanja, ko je napisala svojo znano pesem „Sclavus saltans!“ Ali ni to moralna zaušnica slovanskemu plemenu in poljskemu narodu, ki ne zna čuvati lastne časti in vrednosti? Ko tuli v rimskem podzemlju suženj — Numidejec kakor lev in strga ponosnemu Rimljanu rožnat venec z glave, — ko izkuša grški suženj vsaj s solzami izmiti svoj padeč in greh, — si krati tretji čas z veselo pesmico . . .

„To sclavus saltans“, poldivji Slovan je;
povsod mu je dobro, povsod je doma,
če ples le in malo godbe ima!
Od mlade si vrbe je vejo odklal,
iz nje si napravil pojočo piščal,
pozabil, da noge z vezmi so obdane . . .
Bil vedno je suženj, je in — ostane!“

(Sclavus saltans.)

Že v tej pesmi leži kal poznejše grenkobe Konopnicke, ki prehaja mnogokrat že v melanholijo, ko ji bolest in razočaranje preveč težita srce. Dolgo se bori poetka z obupom. V celi vrsti pesmi, posvečenih izključno poljskemu narodu in narodni stvari, (in to v hipih najvažnejših zgodovinskih dogodkov) je posegla v najgloblje globine svojega naroda in mu izpregovorila z besedami, ki naj bi jih sam razumel, a ki naj bi ostale tuje njegovemu nasprotniku.

In tu se začinja ona brezimenska, nenazvana in neocenjena poezija Konopnicke in z njo vred celega krdela njenih tovarišev bojevnikov za svobodo, — ta ogromna in plodovita poezija, ki se je rodila že v Mickiewiczevih časih, a dosegla vrhunec svojega mojstrstva ob priliki najhujših cenzuralnih preganjanj — za Konopnicke. To je polglasna poezija, polživa, nedogovorjena, tonača v meglah; jasna in umevna samo za one, ki so imeli ključ do njene duše, a ta ključ je bil skovan v ognju skupnega, krvavega dela in boja na življenje in smrt. To je t. zv. tajna poezija iz sedemdesetih let in iz začetka 20. stotletja v dobi pred in med revolucijo.

Hotela je vzdramiti odrevenelo javnost, rešiti duha okov, da „bi narod se kot narod prebudil . . .“ Razumeli so jo in bliskoma so njene pesmi sprejeli ti najnesrečnejši, pa tudi največji junaki, ki so šli pod vešala, na razstrelitev, v kazamate in v Sibirijo. Poetka jim je znala z njihovim šepetom izpregovoriti v pesmih, ki so postale zanje najsvetejše geslo, očenaš, slovo od življenja in zemlje. Samo poetka je včasi tožila:

„Ne smem, kot bi hotela, govoriti,
ne smem srcá globine vam razkriti,
a vi, — kako gori, drhti, — pač veste, —
beseda, ki jo hočem tu izreči,
pred njo obstati sklonjena in bleda —
velika, rotilna, tiha ta beseda . . .“

(Vam.)

To veliko besedo je nosila Konopnicka vedno v duši, če-
ravno je o njej v zadnjih letih govorila vedno redkeje. Celó tedaj
še, ko je zahrepenela po večni tišini in prešla iz tesnih zemeljskih
mej k brezmejnem prostorom vsemirja.

Pozna se to zlasti v „Glasovih tišine“, kjer zajema iz
vsečloveških moralnih in metafizičnih idej in v popolni obliki
besede in verza kristalizira plodove človeške življenjske modrosti.
Te drobne filozofične pesmi so nekakšna sinteza najlepših po-
glavij iz nesmrtné „knjige duha“ in poetična biblija vsakega
duha, ki se vzpenja „ad astra“.

Saj so polne podobnih biserov kakor sledeča strofa:

„Živi — ne v trenutku, ki odleta,
niti v uri davnih dni davnine,
niti v tej, ki pride, da premine,
živi le v neskončnem ‚Danes‘ sveta!“

Ali pa:

„Ne želi hrasta si višine,
ne želi vitkosti si stebra . . .
Umevaj biti s svetom trava,
pogozdna, poljska trava tiha,
naj brat ti zel bo in dobrava
in duša naj ti roso diha.“

(Iz postav.)

Do takšnih nazorov je dospela Konopnicka v poslednji
dobi svojega delovanja, oprtega na višje ravnotežje duha, ki
je vzknilo iz spoznavanja življenjskih ugank in sega čez obzorja
večnosti. Vendar pa ni nikdar izgubila izpred oči lastne domo-
vine. Še kratko pred svojo smrtjo je zapisala besede, ki tako
dobro označujejo njeno poslaniško vlogo med poljskim narodom:

„Če pot mi dalje gre in če ostane,
na vas zdaj, grede moje, mečem setev . . .
Na kruh mi prezorite klas, zorane,
na kruh, ki moja več ne bode žetev . . .“

(Moja setev.)

* * *

Metala pa je Konopnicka zdravo in plodovito setev na vsako njivo poljskega življenja.

Razen par poetičnih zbirk v ožjem pomenu besede, lirike in epike, se je izkušala tudi na dramatičnem polju, na pr. v dramatičnih fragmentih „Iz preteklosti“ (1881). Toda takoj je spoznala, da se njena lirična obširnost ne da združiti z jedrnatim osredotočenjem dramatičnega dejanja, in je opustila to polje, čeravno so omenjeni fragmenti lepe idejne skice v dramatični obliki.

Veliko večji talent je pokazala v novelistiki. Ne da bi se bila lotila večjih povestnih načrtov, je podala celo vrsto pravih biserov v obliki kratkih povesti, skic in novel, v katerih se je njena observacija, globoko lirično čuvstvovanje in gibčna fantazija, hiteča hitro od predmeta do predmeta, dobro strinjala z lirično-refleksivnim značajem novele. Pravi umotvorj so med temi deli zbirka Mejpotoma (1893), Dim (1898), Štiri novele (1888). Moji znanci (1890) i. dr.

Pa tudi vtiske s potovanj je ovekovečila v obliki svobodnih potopisnih črtic. Vse se enako odlikujejo po gibčni domišljiji, liričnem nastroju in globoko mislijo. Znane so med temi zlasti Ljudje in reči (1898), Vtiski s potovanja (1888).

Zasluge si je pridobila tudi za zgodovino poljske kritike in literature s svojimi razpravami, kjer se je pečala zlasti s poljsko romantiko, s katero je imela sama toliko skupnega in ki jo je vedno živo zanimala. Predvsem so dobre študije o Mickiewiczu, ki jih je izdala v treh zvezkih, Skice o Asnyku, Zaleskem in Sienkiewicz, pa tudi študije iz tujih slovstev. Poleg tega pa je izkušala orisati narodu njegove velikane v popularnih životopisih in predavanjih, razširjenih v tisočernih izvodih med vsemi plastmi poljskega naroda.

Pozabila pa ni tudi na vaško in mestno deco ter je bujno obogatila poljsko otroško literaturo in jo dvignila na umetniško višino ter poglobila njeno pedagoško-psihološko stran. Njene pripovedke in povestice, prozaične in rimane bajke in legende so se mladim in starim tako prikupile, da so takoj povstali izvrstni interpreti in ilustratorji, ki so dopolnili na čudovit način Konopnicke delo. Izmed slikarjev so s Konopnicko stalno skupno delovali Stachiewicz in Tetmajer, Debicki in Bukowski, izmed glasbenikov pa Noskowski in Karłowicz, O. Żukowski in Żeleński. Ena najkrasnejših njenih komponiranih pesmi je: „A ko šel je kralj na vojne...“:

„A ko šel je kralj na vojne,
trombe so igrale bojne,
trombe so igrale glasne
v zmago mu, v radosti jasne.

A ko šel je Stah na boje,
mečev plalo je blestenje,
njiv šumelo je zelenje
mu v nesrečo, v hrepenenje.

A lete na vojni krogle,
v smrt ljudje ko snopi grèjo,
najhrabreje bijó kralji,
najgosteje kmetje mrejo.

Orli praporov šumijo,
škriplje križ nekje tam vaški,
Stah se s smrtno zgrudi rano,
zdrav kralj pride v domačijo.

In ko jezdi v jasna vrata,
vzide v čast mu zarja zlata,
zazvonijo mu zvonovi
nad gradovi, nad bregovi.

Ko so kmetu grob kopali,
zašumel je les v daljavi,
zazvonili so mu zvončki,
liljni zvončki tam v dobravi...“

* * *

To je ona ogromna literarna in družabna žetev te poetke, v katero so se zagnale „sove in netopirji“ s svojimi mračnimi krili ob njenem zastopu. Šla je neustrašeno svojo pot, spominjajoč se besed Słowackega:

„Naj živi ne izgublajo nadeje,
noseč pred narodom prosvete baklo!“

In zdaj, ko zakončujem to površno oznako poljske poetke, se spominjam onega nepozabnega trenutka, ko smo jo slavili v Krakovu (l. 1902.).

Bil sem še študent in sem se prerival k njej s častno adresno v roki skozi množice, dušech v sebi ganitev, ki me je obvladala pri pogledu na splošni entuziazem in mi stisnila v grlu besede. Hitele so delegacije od vseh strani domovine, prišle so celo iz Krima in Vestfalskega, iz Amerike in iz... Sibirije. (Še celo krakovska Akademija ji je podala adresno, priznavajoč „dobro voljo“ poetkino!) Tu pa se je sredi gneče elegantno oblečenih delegacij, gorà cvetlic, blestečih se adres, diplom, spominkov, po šumnih zvokih godbe in pesmi oglasil tih glas,

dušeč komaj plač, glas uboge predmestne šivilje, ki je nepoklicana, iz lastnega nagiba, zvila poetki šopek poljskih cvetic, se prerila do nje, ji vrgla cvetje k nogam in izpregovorila :

„Zahvaljujem Vas, gospa, za ljubezen do nas ubogih delavk, zahvaljujem vas s srcem, ki zna izraziti svojo hvaležnost samo s solzami . . .“

Bila je to pač najlepša proslava poetkinega dela.

V Krakovu, dne 31. oktobra 1911.

DR. MATKO POTOČNIK:

Zgodovinar in narodni vzgojitelj profesor Josip Apih.

V soboto, dne 21. januarja 1911 so na celovškem pokopališču v Trdni Vasi pokopali moža, ki ga celo nemškonacionalni „Kärntner Schulblatt“, dasiravno ga obenem napada zaradi vzgojitve slovenskega učiteljskega naraščaja na Koroškem, imenuje izvrstnega učitelja, ki mu morajo vsi njegovi učenci biti hvaležni in ga za izvrstne nauke ohraniti v dobrem spominu.

S pokojnim profesorjem Apihom so izgubili koroški slovenski učitelji svojega voditelja in očeta, zasebno učiteljišče sester uršulink svojega priznanega ravnatelja, Mohorjeva Družba zvestega in previdnega blagajnika, Slovenci pa znamenitega zgodovinarja.

Josip Apih se je narodil dne 16. marca l. 1853. v Žapužah na Gorenjskem. Oče njegov Anton Apih se je priselil iz Rake pri Krškem v Žapuže in imel tam po Gorenjskem tedaj slovečo gostilno pri Fajdigi. Oženjen je bil dvakrat; leta 1848. se je poročil z Marijo Mencingerjevo, leta 1864. pa s Heleno Jegličevo, s teto sedanjega ljubljanskega škofa. Iz drugega zakona ni bilo otrok, pač pa iz prvega osem, in Josip je bil tretji sin. Pokojni profesor je pohajal najprej dvorazrednico v Begunjah, l. 1864. pa dovrši četrti razred „k. k. Muster-Hauptschule in Laibach“, kjer mu je bil ravnatelj Karel Legat, veroučitelj Andrej Zamejic, glavni učitelj pa M. Putre.

Jeseni leta 1864. je vstopil v ljubljansko gimnazijo in je imel za učitelje Gogalo, T. Zupana, Šolarja, Vavrua, Königa, Nachtigalla, K. Kluna, Marna itd. Bil je od tretjega razreda dalje vedno odličnjak in tudi maturo je napravil dne 1. avg. l. 1872. z odliko.

Na dunajskem vseučilišču se mu je godilo, kakor se navadno godi siromaškim slovenskim dijakom, ki ne izpolnijo roditeljem želje, da bi postali duhovniki. Ni dobival v prvem času od doma nobene podpore in tudi pozneje so bili prispevki zelo skromni; moral se je ubijati s privatnim poukom. Po maturi

je bil postovoljec in obenem vpisan na univerzi, kjer je poslušal skozi sedem tečajev zgodovinarje: Lorenza, Büdingerja in Aschbacha, geografa Sickela in Simonyja, pedagoga Vogta, germanista Tomascheka in slavista Miklošiča. Že 14. novembra leta 1876. je napravil na Dunaju profesorski izpit iz zgodovine in zemljepisja s slovenskim in nemškim učnim jezikom za višje gimnazije, ga izpopolnil 12. marca 1879 iz nemščine, dne 23. februarja 1892 v Gradcu pri Kreku pa iz slovenščine kot stranškega predmeta.

V šolskem letu 1876./77. je bil prvi tečaj poizkusni kandidat na ljubljanski realki, drugi tečaj istega leta pa namestni učitelj za zgodovino, zemljepisje in nemščino na deželni realki v Novem Jičinu na Moravskem, kjer so ga imenovali že meseca septembra l. 1877. provizornim, 16. aprila 1879 pa definitivnim učiteljem; profesorski naslov je dobil 20. junija l. 1880.

Leta 1878. je moral kot rezervni častnik v Bosno, a je obležal bolan v Novem Sadu, odkoder se je vrnil zopet v Novi Jičin. Od onega časa je imel srčno hibo, k kateri se je pridružila tekom časa sladkorna bolezen, ki ga je silila, da je posečal v zadnjem času vsako leto Karlove Vare; le v preteklem letu je šel v Rogaško Slatino, a to gotovo ni bilo dobro za njegovo srčno hibo, ki mu je povzročila nenadno smrt 19. januarja. Dasi je trpel v zadnjih letih hude bolečine, je vendar to potrpežljivo prenašal in ni nobenemu tožil o tem. Šele po njegovi smrti so njegovi uvideli to iz zapiskov, ki si jih je delal v zadnjih letih za vsak dan.

V Novem Jičinu je od l. 1877. do 1892. poleg svojih predmetov na deželni realki poučeval tudi kot pomožni učitelj na deželni kmetijski šoli zemljepis in avstrijsko zgodovino.

L. 1878. se je poročil v Novem Jičinu z Nemko Josipino Schenkovo, hčerko tvorničarja za sukno, ki mu je bila kljub svojemu nemškemu mišljenju zvesta in skrbna tovarišica. V počitnicah je redno zahajal v svoj rojstni kraj in si kupil l. 1901. Jurovo posestvo v Begunjah; za to posestvo je skrbel posebno in imel veliko veselje s krasnim sadovnjakom, ki ga je sam odgojil.

Dne 30. avgusta l. 1892. je postal profesor na učiteljišču v Celovcu, kjer je ostal do leta 1907., ko je stopil zaradi bolehnosti v pokoj. Od l. 1900.—1910. je bil član izpraševalne komisije za ljudske in meščanske šole z nemškim in slovenskim učnim jezikom, kjer je znal vedno braniti pravice slovenskemu jeziku, dočim mu je sedaj naslednik profesor, ki komaj zna slovenski.

V Celovcu je ustanovil s pomočjo soproge deželnega predsednika barona Schmidt-Zabierowa višjo dekleško šolo in ji je bil nekaj časa vodja. Vsled nemškonacionalne gonje je 16. oktobra leta 1897. svojevoljno odložil vodstvo. Za njegovo vzorno

in požrtvovalno vodstvo se mu je izreklo priznanje in zahvala in ko so ga nemški zagrizenci v deželnem zboru napadali, češ, da „kot Slovenec ne more vzgajati mladine v nemškem duhu“, je izjavil predsednik v koroškem deželnem zboru, „da takega moža, kakor je prof. Apih, daleč čez Koroške meje ni.“

Zgodaj je začel Apih delovati na zgodovinskem in pedagoškem polju. Izredno plodonosna je bila doba njegovega bivanja v Novem Jičinu. Ob tisočletnici Metodove smrti je opisal Velegrad („Ljublj. Zvon“ 1885). Starejšo kranjsko zgodovino opisuje v temeljnem životopisu „O Žigi Herbersteinu“, o slavnem plemenitašu iz Vipave, ki je odkril v 16. stoletju tedaj zapadnemu svetu malo znano Rusko (Moskovijo) („Letopis Slovenske Matice“ 1885). V spretnem spisu „Židovstvo“ („Letopis Slov. Matice“ 1886) navaja vzroke antisemitskega gibanja v Avstriji in opisuje židovstvo v zgodovinskem, verskem in prirodopisnem oziru. V študiji „Plemstvo in narodni razvoj“ („Ljublj. Zvon“ 1887) razpravlja temperamentno o nepovoljnem kulturnem in narodnem razvoju slovenskega naroda. O slovstvenih vprašanih govori v spisu „K zgodovini »Popotnika«“ („Ljublj. Zvon“ 1888) o statistiki v „Statistiki članov Matice Slovenske“ (Ljubljanski Zvon“ 1889), o dijaštvu pa v spisu „Statistična črtica dijaštva avstrijskih visokih šol“ („Ljublj. Zvon“ 1890). V razpravi „K zgodovini 1848. l.“ („Ljublj. Zvon“ 1889) ocenjuje knjigo M. Černega o jugoslovanskem protokolu vseslovanskega shoda v Pragi l. 1848. Stanove, pravosodstvo, šolstvo, agrarne in socialne razmere na Kranjskem v predmarčni dobi popisuje v študiji „Deželni stanovi kranjski od l. 1818. do l. 1847.“ („Letopis Slov. Matice“ 1890). Nadaljevanje tega izvrstnega spisa pa je njegovo epohalno delo „Slovinci in l. 1848.“ („Matica Slov.“ 1888, 302 str.). To je za vsakega izobraženega Slovenca bogata zakladnica, na katero se opirajo in se bodo opirale vse poznejše publikacije slovenskih zgodovinarjev. Nemško občinstvo je seznanil Apih s tem svojim najodličnejšim delom v razpravah, priobčenih v Helfertovem „Öster. Jahrbuch, Wien 1890, 1892, 1894 in 1896“: „Die Slovenen und die Märzbewegung von 1848.“ „Die slovenische Bewegung im Frühjahr und Vorsommer 1848.“ „Die Slovenen und der konstituierende Reichstag 1848/49“. „Die Slovenen und das Österreichische Verfassungswerk von 1848/49“. Kulturni in gospodarski napredek Slovencev popisuje v patriotični knjigi „Naš cesar“ („Družba sv. Mohorja“ 1898). Gospodarske razmere za Marije Terezije podaja po arhivnih virih v spisu „K obrtni politiki 18. veka“ („Izv. Muz. Dr.“ 1894), neugodne finance Novega Mesta v 18. stoletju pa v razpravi „K zgodovini novomeški v 18. veku“. („Izvest. Muz. Dr.“ 1892)

Tudi na zgodovinsko-pedagoškem polju je bil pokojni profesor Apih delaven. Mnogo njegovih zgodovinsko-pedagoških člankov je raztresenih po raznih slovenskih čitankah. V „Leto-

pisu Slovenske Matice“ (1894 in 1895) opisuje v študiji „Ustanovitev narodne šole na Slovenskem“ primitivne šolske razmere na Kranjskem, Primorskem, Koroškem in Štajerskem od l. 1740. do 1805. in poudarja zasluge Blaža Kumerdeja z Bleda za razvoj šolstva v teh deželah, za razvoj avstrijskega šolstva sploh pa omenja poleg Felbigerja tudi jožefinca kanonika Josipa Špendova iz Mošenj na Gorenjskem, ki je bil za Jožefa II. nižjeavstrijski šolski nadzornik. O koroškem šolstvu v oni dobi piše še posebe v celovški „Carinthiji“ l. 1903. in 1904: „Die there-sianisch-josefinische Schulreform in Kärnten“. Od l. 1902.—1905. je pisal za „Slovensko Šolsko Matico“ v zbirki „Realna knjižnica“ „Zgodovinsko učno snov za ljudske šole“ (do leta 1835). Zadnje Apihovo delo je ilustrirana ljudska izdaja Jurčičevega „Desetega brata“, ki ga je priredil za „Družbo sv. Mohorja“ za leto 1911. skupno s prof. Štefanom Podbojem.

Mnogo zgodovinskega gradiva je nabral pokojnik l. 1900. v arhivih na Dunaju, Celovcu in Ljubljani. Ker je imel kot blagajnik „Družbe sv. Mohorja“ mnogo posla, ni mogel tega predelati in priobčiti. Zato je nameraval v zadnjem času odložiti blagajniško mesto in se preseliti v Gorico, da bi se posvetil popolnoma literarnemu delovanju. Hotel je priobčiti več zgodovinskih študij v „Časopisu za zgodovino in narodopisje“, a omagal je prej in legel utrujen za vedno k počitku blizu slo-vitega Gosposvetskega Polja, zibelke slovenstva.

Apihovi spisi se odlikujejo po temeljitem poznavanju zgo-dovinskih virov, slog pa je tako primamljiv, tako zgovoren in jasen, da smemo imenovati Apiha mojstra poljudnega sloga.

Širša slovenska javnost pozna prof. Apiha le kot zgo-dovinarja. Ne da bi podcenjeval njegova znanstvena dela, trdim, da si je pokojnik pridobil posebno kot učitelj in narodni vzgo-jitelj takšnih zaslug, kakor še nikdo med Slovenci. Za koroško slovensko šolstvo je njegova smrt najhujši udarec. Ni ga in ga skoro gotovo ne bo, ki bi ga nadomestil.

Pokojni Apih je bil srednje rasti, prijetne in prikupljive vnanjosti ter je imel posebno živahen in plemenit pogled; kot človek, kot prijatelj, kot značaj pa je bil osebnost, ki se je s svojo šegavostjo, živahno zgovornostjo in preprostostjo prikupila na mah vsakemu. Kot učitelja so ga dičile tako izredne vrline, nje-govo vzgojno delovanje je bilo tako znamenito in uspešno, da mu gre za večno odlično mesto med najboljšimi šolniki sploh. Zaslučuje tudi kot narodnjak, da ga spozna slovenska javnost in da se mu postavi s tem skromen spomenik. Redki — žal — zelo redki so med nami značaji, kakoršen je bil profesor Apih.

Že osivel je še vedno kazal toliko temperamenta, mlade-niške živahnosti, narodnega navdušenja, nasproti prijateljem toliko iskrenega sočuvstvovanja, uslužnosti in požrtvovalnosti, da osta-

nejo vsakemu, ki je občeval z njim osebno, svetli in neizbrisljivi spomini, zbujaajoči ljubezen in spoštovanje do izrednega moža.

S teoretskimi vprašanji, pedagoškimi in didaktičnimi, se je bavil pokojni Apih le toliko, kolikor je bilo potrebno za strokovno kritiko koroškega takozvanega utrakvističnega šolstva, ker je bil rojen učitelj, učitelj-praktik, učitelj-umetnik.

Šolsko vprašanje je življenjskega pomena za obstoj koroških Slovencev. Uvaževati pa je treba pri tem učiteljsko vprašanje. Slovensko šolstvo zato ni napredovalo v tužnem Korotanu, ker ni bilo slovenskih učiteljev. Apih je vzgojil prve slovenske učitelje, on je početnik, provzročitelj slovenskega učiteljskega gibanja na Koroškem. Na Koroškem slovenski učitelji! To je bilo za Nemce nekaj neumljivega. Uprizorila se je proti blagemu pokojniku brezstidna gonja. Dasi ni storil nič pregrešnega, so ga napadali po časniki. Nemškutarski učitelji in celo nekateri njegovi lastni kolegi so ga denuncirali pri deželni vladi, dobro se zavedajoč velike važnosti slovenskega učiteljskega naraščaja. Večkrat ga je vsled tega deželni predsednik baron Hein klical k sebi in ga opozarjal na nevarnost, ki preti narodnemu miru na Koroškem, če se razdvoji dosle enotno (nemškonacionalno) organizovano učiteljstvo. Apih je hodil kljub raznim grožnjam svojo popolnoma jasno načrtano pot in se ni vdal vladnim pritiskom. Bil je — mož. Šolskemu vprašanju koroških Slovencev in posebno vzgoji slovenskih učiteljev je posvetil pokojnik najboljše svoje moči. „Apihjünger“ imenujejo slovenske učitelje na Koroškem.

Apih je deloval kot profesor 15 let na celovškem učiteljski in do svoje smrti je bil ravnatelj ženskemu učiteljski pri uršulinkah, kjer je poučeval slovenščino in vzgojil dokaj zavednih slovenskih učiteljic. Bridko se čuti tudi na tem zavodu izguba priljubljenega voditelja, kakor je bil njegov odhod z moškega učiteljskega naravnost katastrofa za slovenski dijaški naraščaj. (Za ta-le naraščaj so danes razmere na tem zavodu neznosne in se le s silo spravi še kakšen slovenski dijak na zavod).

Boljšega zaščitnika in zagovornika si pač slovenski dijaki niso mogli želeti, kakor so ga imeli v Apihu. Zelo, zelo je le obžalovati, da ni imel pokojni profesor Apih v narodnem oziru širšega delokroga; zakaj število slovenskih dijakov je bilo prav pičlo in še ti so bili z doma prepojeni z nemškim duhom, saj so se brigali za učiteljski naraščaj tudi po slovenskem delu dežele le nemškutarski učitelji, a s slovenske strani se ni nič storilo v tem oziru. To se je nad koroškimi Slovenci bridko maščevalo. Šele zadnja leta so se jeli slovenski krogi bolj zanimati za učiteljski naraščaj. Ustanovili so v Celovcu podporno društvo za slov. dijake „Učiteljski dom“, ki mu je bil pokojni Apih duša.

Apih je imel torej opraviti le z dijaki, vzgojenimi v nemško-nacionalnem duhu, za to na zavod poslanimi, da bi enkrat nadaljevali raznarodujoče delo. Ti fantje niso večkrat znali ne brati, ne pisati po slovensko. Apih je moral na zavodu, kjer je bila slovenščina tudi za Slovence neobvezen predmet, v slovenskem pouku začeti z elementarnimi vajami v čitanju, pisanju in slovnici. Z lepo, prijazno, izpodbujajočo besedo in z dobrohotnimi nasveti je navajal svoje učence k čitanju slovenskih knjig. Imel je zato na razpolago le dve uri na teden. Občudovanja vredna je bila njegova vztrajnost in potrpežljivost, izvirajoča iz globoke ljubezni do narodne stvari. Dasi ni smel biti strog, ker pri učencih ni bil razvit čut za materinščino, in pa radi razmer na zavodu, je vendar dosegel vsled svoje doslednosti razmeroma krasne uspehe. Znal si je pridobiti ljubezen slovenskih dijakov. V začetku se še Slovenci med seboj niso upali govoriti v materinščini, kajti bili so iz vseh kotov slovenskega Korotana prignani skupaj, večš vsak le svojega narečja in vsled tega v vednem strahu, da se ne razumejo ali osmešijo vsak trenotek. Pokojnikov odločni nastop, jekleni značaj in blago srce, vse to je vplivalo na mlade slovenske dijake tako, da so se jeli zavedati svoje narodnosti. V zasebnem občevanju in slovenskih urah je izpodbujal svoje slovenske učence k narodni zavednosti in narodnemu ponosu; prijazno in po domače se z njimi razgovarjajoč, jih je priklenil nase in pridobil njih zaupanje. Branil jih je zoper napade nemških hujskačev. Nikdar ni govoril s slovenskimi dijaki tudi vpricho nemških profesorjev drugače ko po slovensko, in če je dijak lomil še tako slabo slovenščino in če je bil tudi odločen odpadnik. Kolikokrat jim je pomagal v gmotnih stiskah, jim priskrbel podpore in štipendije! Nobeden se ni zatekel zaman k njemu. Vselej je Apih iztaknil kak vir, da je pomagal ubogemu in pridnemu dijaku. In vse to je storil če možno neopaženo. Iz lastnega je naročal slovenske knjige in časopise in jih dajal dijakom s svojo privatno knjižnico vred na razpolago. Slovenske abiturijente je obdaroval pred odhodom z zavoda z raznimi slovenskimi knjigami in jih tako zavezal moralno, da bi ostali zvesti naukom svojega učitelja.

Kljub taki občudovanja vredni požrtvovalnosti je bila večina slovenskih kandidatov omahljiva in se mu je, zapustivši zavod, kmalu izneverila pod pritiskom razmer. Koliko jih je, ki so mu vračali z grdo nehvaležnostjo njegovo gorko ljubezen in nesebičnost! Toliko bridkih prevar gotovo ni doživel nobeden učitelj, kakor jih je doživel pokojni Apih. Da vkljub temu ni izgubil veselja do narodnega dela in navdušenja za narodno stvar, to priča, kako globoko je koreninila narodna ljubezen v njegovem srcu, priča o izrednem njegovem značaju in neizcrpnem idealizmu njegovem, ki je znak krepke osebnosti.

Nekaj značajnih slovenskih učiteljev je vendar vzgojil, ki so ostali njemu in narodu zvesti in so ga ljubili in spoštovali kakor očeta svojega, ki ga bodo častili vedno kot svojega narodnega vzgojitelja in dobrotnika.

Zavodu, na katerem je deloval, je Apih pritisnil znak svoje osebnosti. Ni mu bilo treba se siliti v ospredje. Po svoji duhovitosti, vestnosti in vnetosti v poklicu je nadkriljeval svoje nemške tovariše in izsilil njih spoštovanje; njegov možati, odločni nastop in narodni ponos pa sta mu priborila ugled, da je bil najvplivnejši učitelj na zavodu.

Edini Slovenec je bil na zavodu, dobro vedoč, kako ga opazujejo od vseh strani in kako neprijeten je nemškonacionalnemu deželnemu šolskemu svetu, in vendar, kako samozavestno je nastopal, kako očitno je kazal svoje narodno mišljenje! Nikdo si ni upal nastopiti očitno proti njemu. — O nemškonacionalnem terorizmu, ki je zavladal takoj po njegovem odhodu na zavodu, ni bilo za njegovega službovanja ne duha ne sluha, tudi tedaj ne, ko je bil ravnatelj Knapitsch. Slovenski dijaki so imeli v Apihu boljšo zaslombo, kakor jo imajo na marsikaterem zavodu, kjer deluje več takozvanih slovenskih učiteljev. Čistost značaja in krasni učni uspehi — to je bila njegova moč, da mu niso mogli nasprotniki do živega. Baš napram predstojnikom je najodkriteje kazal svoje narodno mišljenje. Z nekim posebnim veseljem je polemizoval z deželnim šolskim nadzornikom Pallo in porabil vsako priliko, da mu je povedal svoje mnenje o raznarodujočem šolskem sistemu na Koroškem. Pri izpitih in inšpekcijah je vpricho nadzornika delal šaljive in duhovite opazke, naperjene proti nemški narodni domišljavosti.

Pokojni Apih je poučeval zgodovino, zemljepisje, nemščino in slovenščino. Njegovih ur so se veselili vsi dijaki brez izjeme. Predavanja njegova so bila lepo zaokrožena, jedrnata, vsezkozi stvarna. Govoril je gladko, temperamentno, hitro, vsaka beseda je bila kakor pribita. Z napeto pozornostjo so zrl učenci vanj, predavajočega z živim zanimanjem in z iskrim očesom vladajočega razred. Navadno je stal pri katedru ali pa je hodil po podiju sem in tja, imajoč palce vtaknjene pod pazduho za telovnik ter tiščeč komolce nazaj, da je imel prsi lepo vzbočene.

Obdelal je mnogo več kakor je bilo v knjigah, vendar so se dijaki učili radi in lahko, ker je umel v učencih zbuditi živo zanimanje za predmet in primerjal v zgodovini razne zgodovinske dogodke med seboj in s sedanjostjo ter tako uglobil svoje poslušalce v one čase. Tudi pri izpraševanju je bilo veselo, ker je točna vprašanja sledil navadno gladek odgovor in ker je pokojnik z dovtipi skrbel za dobro razpoloženje, a nikdar ni pri tem zanemarjal svoje priznane discipline. Seve brez dvojk ni šlo, a kaj zato, ko si jih prihodnjo uro lahko popravil!

Z manj nadarjenimi, a pridnimi učenci je kazal blagi pokojnik nebeško potrpežljivost in prizanesljivost. Stavil jim je navadno lažja vprašanja ter jim večkrat z nedolžnimi dovtipi pomagal iz okornega spomina izkopati pravi odgovor. Proti koncu šolskega leta je postal z vsemi bolj prizanesljiv in le redkokdaj se je kdo ponesrečil v njegovih predmetih. Postopal je pri poučevanju tako premišljeno in vestno, da se je moral vsak učenec nekaj naučiti. Izpraševal je v vsaki uri, pa se samo zadnje lekcije, ampak segal je konsekvantno nazaj in prisilil tako učence, da so morali ponavljati vedno staro snov. Baš to, da zna učitelj v svojih učencih zbuditi zanimanje za predmet, je najlepši uspeh. Marsikateri Apihov učenec je potem iz lastnega nagiba poglobil svoje znanje s čitanjem obširnejših del, ki si jih je izposodil iz kake knjižnice. Veselilo ga je, če je kateri izmed dijakov govoril obširneje in temeljiteje o učni tvarini, nego je zahteval sam. Nikdar ni prišel v zadrego in nikdar ga ni pustilo njegovo znanje na cedilu. Imel je obširno in pred vsem pregledno znanje, s katerim je vsled izbornega spomina razpolagal vsak hip v polnem obsegu.

Težko je dati kateremu izmed njegovih predavanj prednost. Slovenščino, nemščino in zemljepisje je ravno tako zanimivo predaval kakor zgodovino — svojo stroko. Po svojem političnem mišljenju je bil pokojni Apih konservativec, kar se opaža tudi v nekaterih njegovih spisih, ki niso strogo znanstveni. Pri svojih predavanjih ni nikdar kazal očitne tendence. Trdil se je, da je bil vedno, kolikor se je dalo, objektivni. Ravno v tem oziru se njegova predavanja o srednjem veku, o reformaciji in protireformaciji ugodno razlikujejo od večine to dobo opisujočih zgodovinskih del. Povsem samostojno je obdelal novejšo avstrijsko zgodovino (dobo prosvitljenosti, jožefinizem, centralizem, Napoleonovo dobo, ustavne boje i. t. d.). Vedno so imeli učenci pri njegovih predavanjih vtis, da govori resen mož-znanstvenik, ki ne olepšava in ne pretirava, ki tudi pri dijakih ne trpi praznega besedovanja. Pač je imel navado, da je včasih podražil Nemce, navajajoč ali osvetljuječ kak zgodovinski dogodek, ki priča proti namišljeni superiornosti napram drugim narodom.

Dasi je kazal v šoli vedno in očitno svoje slovensko mišljenje, je bil vendar pri nemških dijakih zelo priljubljen in radi svoje objektivnosti spoštovan. Značajni nemški učitelji se ga tudi spominjajo s spoštovanjem in hvaležnostjo. Kako so ga oboževali tudi nemški dijaki, priča sledeči dogodek: Nekoč so zvedeli kandidatje četrtega letnika, da meni iti prof. Apih na dopust in da ga bo nadomeščal nemški tovariš, ki je bil na glasu kot dober metodik. Ta vest jih je tako užalostila, da je šla deputacija k prof. Apihu in deželnemu šolskemu nadzorniku s prošnjo, da naj vsaj v 4. letniku še nadalje poučuje prof. Apih. Kako se je vsled tega nemški tovariš jezil! Niso se zastonj bali dijaki

sitnega naslednika, ker so pri njem v pol leta več pozabili, nego so se naučili.

Apih je po svojih uspehih v šoli klasična priča, da za dobrega učitelja ni glavna stvar priučena metoda, marveč temeljito znanje, ljubezen do mladine in do poklica ter vestnost v njega izvrševanju. Vsi bivši učenci so mu hvaležni, da jim je zbudil živo zanimanje za svoje predmete, da so se učili z veseljem in pridobili trajnega solidnega znanja. Ničesar se učitelju ni bolj bati, nego da pride v šablono, da izgubi živi stik z življenjem in da usahne vir njegovega znanja. Biti dober metodik, še dolgo ne pomeni, biti dober učitelj, dober vzgojitelj.

Apih je vedel, da je učiteljstvu poleg temeljitega znanja v prvi vrsti treba živih impulzov, širokih vidikov, globoke ljubezni do narodne mladine kot neusahljiv vir ljubezni do dela in pobude k vestnosti v izvrševanju poklica in zglednemu življenju. Z lastnim zgledom je pokazal, kakšen mora biti narodni učitelj. Svoje nauke in nazore je zastopal povsod neustrašeno. In to je, kar zaleže pri vzgoji največ.

Pri vsem svojem narodnem čuvstvovanju je bil pokojni Apih v šoli vedno pravičen in nepristranski; slovenskemu dijaku ni dal nobene prednosti. Pač pa je kazal očitno veselje, če se je odlikoval Slovenec v tekmovanju z Nemcem, in v zasebnem občevanju ter v slovenskih urah je potem vedno izpodbujal slovensko dijaštvo k vztrajnosti in marljivosti.

O blagem značaju pokojnikovem najlepše priča to, da se je brigal in zanimal za dobrobit in razvoj svojih učencev tudi še, ko so že zapustili zavod. Ostal je v tesnem stiku z vsemi slovenskimi učitelji in učiteljicami, bil jim nadalje prijatelj, svetovalec in dobrotnik. Za vsakega je imel pristrčno sočutje, prijateljski nasvet in tolažilno, bodrilno besedo. Službovanje slovenskega učitelja na Koroškem je res prava trnjeva pot; tem rajši so se zatekali k njemu — k Apihu, — da so mu potožili svoje gorje in dobili nove pobude oziroma dejanske pomoči. „Ne obupajte,“ so bile njegove besede, „minilo bo! Glejte, da vam v nobenem oziru glede moralnosti in pouka ne morejo blizu nasprotniki, in nič se vam ni treba bati; tudi jaz sem imel hude boje (ravnatelj Knapitsch), ki so mi bili nastali vsled mojega narodnega prepričanja, a vse se je izteklo dobro za mene.“ On, ki je bil v krogu tovarišev in prijateljev včasih prav nagajiv in hudomušen, je kazal v občevanju s svojimi bivšimi učenci največjo rahločutnost in nežnost; skrbno se je varoval, da bi ne omajal s kako neprimerno besedo otroškega zaupanja v sebe. Zato so ga tudi in ga bodo vedno častili kot svojega nepozabnega dobrotnika, vzor-učitelja, prijatelja in narodnega vzgojitelja. Narodni odpadniki med učiteljstvom se niso upali priti pred njegovo obličje, ker so se bali njegove pravične sodbe.

Apih se je vedno in zelo zanimal za reformo ljudskega šolstva koroških Slovencev. V to svrhu je pridno zbiral kritično gradivo, si dopisoval z učiteljstvom, informiral poslance, sestavljal referate in spomenice. Žal, da ni imel njegov trud zaželjenega uspeha.

Dasi je užival od l. 1905. do svoje upokojitve od ministrstva znanstveno doklado, dasi je slovel med Nemci in Slovenci kot najboljši učitelj na učiteljskišči v Celovcu in kot priznan zgodovinar, dasi je napisal epohalno študijo „Slovenci in l. 1848.“ v slovenskem in nemškem jeziku ter patriotično knjigo „Naš cesar“, ga vendar ni odlikovala vlada, kakor je dandanes skoro splošna navada, če gre kdo v pokoj. Nemški politični voditelji so to preprečili. Vzrok je bil ta, da je vzgojil Slovencev nekaj narodnih učiteljev. Ravno ta vzrok, imenujem ga zaslugo, je v zgodovini koroških Slovencev tako važen, da odtehta vsa odlikovanja, kar jih premore država.

Po mišljenju konservativcev, je v prvi vrsti poudarjal narodnost in bil napram drugomislečim vedno toleranten. Nikdar ni očital slovenskim učiteljem naprednega mišljenja, pač pa jih je izkušal pridobiti za trezno narodno politiko in je velikokrat posredoval, da ni nastalo med učiteljstvom in slovenskimi političnimi voditelji preveliko nasprotstvo, kar bi prvim še bolj otežkočilo njih stališče.

Spomini na pokojnega Apiha bodo slovenskemu učiteljstvu večna pobuda k vztrajnosti, značajnosti in narodni požrtvovalnosti. Venec koroških učiteljev na krsto blagemu pokojniku je imel napis: „Večen Ti spomin, blaga duša! Slovenski koroški učitelji.“ — Lepše, odkritosrčne besede, ki so prišle iz krvavečih src! Nadaljujoč njegovo delo, v njegovem duhu delujoč, mu bodo postavili pač najlepši, najtrajnejši spomenik njegovi učenci. Ako pravi Carlyle o posameznem plemenitem činu, da njegov sled ne izgine nikdar, da od roda do roda, v vekov veke rodi vedno nove plemenite sadove, koliko bolj mora to veljati o življenjskem delu moža, kakor je bil naš Apih.

DR. FR. ILEŠIČ:

Dr. Josip Vošnjak.

1834 — 1911.

(Nekrolog.)*

Dne 21. oktobra 1911 je na svojem posestvu nad Slovensko Bistrico umrl dr. Josip Vošnjak in dne 24. oktobra je bil pokopan.

Dosegel je visoko starost 77 let. Kakih 25 let star, je že posegal v javno življenje kot „agitator“. Nad 30 let je bil vpliven mož slovenske javnosti; Tomšič, Jurčič, Razlag, Žarnik itd. so mu bili vrstniki. L. 1895. se je umaknil v svoj domači kraj — prepustil je bil svoje politično mesto mlajši generaciji Ivana Hribarja in dr. Iv. Tavčarja — ter tam pisal „Spomine“ (I., II.).

Mladost in starost je dr. Josip Vošnjak preživel na Štajerskem, a silo svojih možkih let je posvetil Kranjski, posebe Ljubljani, kjer je njegova doba iskala in že tudi našla naravno središče slovenskih teženj.

Ob Vošnjakovem grobu so se mogle zamisliti politika, literatura in narodna ekonomija; zakaj vse troje je gojil dr. Josip Vošnjak.

Vse troje pa je tudi v tako tesni zvezi, da se na tanko drugo od drugega ne da ločiti; le da en človek vseh teh strani narodnega življenja ne more obdelovati enako plodovito in uspešno. Vošnjak je bil pred vsem politik v ožjem pomenu besede, eden izmed glavnih idealnih naših taboritov. Narodna ekonomija mu ni bila morda sama sebi namen; gojil jo je v službi politike. Tudi literarno delo mu je bilo eno izmed političnih sredstev. Značilno je, da je ta mož dejanja, politike, obenem ustanovitelj naše izvirne dramatike, t. j., tiste vrste pesništva, kjer je dejanje glavna stvar.**

* Večjo monografijo o Vošnjaku izda „Matica“ pozneje. (Dobro bi bilo, ko bi gospodje, ki imajo kaj Vošnjakovih dopisov, zbrali te dopise in jih izročili „Matici“ v svojedobno primerno uporabo.)

** Na pr. „Lepa Vida“ 1893, „Dr. Dragan“ itd. (Glej uvod „Narodne knjižnice“ II. zvezek, Celje 1893).

Z ustanovitvijo „Matice Slovenske“ je dr. Josip Vošnjak v tesni zvezi. Ko je Slomškovo stolico zasedel nemško misleči škof Stepischnegg, so mariborski rodoljubi spoznali ozbiljnost časa ter izvršili Tomanovo misel, t. j., sestavili načrt pravil za „Matico“ in v Ljubljano razen tega načrta poslali brž 2000 fl. ustanovnine (1863). Med 40 ustanovniki, ki so dali to svoto, je bil tudi dr. Josip Vošnjak, ki je kmalu nato prevzel tudi poverjeništvu za slovenjebistriški okraj. Na prvo glavno skupščino „Matice Slovenske“ dne 11. maja 1865 se je z Davorinom Trstenjakom, dr. Serncem, dr. Prelogom in Žužo pripeljal i on. Ves mladi idealizem mladega Vošnjaka se je razkril v takratni debati o plačanem ali neplačanem tajništvu „Matice Slovenske“. Vošnjak je govoril zoper tajnikovo plačo, češ, „Matici“ ne gre skrbeti za osebe, ampak za stvar, ki je nad osebo, in za društveno korist, dočim je dejal starejši, izkušeni Trstenjak: „Kdor dela, mora tudi jesti, treba je torej tajnika plačati.“

Stajerce so na tej skupščini smatrali za nekako opozicijo in slišalo se je že o „mladih“ in „starih“ (Toman, Bleiweis in dr.). Na isti skupščini je bil Vošnjak izvoljen tudi v odbor in je ostal v njem do l. 1872., ko so „mladi“ s svojo kandidatno listo podlegli „starim“ (Costi, Bleiweisu).

„Matica“ je bila tega leta polje, kjer sta občutno trčili druga ob drugo dve generaciji in z njima dve politični struji, konservativna stara struja Bleiweisovih „Novic“ in napredna mlada struja „Slovenskega Naroda“. Povod za spopad je dala nameravana ustanovitev delniške družbe „Narodne tiskarne“ v Ljubljani, ki bi prevzela in v Ljubljani izdajala „Slovenski Narod“. (Dotle je izhajal v Mariboru). Svojo lastno tiskarno ustanoviti ali Blaznikovo kupiti pa je hotela tudi „Matica“ (predlog Costov); Bleiweis je že v odborovi seji dne 2. julija, ki je bila silno burna, odločno zagovarjal to namero in vse je kazalo, da se je treba pripraviti za glavno skupščino dne 26. septembra leta 1872.

Kolikor so pri tem vprašanju odločevali materijalni interesi teh ali onih krogov, mi ni jasno. Bleiweis je malone ironiziral „narodnost“ tiskarne ter tiskarnsko vprašanje motril le s stališča „konkurence“. Dr. Vošnjak pa je polemiziral v prid „Narodne tiskarne“, ki jo ustanavlja rodoljubje.

Na omenjeni odborovi seji in na glavni skupščini je bil dr. Vošnjak Bleiweisu najodločnejši opozicionalec. V časniških polemikah, ki so se vršile pred glavno skupščino, je Vošnjak napisal besede: „Moje prepričanje je, da Slovenci dospemo k srečnejši prihodnosti celega našega naroda le tedaj, ako bomo delali vsi za domovino, omiko in svobodo.“ S temi besedami je na mesto starega programa; „Vse za vero, dom, cesarja“ postavil novo geslo, a na skupščini je padel iz odbora Maticinega.

Dr. Costa, ki ga „mladi“ že prej niso radi videli na čelu društva radi njegovega uskoštva iz nemškega tabora, je sicer v seji z dne 31. oktobra 1872 odložil predsedništvo, „ker je imel radi predsedništva trpeti toliko javnih napadov in psovka“, a je bil na predlog Bleiweisov zopet izvoljen. L. 1875. ga je sledil Bleiweis.

Ti dogodki pač Vošnjaku niso prizadeli posebnih bolečin. V odpor proti Bleiweisovi „Matici“ in nekako kot nje nadomestilo si je njegova struja ustanovila „Pisateljsko društvo“; „Narodna tiskarna“ se je ustanovila in „Slovenski Narod“ je izza leta 1873. izhajal v Ljubljani.

Do te bune se je Vošnjak marljivo udeleževal življenja Maticinega. Vidimo ga — dasi je bival takrat še na Štajerskem in se je šele januarja 1872 preselil v Ljubljano — ne samo na glavnih skupščinah, ampak tudi na odborovih sejah. Vplival je v tej dobi tudi na literarne načrte „Maticine“.*

Čez več nego deset let ga potem zopet najdemo med sotrudniki „Maticinimi“. Priobčeval je razprave gospodarskega značaja.**

Z beletristiko bi v „Matici“ ne uspel. Vzrastel je bil v nemškem milièju šoštanjskem, graškem in dunajskem ter je spadal med tiste naše sicer zelo zaslužne može, ki so se književne slovenščine naučili šele v poznejših letih kot javni delavci. Že to ga je oviralo v beletrističnem delu. Ko je l. 1887. pri Matici vložil svoje „Pobratime“ v konkurenci za častno nagrado iz Jurčič — Tomšičeve ustanove, je propadel proti Detelovemu „Prihajaču“.

Prva ocena „Pobratimov“ je podrobneje poudarjala estetske nedostatke spisa in nepravilnost jezika, dasi je sicer priznavala, da roman „zadostuje vobče pravilom, ki veljajo za to pesniško vrsto, kajti slika nam glavne osebe v mičnih položajih, ki bodo zanimale slovenskega bralca tem bolj, ker so vzeti iz narodnega življenja našega. Značaji delujočih oseb so dobro in dosledno risani, pa tudi resnični, ker po življenju posneti . . . (Roman) ne razširja in ne povečuje napačnih nazorov o življenju in nam ne slika

* V prvih letih svojega obstanka se je „Matica“ bavila z opisom slovenske zemlje. Peter Kozler je hotel svojemu zemljevidu dodati nekaj tolmač, „narodopis“, a pripravljalni odbor Maticin je želel, naj bi se izdala rajši obširnejša narodopisna knjiga, kakor jo je o koroški in kranjski deželi že izdal prof. Erben v Pragi; prof. Erben ima baje v rokopisu tudi že opis ostale slov. zemlje. Vošnjak je (1867) oskrbel načrt za to delo in izšla sta dva zvezka (1868, 1870). Bil je proti „Koledarju“, ki ga je „Matica“ izdala še za l. 1868., in je nasvetoval nekaj „Letnik v 2 zvezkih“. Iz tega se je pač porodil „Letopis“ (izza 1869).

** V „Letopisu“ 1884: „Ob agrarnem vprašanji“, v „Letopisu“ 1885: „Socialni problem in kmetski stan“, v „Letopisu“ 1887 in 1888: „Kaj človeštvo prideluje in uživa“.

prizorov, ki strežejo pohotnosti in dražijo domišljijo ter vsled tega vzbujajo v mladem neizkušnem srci sanjarstvo. Nikjer nam ne kaže hudobije v mikavni obleki; kajti dasi opisuje tudi zlobna dejanja in nam slika nehvalne značaje, se bere vendar vselej izmed vrst pisateljeva obsodba takih prikazni. Torej se ni bati, da bi ta roman kakega bralca pokvaril, t. j., pripravil ga ob duševni mir in čistost srca.“

Predsednik Marn je nato dal spis v oceno drugemu ocenjevalcu; ta je na spisu tudi grajal nepravilnost jezika, a poleg tega je „Pobratime“ obsojal še radi preobile erotike, skeptično-fatalističnih nazorov in versko-liberalnega razpoloženja, češ, da revni človek zdihuje po resnici, ki mu na veke ostane zakrita, in hrepeni po sreči, ki je nikoli ne more doseči, ter poudarjal, da je predmet romana premalo vzvišen, ker se zdi včasih kakor referat o ogrskih volitvah.

Kot tretji je dobil Kersnik spis v presojo. Kersnik ga je vrnil z „neugodno oceno“. Nato ga je tajništvo „po naročilu g. predsednika vsled lastne prošnje“ vrnilo Vošnjaku, ki je nato „Pobratime“ izdal v svoji privatni založbi.

Mi dijaki-srednješolci pa smo vneto čitali njegove rdeče „Pobratime“. Bili so morda prva knjiga, ki sem si jo kupil sam; še zdaj se spominjam, kako so se me dojmile začetne besede: „Železniški vlak se je ustavil na slovenskoštajerski postaji P.“ Mislil sem na Pragarsko.

Sedaj je knjigo najti redko kje. Spada v preteklost.

V preteklost pa spada tudi ves čas, ki nam ga je risala ta knjiga, čas „mara i bora“ in taborov.

Bil je to čas boja. Kaj vojniki vpraša v boju, čemu se bori! Sovražnika podreti in pregnati, to je vse! In trdnjavo si narediti, da bo na vnanje varen.

Ta trdnjava bi bila „Zedinjena Slovenija“ ali kaj takega. Nihče ni vprašal: „Čemu vsa ta borba, vsa ta politika za očiuvanje trdnjave? Čemu vsa ta požrtvovalnost? Čemu vse to? Čemu? . . .“

Taka vprašanja po končnih ciljih napora niso vprašanja mladosti. In mladost slovenstva pomeni Vošnjakov čas.

Šele ko je izdajal spomine (1905, 1906), je vprašal Vošnjak: „Čemu revni ta človek s svojim nenasitnim hrepenenjem po sreči, na tej zemlji nedosegljivi, s svojimi nebrzdanimi strastmi, s stremljenjem do višjega in spet pogrezovanjem v luže brezobzirnega izkoriščanja svojega bližnjega, s čudovito požrtvovalnostjo in spet najkrutejšo krvoločnostjo? Čemu vse to, čemu? . . .“ To je bilo vprašanje o cilju človeka.

O cilju Slovenca je izrekel besedo na smrtni postelji. Kakor da ve za ta cilj, je izrekel besedo o „vzvišenem cilju, ki ga je

slovenskemu narodu Bog v svoji neskončni modrosti določil v zgodovini človeštva“ in ki ga ta narod „doseže v družbi ostalih Slovanov.“

Dà, v družbi drugih Slovanov! Naš narod ima pomen in cilj le v družbi ostalih Slovanov. Brez te družbe: „Čemu?“

Iz Slovanstva smo vzišli, v Slovanstvo se vrnemo. To je naš evangelij.

Brez njega ni slovanske maše; le shod je morda, kjer „ne vedo, kaj delajo“, le demonstracija, le tabor . . .

